

KRIS KRAAS

door het
Nederlands

GENOOTSCHAP
ONZE taal

Redactie: Frank Jansen en Liesbeth Gijbers

KRIS KRAS

KRIS

KRAS

door het
Nederlands

GENOOTSCHAP
ONZE taal

Redactie: Frank Jansen en Liesbeth Gijbers

Sdu Uitgevers, Den Haag
Standaard Uitgeverij, Antwerpen

Vormgeving omslag: Wim Zaat, Moerkapelle
Zetwerk: Velotekst (B.L. van Popering), Den Haag
Druk en afwerking: A-D Druk bv, Zeist

© Genootschap Onze Taal, 1998

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 90 75566 87 5
Wettelijk depot D/1998/0034/466

Inhoud

Inleiding

9

GROEPSTALEN

Groepsportret van het Nederlands: de standaardtaal

A.M. HAGEN

15

Groepsportret van het Nederlands: de -lecten

A.M. HAGEN

23

Spreekstijlen van vrouwen en mannen

De gevaren van gemengd spreken

INGRID VAN ALPHEN

31

'Zit toch niet zo te eikelen!'

Jongerentaal

COR HOPPENBROUWERS

37

INHOUD

De dokter als magiër

IVAN WOLFFERS

43

'Van Aerle kan'

Taalgebruik van voetbalverslaggevers

RENÉ APPEL

49

NORMEN

De Taaladviesdienst

Over regels en normen in taalgebruik

J. RENKEMA

57

Onze houding tegenover vreemde woorden

J. POSTHUMUS

67

Discrimineren woordenboeken?

E.J. VAN DER SPEK

73

Woordenboeken discrimineren

RICHARD A. STEIN

76

De leek en het verboden woord

HARRY COHEN

80

Tekstkwaliteit: van spelling naar tekststructuur

TED SANDERS & CAREL VAN WIJK

85

INHOUD

Apocalyptische ruiters van het hartinfarct

Over goede en slechte beeldspraak

E.J. VAN DER SPEK

91

TAALVERANDERING

1931 en 1981

Herinneringen en indrukken

C.A. ZAALBERG

99

Weg standaardtaal

De nieuwe koers van het Nederlands

JAN STROOP

107

Dat is het wat hun vaak doen

Hun als voorbeeld van taalverandering

J.M. VAN DER HORST

115

U of jijlje zeggen tegen moeder of ma?

J.A.M. VERMAAS

123

GESPROKEN, GESCHREVEN, GEBAREN-NEDERLANDS

Alledaagse gesprekken

De betekenis van taal en de betekenis van spreken

D. SPRINGORUM

131

INHOUD

Geschreven spreektaal

Naar een compromis in moderne communicatie?

F. JANSEN

137

De balans van spreektaal en schrijftaal in de reclame

F. JANSEN

147

Praten tegen een muur

MICHAEL ELIAS

153

Gebarentaal in Nederland

TRUDE SCHERMER

157

De macht en onmacht van de doventaal

MARTIE KOOLHOF-VAN DEN HOVEN

164

Rust nu maar uit: 77 variaties

NICO SCHEEPMAKER

169

Vragen en opdrachten

177

Inleiding

De artikelen in deze bundel stonden oorspronkelijk in het maandblad *Onze Taal*. Ze kunnen dus heel goed afzonderlijk gelezen worden. Maar de opzet van deze bundel is erop gericht de lezer een goed beeld te geven van de manier waarop het Nederlands gebruikt wordt – in al zijn rijke schakeringen. De stukken zijn thematisch gerangschikt in afdelingen, die ieder een beeld schetsen van hoe er heden ten dage door deskundigen over een bepaald aspect van het Nederlands gedacht wordt. Dat maakt de bundel belangwekkend voor iedereen die, om wat voor reden dan ook, geïnteresseerd is in onze taal.

De samenstellers hebben echter – behalve deze algemene doelgroep – ook een bijzondere doelgroep voor ogen gehad, namelijk leerlingen in de tweede fase van hun havo/vwo-opleiding. Het heeft er een tijd naar uitgezien dat er voor deze groep binnen het schoolvak Nederlands een apart onderdeel taalkunde zou komen. Dat plan is in de zomer van 1996 afgewezen, maar wij verwachten dat veel docenten toch systematisch aandacht zullen gaan besteden aan taal en taalgebruik. Een belangrijke taak van het middelbaar onderwijs op havo/vwo-niveau is de leerlingen voorbereiden op deelname aan maatschappelijke discussies. Nu hebben – en dat is geen toeval – veel van die discussies in onze hoogontwikkelde samenleving onmiskenbaar een talig of communicatief aspect. Denk bijvoorbeeld aan de discussies over de nieuwe spelling, over de taaldrempels in subsidieregelingen voor kansarmen, en over de inhoud en opzet

van het onderwijs. Wie aan deze discussies een zinnige bijdrage wil leveren, moet op de hoogte zijn van de wijze waarop taal en taalgebruik werken en hoe daar tegenwoordig over wordt nagedacht.

De samenstellers hopen dat deze bundel voor docenten een inspiratiebron zal vormen waaruit zij voor hun lessen kunnen putten. Om de leesbaarheid voor jong-volwassenen te vergroten, zijn hier en daar woorden vervangen en passages herschreven. Bovendien zijn aan elk artikel vragen en opdrachten toegevoegd, die te vinden zijn in een apart gedeelte achter in de bundel. Deze aanpak is geïnspireerd door de volgende twee publicaties van Hendrix en Hulshof, waarnaar wij de geïnteresseerde graag verwijzen voor een uitgebreide verantwoording:

- T. Hendrix en H. Hulshof, *Leesvaardigheid Nederlands. Omgaan met zakelijke teksten*. Bussum 1994.
- H. Hulshof en T. Hendrix, *Kennis over taal en taalverschijnselen. Omgaan met taalkundige onderwerpen in de klas*. Bussum 1996.
- A.C. Hendrix, *Taalkunde getoetst. De validatie van een vakonderdeel taalkunde in het schoolvak Nederlands*. Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen, september 1997.

De vragen en opdrachten achter in de bundel zijn ingedeeld in drie categorieën:

A-vragen helpen de tekst toegankelijk te maken, door te vragen naar de betekenis van woorden. Het gaat dan niet alleen om vaktermen als *variëteit* of *geaffecteerd*, maar ook om ‘gewone’ moeilijke woorden die in een specifieke context worden gebruikt. Deze vragen maken misschien een schoolse indruk, maar wij zijn er op grond van onze – helaas zeer wisselende – ervaringen in het academisch onderwijs van overtuigd geraakt dat het opzoeken van de precieze betekenis van woorden een noodzakelijke eerste stap is in het doorgronden van een tekst.

B-vragen stimuleren de lezer tot een diepgaander verwerking van de tekst. Dat gebeurt op diverse manieren, namelijk door de leerling uit te nodigen:

- een standpunt samen te vatten;
- een schema van verschillende meningen te maken;
- na te denken over de consequenties van een opvatting.

Maar er zijn ook B-vragen die ingaan op het verband tussen vorm en inhoud, die dus niet alleen bevragen waarom de auteur iets zegt, maar ook waarom hij het zó zegt.

C-vragen helpen de lezer wat afstand te nemen van het artikel. Ze leiden tot kritische reflectie op de stof door de lezer te laten nagaan of er naast het standpunt van de auteur ook alternatieve standpunten mogelijk zijn. Daarnaast zijn er ook opdrachten die voorbereiden op onderzoek: hoe zou je kunnen onderzoeken of de stellingen die de auteur verkondigt wel kloppen of nog steeds houdbaar zijn? Deze opdrachten kunnen de lezer prikkelen tot het doen van observaties en kleinschalige experimenten.

De samenstellers danken prof. dr. H. Hulshof voor zijn adviezen en houden zich aanbevolen voor op- en aanmerkingen van gebruikers en voor leeservaringen van welke aard dan ook.

De samenstellers: Liesbeth Gijsbers en Frank Jansen
Genootschap Onze Taal, 1998

GROEPSTALEN

Groepsportret van het Nederlands: de standaardtaal

A.M. HAGEN

15 Voor veel mensen zijn er maar twee soorten Nederlands: goed Nederlands en
- slecht Nederlands. De werkelijkheid is wat ingewikkelder. Hóé ingewikkeld en
- hóé veelvormig, kan nog altijd het snelst worden aangetoond met een verwij-
- zing naar een nu 85 jaar oud handboek van het Nederlands. Ik bedoel de
- tweedelige, meer dan duizend bladzijden tellende verhandeling die mijn verre
20 Nijmeegse voorganger, prof. Jac van Ginneken, in 1913-1914 publiceerde onder
- de titel *Handboek der Nederlandsche taal. De sociologische structuur der Neder-
- landsche taal*. Van Ginneken beschrijft daarin de Nederlandse-taalvariatie in
- drie grote afdelingen, die hij aanduidt als achtereenvolgens de lokale, de
- familiale en de sociale taalkringen. Tot de lokale taalkringen rekent hij de
25 dialecten, het Afrikaans en het Negerhollands, en ook de Nederlandse exotica
- in bijvoorbeeld de Verenigde Staten en Indonesië en op Ceylon. In de familiale
- taalkringen komen variëteiten aan de orde als de dreumesttaal, kindertaal,
- jongens- en meisjestaal, vrouwentaal en zelfs oudemensentaal. De sociale
- taalkringen ten slotte bestrijken een groot aantal variëteiten, van Jiddisch en
30 Bargoens tot de rechtstaal en de socialistische arbeiderstaal; in de onderafdeling
- van de zogenoemde lagere vaktalen onderscheidt Van Ginneken maar liefst
- zeventig vakterminologieën, zoals die van diamantslijpers, landmeters, kappers
- en dienstboden. Zoals gezegd gebruikte Van Ginneken voor zijn beschrijving
- meer dan duizend bladzijden, maar hij vond dat veel te weinig en noemde zijn
35 studie dan ook 'een eerste proeve van sociaal-psychologische taalbehandeling'.

1 Ik zal in ieder geval nog heel wat bescheidener moeten zijn en beperk me tot
 - de variatie in Nederland. Toch heb ik er geen probleem in gezien om de schets
 - die ik hier zal presenteren, aan te duiden als een ‘groepsportret van het
 - Nederlands’.

5

Het standaardtaalpaar

- Op dat portret neemt de *standaardtaal* een prominente plaats in. Als je daarbij
 10 aan de gesproken en geschreven verschijningsvormen van die variëteit denkt,
 - kun je je, in familietermen gesproken, dit standaardtaalpaar voorstellen als het
 - echtpaar dat het groepsportret werkelijk domineert. Ik sta bij de standaardtaal
 - wat langer stil omdat het onze belangrijkste variëteit is. Dat het hier inderdaad
 - om een variëteit van het Nederlands gaat, blijkt vooral bij de gesproken
 15 standaardtaal. Zij is nog steeds een taal die vooral gebruikt wordt in meer
 - ontwikkelde kringen. En dat komt niet in de eerste plaats voort uit het niet
 - *kunnen* spreken van de standaardtaal door bepaalde milieus, maar vooral uit
 - het niet *willen* spreken van die taalsoort. Taalvariatie binnen taalgemeenschap-
 - pen als de onze is niet allereerst het gevolg van onmacht; zij wordt vooral
 20 bepaald door bewuste sociale keuzen van taalgebruikers.

- Vooral kijkend naar de gesproken standaardtaal, wil ik drie variatieaspecten
 - daarvan aanduiden. Het eerste betreft de gespannen historische verhouding
 - tussen de gesproken en de geschreven standaardtaal; het tweede de regionale
 - variatie in de gesproken standaardtaal; en het derde de sociale variatie tussen
 25 substandaard- en standaardrealiseringen van de eenheidstaal.

Spreektaal/schrijftaal

30 Allereerst dus iets over de historische spanningen tussen *geschreven* en *gesproken*
 - standaard-Nederlands. De verbreiding van de mondelinge standaardtaal is,
 - anders dan die van de schriftelijke vorm, een zeer moeizaam proces gebleken.
 - Ik durf de stelling aan dat daarvan bijna drie eeuwen lang weinig is terechtge-
 - komen en dat de gesproken standaardtaal zoals we die nu kennen vooral een
 35 product is van de 19de eeuw.

1 Toen in het laatste kwart van de 16de eeuw de standaardtaal ging ontstaan,
 - bestond in de Hollandse steden waar dat gebeurde een toestand van drietalig-
 - heid: de invloedrijke immigranten uit het zuiden spraken Vlaams-Brabants,
 - het gewone volk plat of Oudhollands, en de autochtone betere kringen een
 5 hogere Hollandse variant. De standaardtaal werd door grammatici bewust
 - opgebouwd op basis van het hoger Hollands en flink wat Vlaams-Brabantse
 - elementen. Door die bewuste opbouw en aanpassing raakte de standaardtaal
 - steeds verder los van de gesproken taal, die de oorspronkelijke voedingsbodem
 - was van de schrijftaal.

10 Men voelt die spanning bijvoorbeeld heel sterk bij de grote 18de-eeuwse
 - taalgeleerde Lambert ten Kate. In 1723 schrijft hij onder meer ‘dat geene eene
 - stad zig beroemen kan volmaect te zijn van Dialect en dat men daerom de
 - beschaving moet opmaken uit de Schrijftaale’. Men leest hier dat de gesproken
 - stadstalen zo verschillend zijn dat men zich moet richten naar de schrijftaal.
 15 Dat betekent een grote verandering ten opzichte van de vroegere geschiedenis,
 - waar de gesproken taal het vertrekpunt vormde van de standaardisatie.

- Het is niet zonder betekenis dat Ten Kate behalve taalkundige en dichter
 - ook dominee was. Want de nauwe verbinding met de schrijftaal kwam in
 - Nederland vooral tot stand in de taal van de kansel, de ‘tale Kanaäns’. De burger
 20 kon met deze literair-retorische traditie in zijn dagelijkse omgangstaal echter
 - nauwelijks uit de voeten. Tal van getuigenissen wijzen er dan ook op dat ook
 - de betere standen ten minste tot diep in de 19de eeuw lokaal gekleurde
 - spreektaal gebruikten. Vanwege de onherroepelijke wet van rang en stand in
 - Nederland onderscheidde die spreektaal zich met gecultiveerde vormen natuur-
 25 lijk wel van de plattere dialectvormen van het gewone volk. Uiteraard hadden
 - de aristocratie en de hogere burgerij ook contacten buiten de eigen plaats of
 - streek, maar daarvoor bleef het Frans gemakkelijk de geprefereerde taal.

- Het uiteengroeien van spreektaal en schrijftaal en het gretige gebruik van het
 30 Frans voor gewichtige contacten leidden, volgens de vaststelling van onze grote
 - historicus Huizinga, tot een ‘wanhopige verdorring en verstijving van het
 - Nederlandse proza’. En waar de betrekking niet verbroken werd, leidde dat
 - niet tot een band tussen schrijftaal en spreektaal, maar eerder tot een band
 - tussen schrijftaal en preektaal. Zelfs Bilderdijk, toch niet afkerig van een flinke
 35 dosis retoriek, hekelde de spreektaalpraktijk aldus:

1 'Let op, wanneer hij spreekt, op wat geleerden trant

- Hij elke sylbe rekt en ieder muskel spant.'

- En de rebelse dominee-dichter De Genestet slaakte, als een Job op de mestvaalt
- van de vaderlandse bombasterij, de kreet:

5 'Verlos ons van den preektoon, Heer

- Geef ons natuur en waarheid weer.'

- Zo ontstond dus wat zonder twijfel gezien kan worden als het grootste culturele
- debat uit de 19de eeuw, namelijk het debat over het primaat van de spreektaal
- versus de schrijftaal. Bijna alle grote schrijvers uit die eeuw deden eraan mee,
10 van Jacob van Lennep tot Multatuli. En dat leidde uiteindelijk tot de nieuwe
- lente en het nieuwe geluid, waarbij de natuurlijke gesproken standaardtaal de
- toon bepaalde en de schrijftaal geleidelijk steeds meer toenadering zocht tot de
- gesproken taal. Daarmee kreeg de gesproken standaardtaal een aanzien dat zij
- nooit eerder gehad had. En uiteraard bevorderde dit ten zeerste de totstandko-
15 ming van een gesproken eenheidstaal, waarvoor in de laat-negentiende-eeuwse
- periode ook voor het eerst de term ABN gebruikt werd.

- Tot de aanvaarding van een bovenregionale spreektaal droeg uiteraard ook de
- groei van de nationale eenheid in de 19de eeuw bij, zoals die overtuigend
20 beschreven wordt in de studie van Knippenberg en De Pater, *De eenwording
- van Nederland* (1988). In dit boek wordt duidelijk gemaakt hoe de staat der
- Nederlanden eigenlijk pas na de Franse tijd zich tot één Nederlandse samen-
- leving ontwikkelde. Vanaf die tijd raken de grotendeels autonome gebieden uit
- de periode van de Republiek steeds meer op elkaar betrokken in economisch,
25 politiek en cultureel opzicht. De groei van de eenheidstaal in de 19de eeuw is
- een van de symptomen van de nationale eenwording. Maar al met al werd de
- gesproken standaardtaalvariëteit pas een drietal eeuwen later in brede kringen
- geaccepteerd dan de geschreven variëteit. En die verbreiding heeft haar eind-
- punt nog niet bereikt.

Standaardtaal = Hollands?

- Is de standaardtaal regionaal gekleurd?

35 We hebben zojuist al gezien dat er nogal wat belemmeringen waren om de uit

1 het Hollands voortgekomen schrijftaal ook in het spreken te volgen. Toch blijft
 - de verbinding tussen Hollandse schrijftaal en spreektaal wel de leidraad, niet
 - alleen bij Ten Kate, maar ook in de taalregulering die in het begin van de 19de
 - eeuw totstandkomt. In zijn van staatswege geschreven spraakkunst uit 1805
 5 merkt Pieter Weiland bijvoorbeeld op: ‘en het is bijzonderlijk de Hollandse
 - tongval welke in de scholen taalkundig onderwezen en door het beschaafde en
 - geoefende gedeelte van Nederlands inwoneren, in het spreken en schrijven
 - gevolgd wordt’. In hoeverre de praktijk deze leer gevolgd heeft, blijft de vraag,
 - vooral nadat zich in de loop van de 19de eeuw het streven naar de natuurlijke
 10 spreektaal ontwikkelde. Dit natuurlijkheidsstreven werd uiteindelijk bekend
 - onder de slogan ‘taal is klank’. De natuurlijke articulatie leek daarbij als vanzelf
 - ook een zekere regionale herkenbaarheid van de standaardtaaluitspraak in te
 - houden, ook dus van andere dan Hollandse accenten.

- Het is niet verwonderlijk dat in deze situatie de formulering van een
 15 uitspraakideaal de aandacht bleef krijgen. Het verlossende woord in deze
 - kwestie leek te komen van de Deense taalkundige Jespersen. Die formuleerde
 - in 1890 als criterium voor de ideale standaardtaal dat dat de variëteit was
 - waaraan men niet kon horen waar de spreker vandaan kwam. Dat ideaal kreeg
 - ook in ons land veel aanhang. Maar er was ook verzet. Zo rekende nog in de
 20 jaren vijftig prof. Kloeke voor dat je van hoogstens 3% van de bevolking niet
 - kon horen waar ze vandaan kwam, en dat de Jespersen-norm derhalve een
 - onrealistische norm is. Kloeke bepleitte dat het centrale criterium de verzorgd-
 - heid van de uitspraak dient te zijn, wat best verenigbaar is met een gematigd
 - regionaal accent. Kroongetuige voor dit rekkelijke standpunt was steevast de
 25 historicus Huizinga, die onmiskenbaar met een Gronings accent sprak, maar
 - van wie niemand durfde te beweren dat hij niet een buitengewoon beschaafd
 - mens was. Persoonlijk vind ik dat het standpunt van Kloeke voor onze
 - taalgemeenschap het enig zinnige en houdbare standpunt is. Luister maar eens
 - naar de stemmen van de ministers en staatssecretarissen; ik twijfel er niet aan
 30 dat Huizinga dan gezelschap krijgt van een bank vol kroongetuigen.

- Niettemin is de zogenaamd neutrale Nederlandse standaardtaaluitspraak
 - feitelijk veelal gewoon een hoorbaar Hollandse uitspraak. Vooral in de vader-
 - landse omroepstudio’s waart nog volop de geest rond van Pieter Weiland, die
 - de superioriteit van de Hollandse tongval verdedigde met de uitspraak ‘de taal
 35 des volks is het ware aftreksel van deszelfs karakter en beschaafdheid’. Die geest

1 is van lieverlede intussen volop Randstadsplat gaan praten, maar dat verandert
 - weinig aan de meewarige tot neerbuigende houding tegenover niet-Hollandse
 - accenten. Mijn Leidse collega Jan de Vries heeft over de stellige overtuiging
 - van de Hollander dat hij hoe dan ook standaardtaal spreekt, onlangs opgemerkt
 5 'dat deze overtuiging correctie behoeft en zelfs een bedreiging vormt voor de
 - bovengewestelijke cultuurtaal'.
 -
 -

Bekakt/vals plat

10 De gesproken standaardtaal herbergt naast de regionale ook nogal wat *sociale*
 - variatie. Ook in de eenheidstaal, die geacht wordt naar binnen toe allereerst te
 - verbinden, is voortdurend een verdeeldheid voelbaar naar rang en stand.

15 Vanaf het moment dat de bourgeoisie in de 19de eeuw massaal overgaat op
 - de standaardtaal, bespeurt men daartegen tweërlei verzet. In de eerste plaats
 - gaan de arbeiders in de steden een geprofileerde vorm van het stadsdialect
 - cultiveren als hun klassendialect. En verder, en daar gaat het hier met name
 - om, wordt de standaardtaal van onderaf aangevreten door een informeel, maar
 - zeer expressief substandaard, dat gewoonlijk wordt aangeduid als 'argot',
 20 'slang', of 'Bargoens'. Hoe invloedrijk deze beweging van onderaf voor het
 - Nederlands is geweest, kan men gemakkelijk vaststellen aan de hand van het
 - *Bargoens Woordenboek* van Enno Endt uit 1972: men treft daarin op iedere
 - bladzijde woorden aan die niet langer beperkt zijn tot de meer marginale
 - maatschappelijke kringen, maar ten volle zijn doorgedrongen in de gesproken
 25 eenheidstaal (bijv. woorden als *afgepeigerd*, *afknappen*, *afnokken*, *bajes* en *ban-*
 - *jeren*).

30 Het afstand nemen van de vroegere bourgeoisiedeftigheid van de standaardtaal
 - is ook in de uitspraak goed merkbaar. En dan doel ik niet alleen op het
 - Randstadsplat als taal van de omroep. Er is van onderaf ook een vermindering
 - opgetreden van de formaliteit, de nadruk, en niet zelden de geaffecteerdheid
 - van het spreken. De NRC citeerde onlangs uit de eigen jaargang van 1921 in
 - welke termen daarin de stem en de voordracht van de dichter Adriaan Roland
 - Holst beschreven werden. Dat ging zo: 'Zijn geluid is diep en schoon. Hij
 35 gebruikt het met soberheid. Het was spreken als luid geprevel (...) Het was de

1 monotone zang van inderdaad de overgave aan zieleverbeelding.’ Maar de
 - hedendaagse journalist die dat geluid opnieuw beluistert, becommentarieert
 - Holsts ‘sobere’ stemvoering nu als ‘zeer gekunsteld, zwaar orgelend en retorisch,
 - met aanstellerige nadruk, quasi-gevoelvol’.

5

- De democratisering van het Nederlands stemgeluid lijkt vooral na de Tweede
 - Wereldoorlog tot stand te zijn gekomen. De egalitaire tendensen van de jaren
 - zestig hebben die ontwikkeling uiteraard sterk bevorderd. De grote verandering
 - van het uit de hoogte spreken naar het toenaderende spreken, vanuit de hurkzit
 10 als het ware, is nergens sterker merkbaar dan in de taal van politici. Er is een
 - wereld van verschil tussen de voorname, afstandscheppende stemvoering van
 - Colijn en de medemenselijke, ‘personale’, bijna agogische taal van de premiers
 - Kok en Lubbers. Het politieke taalgebruik lijkt inderdaad steeds meer te gaan
 - luisteren naar de indertijd door Benjamin Franklin geformuleerde stelregel
 15 ‘Write with the learned, pronounce with the vulgar.’

- De taal zou niet het unieke middel tot sociale onderscheiding zijn als er ook
 - niet een tegenbeweging naar boven was, de beweging dus naar het ‘superstan-
 - daard’, dat al naargelang het waardeoordeel wordt aangeduid als ‘gedistingeerd’
 20 dan wel ‘geaffecteerd’ of ‘bekakt’. In de woorden van Simon Vestdijk in zijn
 - *Surrogaten voor Murk Tuinstra* gaat het om ‘dat vermetel gonzende accent van
 - de *chic* waarmee men nu eenmaal alles kan zeggen’. En met ‘alles zeggen’ bedoelt
 - Vestdijk ongetwijfeld het verschijnsel dat treffend het ‘vals plat’ genoemd is.
 - ‘Vals plat’ werd door Jozef Alberdingk Thijm in diens beschrijving van de taal
 25 van de 19de-eeuwse Amsterdamse patriciërskringen aangeduid als ‘een menge-
 - ling van affectatie en slordigheid die de generatiën der XIX eeuw bij de hogere
 - klassen kenmerkt’. De verfijnde vorm van snobisme die uit het verschijnsel
 - spreekt, is ooit treffend beschreven door Simon Carmiggelt in zijn column
 - *Bekakt*. Hij vertelt daarin van de ontmoeting met een vroegere klasgenoot op
 30 de Lange Voorhout, waar *Den Haag* klinkt als een vies woord voor ‘s-Graven-
 - hage. Hij beschrijft diens taal aldus: ‘Hij praatte bijna plat, maar op de subtile
 - manier van iemand die zo onverdacht deftig is dat hij zich dat rustig kan
 - permitteren. Leden van de rechterlijke macht gebruikten vroeger, in de zitting,
 - op dezelfde basis woorden als *benne* en *zullie* zonder dat er een haan naar
 35 kraaide. Deze heer was van vergelijkbare snit.’

2 Uit het boekje dat Agnies Pauw-van Wioldrecht tien jaar geleden schreef over
 - het 'dialect van de adel' kan men een aardige indruk krijgen van kenmerken
 - van het Nederlandse superstandaard. Daartoe behoren kenmerkende woorden
 - als *taartje* in plaats van *gebakje*, *broek* in plaats van *pantalon*, *biertje* in plaats
 5 van *pilsje* e.d.; verder een gepaste hoeveelheid 'vals plat' en een scheutje
 - polderland-Frans of 'Hagois'. Nog belangrijker lijkt me dat de upper ten
 - spreekt met extra spierspanning en energie. Uit onderzoek in Philadelphia is
 - gebleken dat de hoogste klasse zich verzet tegen de natuurlijke vernieuwings-
 - tendensen in de articulatie van de taal en met een soort tegennatuurlijke
 10 inspanning en energie de gewenste status quo handhaaft. In afwachting van
 - Nederlands onderzoek op dit punt moeten we het verschijnsel voorlopig wel
 - blijven aanduiden met 'de hete aardappel in de keel' of 'de sherry in de stem'.

- Bekakt spreken wordt in onze maatschappij evenals plat praten met gemeng-
 - de gevoelens beluisterd. Er is ooit een kleine politieke rel geweest toen Den Uyl
 15 meende de hete aardappel te moeten lokaliseren in het spreekorgaan van
 - minister Van Aardenne. En Adriaan van Dis, die met het epitheton 'bekakt'
 - door het leven schijnt te moeten gaan, onthulde dat hij bij het vroegere
 - NTS-journaal als omroeper geweigerd werd omdat hij te bekakt sprak.

Groepsportret van het Nederlands: de -lecten

In het eerste artikel besprak professor Hagen het standaard-Nederlands, in het bijzonder de voorgeschiedenis daarvan en de variëteit daarbinnen. Nu beschrijft hij de variëteiten die buiten de standaard vallen: de -lecten.

A.M. HAGEN

15 Een -lect is een *verzameling van taalelementen met dezelfde maatschappelijke ver-*
- *breiding*. Het variëteitenspectrum van een taal moet in de eerste plaats gezien wor-
- den als een weerspiegeling van de sociale en maatschappelijke verscheidenheid.
-
-

Dialect

20
-
- We gaan allereerst in op de *dialecten*. Daarvan spreken we als de maatschappe-
- lijke verspreiding vooral een regionaal stempel heeft. Als op het portret van het
- Nederlands de gesproken en geschreven standaardtaal als het ouderpaar gezien
25 kunnen worden, kan men de dialecten beschouwen als de voorouders. Uit
- allerlei onderzoek wordt duidelijk dat deze generatie op het portret ernstig aan
- het verbleken is. Dat gebeurt overigens pas veel later dan verwacht. De
- aankondigers van de dood van de dialecten doken al meer dan een eeuw geleden
- ook in ons land op. En dat leidde ertoe dat, voor het te laat zou zijn, in
30 Nederland in 1879 een grootscheepse dialectenquête werd gehouden. De
- doodsverwachting was inderdaad te somber. Want het bleek mogelijk diezelfde
- enquête een eeuw later, in 1979, nog eens in precies dezelfde vorm en dezelfde
- plaatsen te herhalen. Sterker nog, de 19de-eeuwse structuren en vormen bleken
- in 1979 nog in hoge mate bekend te zijn. Dat wil zeggen, bij de oudste generatie,
35 waaruit de informanten merendeels afkomstig waren.

1 Nader onderzoek van de laatste jaren heeft echter geleerd dat tussen de
 - generaties op het ogenblik zeer grote verschillen in dialectkennis bestaan.
 - Globaal is het beeld dat die kennis per generatie met zo'n 25% afneemt. Haalt
 - de oudste generatie veelal nog een beheersingsniveau van 75% of meer, bij de
 5 middengeneratie is dat gedaald tot 50% en bij jongeren tot ongeveer 25%. Men
 - zou kunnen spreken van een generatieconflict van het dialect, waarbij de oudste
 - generatie het dialect nog volop aan de middengeneratie heeft doorgegeven;
 - maar deze laatste is zich steeds meer bewust geworden van de maatschappelijke
 - nadelen van het dialect spreken en daarmee van het sociale karakter van de
 10 regionale dialecten; en de jongste generatie ouders kiest nu inderdaad massaal
 - voor de standaardtaal als taal van de opvoeding. De standaardtaal is daarmee
 - feitelijk de gewone taal geworden. Nu doet zich dus het merkwaardige ver-
 - schijnsel voor dat het dialect, dat de hele geschiedenis door de eerste taal – de
 - moedertaal – was, nu door de jeugd hooguit als tweede taal verworven wordt.

15 Het is duidelijk waarom dat gebeurt: ook in nieuwe vormen van dialect
 - spreken kan men uitdrukken met welke groep en gemeenschap men zich
 - verbonden voelt. Ook dialect dat niet voor honderd procent uit oorspronkelijke
 - dialectvormen bestaat, kan de sociale functies van deze taalvariëteit uitoefenen.

20 Het is zonneklaar dat de jongere vormen van dialect er inderdaad heel anders
 - uitzien dan de traditionele streektaalen. Ze zijn ondenkbaar zonder een voort-
 - durende wisselwerking met de standaardtaal. Tussen het jongere dialect en de
 - standaardtaal werkt een sterke middelpuntzoekende kracht. Een duidelijk blijk
 - daarvan is de vloeiendheid en de veelvuldigheid van de taalwisselingen tussen
 25 dialect en standaardtaal in dezelfde uiting of conversatie.

- Een ander middelpuntzoekend verschijnsel is het ontstaan van mengvormen
 - van dialect- en standaardtaalelementen. Zeer opvallend is bijvoorbeeld dat het
 - loslaten van de oorspronkelijke dialectwoorden gecompenseerd wordt doordat
 30 men de vervangende standaardwoorden met dialectklanken uitspreekt: zo
 - wordt het Limburgse *nisjtele* niet vervangen door *schoenveters* maar door
 - *sjoonveter*, en het Groningse *scheuwels* niet door *schaatsen* maar door *schaotsen*.
 - Het onherroepelijke gevolg van de beweging naar de standaardtaal toe is dat
 - de dialecten steeds meer hun specifiek plaatselijke kenmerken verliezen. Dia-
 35 lecten, zo zegt men in de taalwetenschap, worden *regiolecten*, dat wil zeggen

1 taalvariëteiten die gewestelijke voortzettingen zijn van de vroegere plaatselijke
 - dialecten. Deze schaalvergroting van het dialect komt overeen met meer open
 - dorpsgemeenschappen en met ruimere communicatieve netwerken, maar
 - drukt toch ook de geworteldheid en het zich thuis voelen in een bepaalde streek
 5 uit.

- Vaak beschouwt men de mengtaal die het regiolect is als een minne taal. Ten
 - onrechte, denk ik, en ik verwijs daarvoor naar de kracht van de regiolectische
 - variëteit die Hugo Claus ontwikkeld heeft voor zijn roman *Het verdriet van*
 - *België*. In die taal is op een unieke manier de spanning voelbaar tussen individu,
 10 dorp, familie, streek, kerk en natie. Deze complexe wereld laat zich veel beter
 - weergeven in het mengsel van algemeen Nederlands en dialect van de Leie-
 - streek dan in wat Hugo Claus heeft aangeduid als ‘het nationale esperanto’ van
 - de standaardtaal. Natuurlijk mist de modale regiolectspreker een dergelijke
 - literaire verbeelding, maar de ambivalentie, de spanning tussen streek en natie,
 15 tussen Randstad en landrand, tussen gemeenschap en maatschappij is hem niet
 - vreemd.

Sociolect

20 - We moeten naar een volgend onderdeel van het groepsportret, namelijk dat
 - van de *sociolecten*. Het belangrijkste kenmerk daarvan is dat de sprekers tot één
 - sociale groep behoren. Sociolecten zijn binnen de lijst van het groepsportret
 - het best te beschouwen als de broers en zussen van de standaardtaal, die immers
 25 vooral in de gesproken vorm ook typische sociolectische eigenschappen bezit.

- De laatste jaren zijn heel wat experimenten uitgevoerd waarin de kwaliteiten
 - van de verschillende Nederlandse taalvariëteiten worden beoordeeld en gewaar-
 - deerd. De uitkomst is stevast dat onze stadsdialecten, en met name de
 30 stadsdialecten van de Randstad, veel lager gewaardeerd worden dan de platte-
 - landsdialecten, en in dit geval vooral die aan de landrand. De verklaring
 - daarvoor is onmiskenbaar te zoeken in de verschillende koppelingen van deze
 - dialecttypen met sociale klassen.

- Overigens is het beeld in díé zin ingewikkeld dat stadsdialectsprekers zelf hun
 35 dialect systematisch hoog waarden. En daarmee hangt dan weer samen dat

1 stadssociolecten op dit moment vitaler zijn dan plattelandsdialecten: de taal
 - van Limburgse jongeren schuift steeds meer op in de richting van de standaard-
 - taal, terwijl de taal van bijvoorbeeld jongeren uit de Haagse Schilderswijk steeds
 - sterker gaat afwijken van de standaardtaal.

5 Toegelicht aan een gemeenschappelijk dialectkenmerk als dat van het weg-
 - laten van de slot-t in woorden als *knecht*, *gedacht* e.d., betekent dit dat de
 - Limburgse jeugd de slot-t steeds vaker uitspreekt, terwijl Haagse jongeren die
 - juist steeds minder uitspreken. Ook deze vitaliteit van onze stadsdialecten wijst
 - erop dat onder het gelijkheidsethos van de Nederlandse samenleving nog heel
 10 wat rang- en standsgevoel schuilgaat.

-
 - Stadsdialecten zijn uitgesproken sociolecten. Tot de sociolecten in ruimere zin
 - behoren alle groepstalen, en in ieder geval die variëteiten die, behalve met
 - sociale klasse, corresponderen met sociale hoofdcategorieën als leeftijd en
 15 geslacht.

- Ik zal over de geslachts- en leeftijdsgebonden sociolecten niet lang uitweiden.
 - ‘Why can’t a woman talk more like a man?’ zingt een vertwijfelde prof. Higgins
 - in *My Fair Lady*. Daarop is ook hier het antwoord dat verschillen in sociale
 - posities en in sociale rollen zich welhaast onherroepelijk uitdrukken in taalver-
 20 schillen.

-
 - Op het groepsportret van het Nederlands zijn gemengde huwelijken zichtbaar
 - in de zogenoemde *etnolecten*. Hierbij wordt de specifieke variëteit van het
 - Nederlands bepaald door het contact met niet-autochtone talen. Deze variëteit
 25 is beïnvloed door een andere niet-autochtone taal, bijvoorbeeld het Jiddisch,
 - het Maleis en het Surinaamse Sranan. Daarnaast is er een groep van potentiële
 - etnolecten, voortkomend uit contacten van het Nederlands met de talen van
 - de mediterrane arbeidsimmigranten van de jaren vijftig en zestig. Ik zei
 - ‘potentieel’ omdat tot nu toe geen enkel teken wijst op de werkelijke totstand-
 30 koming van dergelijke etnolecten. Tweedegeneratie-Marokkanen en -Turken
 - assimileren zich via het onderwijs blijkbaar zo sterk in Nederland dat zij zich
 - in dialectische en sociolectische accenten doorgaans niet merkbaar onderschei-
 - den van geboren en getogen Nederlanders.

Technolect

Ik ga over naar een volgende groep van -lecten, namelijk de grote groep van beroepstalen en vaktalen: *technolecten*. Het groepsportret van het Nederlands is zeer druk bevolkt met deze neven en nichten. Sommige daarvan zijn hoogbejaard, met name de figuren die staan voor conservatieve beroepstalen als die van het recht of het notariaat. Maar de meeste zijn jong tot zeer jong, want zij vertegenwoordigen veelal nieuwe vakgebieden en veranderende communicatietechnieken.

Technolecten verschillen van de eerder besproken -lecten doordat hun eigenheid hoofdzakelijk beperkt is tot de woordenschat, tot de specifieke terminologie. Technolecten hebben daarnaast in zoverre een eigen zinsbouw dat de ordening van de taalmiddelen is afgestemd op maximale effectiviteit en op het voorkómen van iedere overbodigheid. Dus zegt een arts bijvoorbeeld: 'Zijn pO_2 is 45, PCO_2 40 en pH 7,4.' En in volledige woorden sprekend, zal hij zeggen: 'Hij had een pneumectomie' en niet 'Er is een long bij hem weggenomen'. Een onopgesmukte zinsbouw, een half woord dat genoeg is, het volle gewicht op vaktechnische inhoudswoorden, en veel letterwoorden en afkortingen, dat lijken de opvallendste formele kenmerken van het technolect.

Deze eigenschappen dienen ter bevordering van de interne communicatie binnen de beroepsgroep, maar belemmeren de begrijpelijkheid voor niet-vakgenoten. En dat kan tot misverstanden leiden. Als taalkundige ben ik vertrouwd met een gezelschap dat zich siert met de naam GLOW, die staat voor 'Generative Linguists of the Old World'. Dezelfde letterafkorting kwam ik laatst tegen in mijn tv-gids in de kolommen van RTL4. Ik had het kunnen vermoeden: dat programma ging helemaal niet over taalkunde, maar over worstelende dames, GLOW-dames wel te verstaan, oftewel 'Gorgeous Ladies of Wrestling'. Ook een taalkundige wil natuurlijk zijn zinnen wel eens verzetten, dus dramatisch was dat niet. Maar dat dreigt het wel te worden als we zien wat in de medische vaktaal de letterafkorting CAD zoal kan betekenen: centrale arteriële druk, cervicoaxiale diameter, chronische ascitesdrain, continu ambulante dialyse, en nog een heleboel meer. Welke betekenis geldt, hangt ervan af of men bijvoorbeeld internist, neuroloog, hematoloog, oncoloog of fysioloog is. Ook in deze

1 sector van ver doorgevoerde specialisatie is de roep om generalisten niet geheel
 - onbegrijpelijk.

- Een andere maatregel waarmee het begripelijkheidsprobleem van het techno-
 5 lect ten dele kan worden ondervangen, bestaat uit de ontwikkeling van Neder-
 - landse vaktermen waar dat maar enigszins mogelijk is. De internationalisering
 - van wetenschap en techniek stelt hier natuurlijk paal en perk, maar niettemin
 - laat het Nederlands Normalisatie-Instituut (NNI) regelmatig zien dat het
 - mogelijk is een voortreffelijke Nederlandse vakterminologie te ontwikkelen. Ik
 10 herinner in dit verband graag aan de volgende uitspraak van de natuurkundige
 - prof. Casimir: ‘Het gevaar bestaat dat men in een vreemde taal minder diep en
 - vooral minder genuanceerd denkt dan in zijn moedertaal. Ook daarom is het
 - van belang dat er een duidelijke en algemeen geaccepteerde terminologie
 - bestaat en dat deze zich tijdig aanpast aan nieuwe ontwikkelingen.’

15

Trendolect

- Over nieuwe ontwikkelingen gesproken. De nieuwste taalontwikkelingen
 20 komen naar voren in het laatste type -lecten waarop ik kort inga, en waarvoor
 - ik geen betere term kan bedenken dan *trendolecten*. Dat is werkelijk de
 - allerjongste generatie op het familieportret van het Nederlands.

- Het meest bekende trendolect is de yuppiespeak, de turbotaal van Jan
 - Kuitenbrouwer en de andere pomo-variëteiten van de snelle zakenman, de
 25 beroepsvergaderaar, de computerfreak, de postmoderne socialist. Zoals Kui-
 - tenbrouwer heeft laten zien, gaat het bij de jongste trendolecten om hoogst
 - interessante variëteiten, waarin de taal op een grandioze manier gemanipuleerd,
 - gedereguleerd en geïroniseerd wordt. En ook hier gebeurt dat vanuit het steeds
 - weer terugkerende motief: de eigen variëteit verbindt naar binnen en scheidt
 30 naar buiten, zij perkt af wat tot de groep hoort en wat daarbuiten valt, zij
 - separeert de turbo van de retardo, maakt onderscheid tussen de trend en de
 - antitrend. Daarbij is het de grootste antitrend de politieke clichés van de dag
 - te volgen en te zeggen dat je geen u-bocht gebruikt maar door de voordeur
 - binnenkomt, of de mond vol te hebben van *zorgverlening*, *zorgverstrekking*,
 35 *zorgverbetering* en *zorgverbreding*, *ziekenverzorgenden* en *zorgsectoren*.

1 De foto's waarop het werkvolk met petten stond afgebeeld en de heren van het
 - kantoor met hoeden, zitten allang in de archieven. Zeker, nu wil een achteloos
 - golfstickje op de achterbank nog wel eens helpen. Maar niets markeert sociale
 - posities en ambities zo sterk als de taal. Het overkomt je dat je in de trein
 5 tegenover iemand komt te zitten die je op grond van kleding en meegetorst
 - diplomatenkoffertje maar moeilijk kunt plaatsnemen. Maar wissel enige woorden
 - met de medepassagier en je verricht moeiteloos de classificatie. Ik zeg niet dat
 - je het daarbij moet laten. Een goed gesprek is nooit weg. En bovendien kan
 - dan ook duidelijk worden dat mensen vaak niet tevreden zijn met hun
 10 territorium en daarom op weg zijn naar andere territoria. De sociale verschei-
 - denheid van onze maatschappij en dergelijke territoriumbewegingen verklaren
 - de variatie en de veranderlijkheid van de taal en het voortdurende verdwijnen
 - en opkomen van taalvariëteiten.

15 De Engelse dichter T.S. Eliot drukte dit 'panta rhei' van de taal zo uit:

-
 - 'For last year's words belong to last year's language
 - And next year's words await another voice'

20 of in de woorden van de Nederlandse grammaticus Samuel Ampzing uit 1638:

-
 - 'De spraeck die valt en rijst, de spraeck die komt en gaet,
 - En hangt heel aen 't gebruyk, in wiens gewelt sy staet'

Spreekstijlen van vrouwen en mannen

De gevaren van gemengd spreken

INGRID VAN ALPHEN

15 Wanneer iemand een verhaal vertelt, geeft de ander vaak te kennen dat zij
- luistert door tijdens het gesprek de ander te ondersteunen met ‘hmm’ of ‘mhm’,
- die met instemmende knikjes te vergelijken zijn. Ik gebruikte zo-even ‘zij’ niet
- ter vervanging van ‘hij’, maar omdat ik alleen vrouwen bedoel. Als een vrouw
- met een man praat, hummen zij beiden op gezette tijden. Maar de *hmm*’s van
20 de vrouw zouden iets anders betekenen dan die van haar mannelijke gespreks-
- partner, namelijk: ‘Ja, ik luister, vertel verder, ik ben er nog.’ Mannen hechten
- een veel ‘zwaardere’ betekenis aan deze uiting, namelijk ‘Ja, ik ben het met je
- eens.’ Dit verklaart waarom vrouwen vinden dat mannen nooit luisteren. Die
- doen alleen maar ‘hmm’ als ze het met het verhaal eens zijn. Mannen roepen
25 van hun kant dat vrouwen onvoorspelbare wezens zijn, omdat die na afloop
- van het gesprek zeggen het er niet mee eens te zijn, terwijl ze toch zo vaak
- ‘instemmend’ gehumd hebben!

- Deze verschillen tussen vrouwen en mannen in betekenistoekenning aan
- *hmm* en andere minimale antwoorden zullen iedereen bekend voorkomen,
30 maar het blijkt moeilijk dergelijke verschillen ook wetenschappelijk aan te
- tonen. Het wetenschappelijk onderzoek hiernaar is nog niet zo ver gevorderd.

Spreekstijlen

1

-
- De hierboven beschreven miscommunicatie wordt veroorzaakt door een ver-
- schil in normen binnen conversaties bij vrouwen en mannen. Deze verschil-
5 lende normen leiden tot seksespecifieke spreekstijlen. Het taalgedrag van
- vrouwen ziet er, kort samengevat, meer coöperatief (= ondersteunend) uit.
- Het taalgedrag van mannen lijkt meer concurrerend, bevechtend te zijn.
- Vrouwen zijn actiever betrokken bij het instandhouden van gesprekken; zij
- stellen meer vragen, vullen meer stiltes, en geven – zoals gezegd – meer mini-
10 male antwoorden. Zij protesteren niet expliciet als zij in de rede worden
- gevallen, maar vallen letterlijk stil. Zij wachten vaker op een mogelijkheid
- tot spreken (ofwel: een beurt) of vragen daar expliciet om. Zij sluiten vaker
- aan bij het betoog van de ander, met bijvoorbeeld ‘Ja, maar’ of ‘Ja, en...’

- Mannen daarentegen sluiten alleen expliciet aan bij de vorige spreker indien
15 hun betoog in gevaar is. Zij nemen vaker de beurt, spreken veel langer, en
- vinden het helemaal niet erg als ze in de rede gevallen worden. Zelf interrump-
- peren zij vaker hun gesprekspartners (in het bijzonder vrouwen). Ook doen
- zij vaker stellige uitspraken. Zij vechten vaker het standpunt van de ander
- aan, doen net of ze opmerkingen niet horen, en beginnen vaak als volgt:
20 ‘hier zitten drie kanten aan’. Zodoende claimen zij op voorhand spreektijd
- voor ten minste drie uiteenzettingen. Ook plaatsen zij structurerende opmer-
- kingen als ‘Het eigenlijke kernpunt ligt ergens anders en daarover moeten
- wij het nu hebben.’ En ten slotte maken zij erg lange zinnen: daar waar nor-
- maal de zin zou eindigen, gaat de intonatie omhoog en wordt verder gesprok-
25 ken, zodat de zogenaamde ‘wormzin’ ontstaat.

-
- De vraag is nu hoe, wanneer en waarom dit seksespecifieke taalgedrag wordt
- aangeleerd. Daarvoor moeten we terug naar de verwerving van de moedertaal
- in het algemeen en naar onderzoeken naar de verwerving van seksespecifiek
30 taalgedrag in het bijzonder.

Verschillende taalverwerving

-
-
-
35 Een veelgehoorde opvatting bij leken en deskundigen is dat meisjes eerder,

1 sneller en beter hun taal verwerven dan jongens. Meisjes hebben een grotere
 - taalvaardigheid, hetgeen blijkt uit psychologische tests. De superioriteit van
 - meisjes blijkt uit een betere uitspraak, minder grammaticale fouten, langere en
 - ingewikkelder zinnen, en minder taalstoornissen. Zulke onderzoeksresultaten
 5 zijn in het verleden vaak weggeredeneerd met verschillende argumenten:
 - meisjes zijn emotioneel zekerder; meisjes zijn voorlijk, dus vergelijking met
 - jongens van dezelfde leeftijd is oneerlijk; of: alle onderzoeken die positieve
 - resultaten voor meisjes vonden, zijn door vrouwen gedaan.

- Het feit dat meisjes eerder en sneller een ingewikkelder taalgebruik leren, zal
 10 heus wel terug te voeren zijn op het feit dat de specialisatie voor taal zich bij
 - meisjes eerder ontwikkelt dan bij jongens. Maar het is niet waarschijnlijk dat
 - de hiervoor genoemde verschillen in spreek*stijl* op dit verschil in taal*vermogen*
 - terug te voeren zijn. Het onderzoek naar de verwerving van seksespecifiek
 - taalgedrag heeft zich de laatste jaren dan ook gericht op verschillen in stijl.

15 - Bij de verwerving van taal door kinderen moeten niet alleen de woordenschat
 - en de grammatica van de moedertaal worden aangeleerd, maar ook de regels
 - van het taalgebruik, zoals de regels voor gespreksbeurten. Zo kunnen driejari-
 - gen nog nauwelijks vragen om verduidelijking, maar vierjarigen wel. Zo blijken
 20 vierjarigen het vermogen te hebben verworven om beleefde zinnen tegen
 - ouderen te uiten, en onbeleefde tegen hun tweejarige 'ondergeschikten'. Deze
 - vierjarigen moeten dan nog leren dat 'het tocht hier' eigenlijk betekent 'doe
 - het raam dicht'. Pas tegen het zesde jaar leren kinderen indirecte zinnen te
 - maken als 'Zou ik misschien een snoepje mogen?' in plaats van 'Geef me een
 25 snoepje'. Zo ook blijken kinderen pas op zesjarige leeftijd minimale antwoor-
 - den te kunnen geven.

- En juist bij de verwerving van deze en andere gespreksregels blijkt zich nu
 - een scheiding tussen de seksen te voltrekken. Kinderen leren de regels voor wat
 - 'hoort' in discussies door goed op te letten als mensen in hun omgeving praten.
 30 Op grond van die waarnemingen leiden ze veronderstellingen (hypotheses) af
 - over hoe gesprekken blijkbaar gevoerd moeten worden. Wie vormen die
 - omgeving?

Ouders en leerkrachten

1

-

- De oorzaken voor seksespecifiek taalgebruik zijn de afgelopen jaren achtereenvolgens gelegd bij de ouders en de leerkrachten.

5

-

-

-

-

-

10

-

Voor de ouders zou pleiten dat vaders kinderen meer interrumperen dan moeders doen. Beiden interrumperen meisjes vaker dan jongens. Maar ook deze gegevens verklaren niet alle verschillen in spreekstijl tussen mannen en vrouwen. Immers, als vrouwen in hun gesprekken precies zouden nadoen wat hun ouders ze geleerd hadden, dan zouden zij de gesprekspartner meer interrumperen dan mannen. En dat is niet het geval. Er moet dus (ook) iets anders een rol spelen.

-

-

-

-

15

-

-

-

-

-

20

-

Voor de school pleiten andere onderzoeksgegevens. Uit dat onderzoek komt naar voren dat meisjes vooral worden gezien als ‘rustig’, ‘sociaal’, ‘nauwgezet’, ‘sportief’, ‘onzelfstandig’ en ‘onzeker’, terwijl jongens als ‘druk’, ‘geïnteresseerd’ en ‘goede prestaties leverend’ worden bestempeld. Ook worden meisjes als ijveriger, kwetsbaarder en dommer gezien. Tot jongens wordt abstractere en ingewikkelder taal gesproken dan tot meisjes. Meisjes worden meer gestimuleerd bij het lezen, jongens meer bij het rekenen. Jongens krijgen meer denkvragen en meisjes meer feiten- en keuzevragen. En in het algemeen krijgen jongens meer aandacht (positieve en negatieve) dan meisjes. Dit geldt zowel voor klassen- en kringgesprekken als voor onderwijsleergesprekken.

-

-

-

-

25

-

-

-

-

-

30

Hoe sterk de norm is dat jongens in de klas de aandacht krijgen, blijkt uit onderzoeken naar ‘roldoorbrekende’ leraressen en leraren, die daadwerkelijk hun best deden om veel aandacht te besteden aan de meisjes in hun klas. Na afloop was iedereen – leerkracht, meisjes en jongens – ervan overtuigd dat er nu wel heel erg veel aandacht naar de meisjes was gegaan. Na een bestudering van de opnames van de lessen, bleken jongens nog steeds twee keer zo vaak te mogen spreken als meisjes, en dat terwijl ieders intuïtie het omgekeerde vertelde!

-

-

-

-

-

Vriendinnen en vrienden

35

Nog niet alle beïnvloedende instanties zijn aan de orde gekomen. Vergeten zijn

1 de zo belangrijke ‘peers’: de leeftijdgenootjes, de invloedrijkste personen in de
 - verwerving van seksespecifiek gedrag in het algemeen en dus ook van taalge-
 - drag. De verschillende normen en opvattingen die ten grondslag liggen aan de
 - verschillende spreekstijlen van vrouwen en mannen lijken wel uit twee heel
 5 verschillende culturen voort te komen. Die cultuurverschillen schijnen er in
 - onze westerse samenleving met zijn gemengde zandbakken, klassen en zwem-
 - baden niet te zijn. Maar de eigen jeugdcultuur is gescheiden: vooral tussen de
 - 5 en 15 jaar, met een piek tussen 12 en 15 jaar, trekken meisjes en jongens zich
 - in hun vriendinnen- en vriendengroepjes terug en bevinden zij zich in twee
 10 verschillende subculturen, zo blijkt uit mijn eigen onderzoek. De verschillen
 - tussen meisjes- en jongensgroepen geven een verklaring voor de verschillen in
 - gespreksregels. De jongensgroepen zijn groter en hebben oudere en jongere
 - leden, die van meisjes zijn gelijk van leeftijd en kleiner, meestal met z’n
 - tweeën, ook wel met z’n drieën. Dat verklaart het grotere gemak waarmee
 15 jongens grotere groepen toespreken, én het verklaart het gemak waarmee
 - meisjes intieme gesprekken kunnen voeren. Dat verklaart ook het verschil in
 - ‘talent’ voor openbare discussies versus privé-gesprekken.

-
 - De groepen van jongens hebben een rangorde. Ieder lid moet zijn plaats in de
 20 rangorde bevechten, ook door middel van taal. Iedere jongen in de groep moet
 - van zich doen spreken, ook (of juist) als een andere het woord heeft. Dat
 - verklaart waarom mannen zo gewend zijn aan interrupties. Meisjes kennen
 - officieel geen leidster, maar wel vriendschappen met veel betrokkenheid
 - (hmm, hmm) en loyaliteit in het vaandel, waar conflicten nooit expliciet geuit
 25 mogen worden, maar natuurlijk wel plaatsvinden. En dat verklaart verbale
 - tactieken als ‘Ja, daar heb je wel gelijk in, maar...’ en indirecte aanvallen als ‘Zij
 - zei dat jij zei dat ik zei...’

30 Naar sociale tweetaligheid

-
 - Het is in deze twee subculturen dat we de oorzaak van belangrijke verschillen
 - in gespreksregels van vrouwen en mannen kunnen vinden. Dat meisjes een
 - spreekstijl aanleren die voornamelijk geschikt is voor de privé-sfeer (ondersteu-
 35 nend en harmonieus) en jongens een spreekstijl die voornamelijk geschikt is

- 1 voor de openbare sfeer (concurrerend en bevechtend), levert in het dagelijks
- verkeer, waar geregeld 'gemengd wordt gesproken', miscommunicatie op. En
- dat is jammer. Erger is dat waar de twee spreekstijlen elkaar ontmoeten, de
- snelle, dominante het wint van de rustiger en ondersteunende. Ook erg is dat
5 mannen zo'n moeite hebben met persoonlijke gesprekken.
-
- Beter inzicht in beider vaardigheden is van groot belang voor het onderwijs,
- waar bijvoorbeeld in kringgesprekken of discussielessen gestimuleerd kan
- worden dat meisjes wat 'feller' gaan spreken en jongens wat ondersteunender.
- 10 Kortom: dat beiden sociaal tweetalig worden, zodat ze een individuele keuze
- kunnen maken, al naargelang de situatie.

‘Zit toch niet zo te eikelen!’

Jongerentaal

COR HOPPENBROUWERS

15 Het verschijnsel *jongerentaal* is betrekkelijk nieuw. In het verleden bestonden er al wel aanzetten tot de vorming van een gemeenschappelijke groepstaal voor de jeugd. Zo kennen we de *studententaal*, waarvan het gebruik beperkt bleef tot een selecte en gesloten groep. Hetzelfde gold voor de *kostschoolmeisjes-* of *mms-taal*, die onder meer gekenmerkt werd door het gebruik van *mieters*, *reuze*,
20 *enig* en *knal*, dat laatste bij voorkeur in samenstellingen als *knalvuif*. Verwant is ook de *soldatentaal*.

School maakt jongerentaal

25 Vroeger waren de jongeren niet lang en intensief genoeg bij elkaar om tot een eigen groepstaal te komen. Aan het begin van de vorige eeuw volgde maar 1% van de bevolking voortgezet onderwijs; de rest werkte. Na de oprichting van de eerste hbs'en in 1864 en van andere instellingen voor vervolgonderwijs als de ulo's en ambachtsscholen begint een geleidelijke groei: van 4% aan het begin
30 van deze eeuw, via 12% in 1930 naar 33% in 1950. Sinds de uitbreiding van de leerplicht in het begin van de jaren zeventig is de deelname aan het voortgezet onderwijs algemeen.

Jongeren blijven nu zó lang bij elkaar dat er in hun midden eigen taalvormen
35 kunnen ontstaan. Binnen de groep van gelijkgezinde leeftijdgenoten is gelei-

1 delijk aan een algemeen herkende *jongerentaal* ontstaan. In zijn bestseller
 - *Turbo-taal* wijdt Jan Kuitenbrouwer ook een hoofdstukje aan dit verschijnsel.

5 Steekproef in Noord-Nederland

- De gegevens over kennis en gebruik van *jongerentaal* die hier volgen, werden
 - eind jaren tachtig verzameld onder 105 jongeren van 16 tot 21 jaar, afkomstig
 - uit de plaatsen Delfzijl, Groningen, Heerenveen en Winschoten. Er deden 52
 10 jongens en 53 meisjes mee. Naar *opleiding* werd er onderscheid gemaakt tussen
 - vwo/havo en lbo. Bij de enquête werd gebruikgemaakt van een vragenlijst met
 - vijftig woorden en uitdrukkingen die uit een vooronderzoek waren overgeble-
 - ven.

15 De volgende lijst werd de jongeren voorgelegd, vergezeld van de vragen:

- – Ken je dit woord?
- – Gebruik je dit woord?

- De woorden zijn aflopend gerangschikt van hoge naar lage score, waarbij het
 20 getal vóór de woorden de gemiddelde score op kennis en gebruik aangeeft. Het
 - woord *gaaf*, dat met een score van 80 bovenaan staat, wordt gekend door 91%
 - van de ondervraagden, terwijl 69% meldt het woord ook te gebruiken. De
 - totaalscore (91 + 69 =) 160 gedeeld door twee geeft de gemiddelde score van 80.

25	80 <i>gaaf</i> te gek, geweldig, prachtig	64 <i>majo</i> mayonaise
-	79 <i>gaat ie lekker?</i> lukt het wel? (ironisch)	63 <i>patatje oorlog</i> patat met pindasaus en
-	78 <i>ex ex-vriend</i> (in)	mayonaise
-	76 <i>moeven!</i> opzij	61 <i>stressen</i> overspannen doen
-	75 <i>relax!</i> kalm aan	60 <i>dimmen!</i> rustig aan!
-	76 <i>stappen</i> uitgaan	58 <i>op die fiets</i> op die manier
30	70 <i>alles kists?</i> is alles in orde?	57 <i>gup</i> klein, onnozel iemand
-	69 <i>heftig</i> geweldig, prachtig	51 <i>matje</i> (ordinaire) jongen met lang
-	68 <i>onwijs</i> heel erg, te gek	nekhaar
-	67 <i>heavy</i> geweldig, opwindend	51 <i>afremmen!</i> kalm aan!
-	66 <i>easy</i> gemakkelijk	50 <i>eikelen</i> vervelend doen
-	65 <i>kappen!</i> schei uit!	50 <i>turbo</i> geweldig, super(snel)
35	65 <i>uit je bol gaan</i> een geweldig gevoel beleven	49 <i>klef</i> slijmerig, plakkerig

‘ZIT TOCH NIET ZO TE EIKELEN!’

1	48 <i>happen</i> snel wat eten	28 <i>potje</i> flesje(!) bier
-	46 <i>watje</i> sukkel, doetje, zielige jongen	26 <i>muren</i> uit een automaat eten
-	45 <i>wreed</i> geweldig	25 <i>limbo</i> Limburger (denigrerend)
-	45 <i>snol</i> onbetrouwbaar meisje	24 <i>sjonnie</i> ordinaire jongen
-	40 <i>regelen</i> (iemand) versieren	21 <i>soften</i> klef zoenen
5	40 <i>werelds</i> geweldig, te gek	19 <i>vozen</i> uitgebreid zoenen, lebben
-	38 <i>op de bek gaan</i> heftig zoenen	18 <i>kipje</i> sexy meisje
-	36 <i>vette bek halen</i> bij een snackbar gaan eten	17 <i>miepje</i> onnozel meisje
-	34 <i>badmuts</i> kaal iemand	13 <i>snuiven</i> versieren (<i>een kipje snuiven</i>)
-	31 <i>flippo</i> raar, vreemd figuur	11 <i>open ruggetje</i> frikadel speciaal
-	30 <i>frust</i> onzeker (gefrustreerd) persoon	10 <i>mega</i> te gek, geweldig
10	30 <i>lesbo</i> lesbisch, lesbienne	06 <i>gers</i> te gek
-	29 <i>toko</i> café, ‘tent’	03 <i>bojo</i> vervelend iemand
-		
-		
-		

Van erotiek tot typering

15

- Uit het onderzoek is gebleken dat de *kennis* van de voorgelegde woorden het
- grootst is onder jongeren op havo/vwo. Het hoogst scoren de jongens met 64%,
- dan volgen de meisjes met 60%. Ook bij lbo’ers is de kennis van de jongens
- (53%) hoger dan die van de meisjes (47%). Bij het *gebruik* van jongerentaal
20 rapporteren de jongens van beide onderwijsniveaus 37%, de meisjes van beide
- niveaus 30% van de lijst.

-

- De alfabetische lijst beslaat vijf gedragsgebieden, die elk samenvallen met een
- *woordveld* of *betekenisveld* (de totaalscores voor gebruik/kennis zijn tussen
25 haakjes vermeld in hele procenten):

-

- 1. *persoonstyperingen* (21/43)
- 2. *erotische woorden* (25/45)
- 3. *uitgaanswoorden* (33/55)
- 30 4. *graadaanduidingen* (36/63)
- 5. *omgangswaarden* (53/74)

-

- De hoogste kennisscore (87%) haalt het woordveld *omgangswaarden* bij de
- jongens van havo/vwo, de laagste kennisscore vinden we bij meisjes met lbo op
35 het onderdeel *persoonstyperingen*. Ook qua gebruik vinden we de hoogste score

1 (66%) in het veld *omgangswwoorden*, eveneens bij de jongens van havo/vwo. De
 - laagste score voor gebruik (18%) treffen we aan bij meisjes van havo/vwo, zowel
 - bij *persoonstyperingen* als bij *erotische woorden*.

5 Niet alleen de afzonderlijke scores op *kennis* en *gebruik* zijn van belang, ook
 de verhouding tussen beide is illustratief. Die verhouding kun je bereke-
 - nen door na te gaan hoe vaak men een woord dat men kent ook gebruikt:
 - $\frac{\text{gebruik}}{\text{kennis}} = \text{gebruikswaarde}$. De hoogste gebruikswaarde voor alle informanten heeft
 - wederom de categorie *omgangswwoorden*, (53 : 74 =) 72%, de laagste gebruikswaarde hebben de *persoonstyperingen*, (21 : 43 =) 49%.

10 De gebruikswaarde is het hoogst bij lbo'ers als het gaat om het woordveld
 - *omgangswwoorden*, met (48 : 63 =) 76%, terwijl jongeren van havo/vwo hier
 - (58 : 85 =) 68% scoren. De laagste gebruikswaarde, namelijk (18 : 47 =) 38%,
 - heeft de categorie *erotische woorden* voor de meisjes met havo/vwo.

15

Gevormd in patronen

20 Dat het bij de hier besproken woorden inderdaad gaat om typische *jongerentaal*,
 - blijkt uit de reactie van ouders met opgroeiende kinderen. Geconfronteerd met
 de woorden van de vragenlijst blijken ze een deel van de woorden of uitdruk-
 - kingen wel te (her)kennen, maar ze zullen ze zelf nooit gebruiken.

- Afgezien van de al genoemde betekenisvelden kunnen in jongerentaal enkele
 - categorieën worden onderscheiden in het ontstaan van woorden en uitdruk-
 - kingen:

25

- • nieuwe uitdrukkingen zoals *een vette bek halen, op die fiets, op de bek gaan*;
- • afleidingen: van zelfstandige naamwoorden worden werkwoorden gemaakt,
 - bijvoorbeeld *muren* < 'muur', *stressen* < 'stress', *eikelen* < 'eikel' in de betekenis
 - 'een vervelend iemand';
- 30 • bestaande woorden krijgen een nieuwe betekenis, zoals *afremmen!* voor 'kalm
 - aan!', *happen* voor 'snel iets eten', of *watje* voor 'zielige jongen';
- • ontleningen, vooral uit het Angelsaksisch taalgebied, *moeven, relax, easy*;
- • woordvorming, bijvoorbeeld met het achtervoegsel *-o*. Deze woorden zijn
 - kort en klankvol. Tot deze categorie kunnen ook de *afkortingen* worden
 35 gerekend die toevallig op *-o* eindigen: *majo* < 'mayonaise', *aso* < 'asociaal

1 persoon' en *arro* < 'arrogant persoon'. Kuitenbrouwer spreekt in dit verband
- heel toepasselijk van *afko*'s. Het ligt voor de hand dat ook bestaande korte
- woorden die op *-o* eindigen, zoals *toko* ('café') en *amigo*, zich gemakkelijk bij
- deze populaire categorie aansluiten.

5

Coupe zure regen

- Dat de jongerentaal dynamisch is en daardoor snel verandert, zal niemand
10 verbazen. Er bestaan niet alleen verschillen in kennis en gebruik die afhankelijk
- zijn van *seks*e en *opleiding* maar ook *regionale* verschillen. Een groep jongens uit
- de regio Arnhem kende een aantal woorden van de vragenlijst niet of minder
- goed dan hun leeftijdsgenoten in Noord-Nederland. Elementen als *muren*,
- *potje* (voor 'flesje bier'), *gers* en *open ruggetje* waren bij de Arnhemse jongeren
15 niet bekend. Ze kenden ook *badmuts* ('kaal persoon') niet, maar wel *coupe zure*
- *regen*.

- * C. Hoppenbrouwers, 'Jongerentaal. De tipparade van de omgangstaal',
- Uitgeverij Stubeg bv, 1991.

De dokter als magiër

IVAN WOLFFERS

15 Wat gebeurt er als de dokter zegt dat je wat last hebt van hyperventilatie? Het
- lijkt wel een beschrijving van een ziektebeeld en dus een opstapje voor een
- behandelingsvoorstel. Maar dat is schijn. *Hyperventilatie* kan gezien worden als
- een vorm van geheimtaal, als term vergelijkbaar met abracadabra. En deze
- geheimtaal van artsen is niet zo onschuldig als zij lijkt.

20

Abracadabra

-
-
-
- Wanneer we een oude medische encyclopedie openslaan en onder de A zoeken,
25 komen we tot onze niet geringe verbazing het woord *abracadabra* tegen. Wat
- moet dat in een medische encyclopedie? Vele jaren geleden was *abracadabra*
- een woord waarmee men koorts probeerde te bezweren. Daarbij verwachtte
- men overigens geen onmiddellijk effect. De geneesheer kwam en overzag de
- situatie. Hierna sprak hij zijn bezweringsformule uit en in het merendeel van
30 de gevallen zakte de koorts de volgende dag of na twee dagen. Het uitspreken
- van *abracadabra* was in die tijd dus een redelijk effectieve methode van
- koortsbestrijding.

- De lezer, gewapend met kennis van bacteriën en virussen, zal misschien zulke
- methoden ongeduldig ter zijde schuiven. Hij zal ze 'voor-wetenschappelijk'
35 noemen. Misschien wil hij er niet eens bij stilstaan. Toch is dat jammer. Door

1 onze huidige kennis zijn we dan misschien wel in staat veel verder te kijken
 - dan onze thermometer lang is, maar het principe van de bezwering via woorden
 - is zeer leerzaam. Wie goed rondkijkt, komt heden ten dage in de medische
 - praktijk nog veel van dergelijke pogingen tot bezwering tegen. Wat moeten wij
 5 bijvoorbeeld denken van begrippen als *psychosomatosen*, *vegetatieve labiliteit*,
 - *pseudo-migraineuze klachten* of *degeneratieve hoofdpijnvarianten*? Wie medische
 - tijdschriften doorleest, zal verbaasd staan over de vele pogingen van medici om
 - de realiteit waarmee zij dagelijks geconfronteerd worden, om te zetten in woor-
 - den. Daarin verschillen medici uiteraard niet van filosofen, vissers, cameraman-
 5 nen of kappers. Wij doen allemaal ons best om de verschijnselen om ons heen
 10 door middel van beeldspraak te beschrijven. Zo kunnen we de duizelingwek-
 - kende werkelijkheid terugbrengen en reduceren tot iets wat manipuleerbaar
 - wordt.

- Bij medici moeten we deze toestand toch anders waarderen, omdat we juist
 15 van hen antwoorden verlangen op de vragen waarmee we de spreekuren
 - bestormen. De woorden der artsen moeten voor ons de brug naar genezing
 - vormen en daarom doen medici extra hun best die begrippen te vinden.

20 Vlucht voor de realiteit

- Laat ik zelf echter niet vervallen in de fout om met behulp van woorden de
 - wereld te bezweren. Laat ik proberen aan de hand van een voorbeeld aan te
 - geven hoe de terminologie van de arts bezwerend kan werken.

25 Stel je voor: iemand is gespannen. De meest normale reactie bij spanning is
 - de voorbereiding op vlucht of gevecht. (In het Engels klinkt het iets mooier:
 - *flight or fight*.) Bij dieren is deze reactie heel duidelijk waar te nemen. De kat
 - zal zich in een gevaarlijke situatie 'schrap' zetten. Hij spant zijn spieren en kromt
 - de rug. Hij is klaar voor wat komen gaat. Mensen doen dat net zo. Ze spannen
 30 de spieren. Om de komende actie mogelijk te maken zal wat meer zuurstof in
 - die spieren nodig zijn. Het hart zal daarom wat sneller kloppen, zodat er meer
 - bloed naartoe wordt gepompt. De ademhaling zal versnellen.

- Wat gebeurt er echter wanneer men niet op de vlucht gaat noch aan het
 - vechten slaat? Dan is er alleen die lichamelijke reactie, waarbij het hart sneller
 35 slaat en men te veel zuurstof binnenkrijgt. Veel mensen schrikken hiervan. Ze

1 menen last te hebben van hartkloppingen. Ze denken dat ze het benauwd
 - hebben. Die reactie hoeft maar een paar keer voor te vallen en men bezoekt de
 - dokter. Die dokter weet natuurlijk ook niet goed raad met de vage klachten
 - van zijn patiënt. Hij zal proberen een diagnose te stellen. Hij wil het woord
 5 vinden dat bij deze toestand past. Wanneer de verschijnselen typisch zijn, zegt
 - de dokter *hyperventilatie*. Het is het abracadabra van de middeleeuwse piskijker.
 - De patiënt haalt bij het horen van dat woord opgelucht adem: de dokter weet
 - gelukkig wat eraan mankeert. De dokter op zijn beurt is blij met het woord,
 - want hij heeft het geruststellende gevoel dat hij de ‘medische realiteit’ heeft
 10 kunnen terugbrengen tot een hanteerbaar begrip.

Moderne bezweringsformules

15 Wat we hier gezien hebben, is magie. Natuurlijk zijn er maar weinig artsen die
 - hun werk als magie beschouwen. Ze zijn immers ‘wetenschappelijk’ opgeleid.
 - In wezen bedrijven ze echter wel degelijk twintigste-eeuwse magie. Ze bieden
 - de patiënt het woord aan waarmee ze (kunnen) terugkeren in de gemeenschap
 - der gezonden. Thuis kunnen ze vertellen dat er niets aan de hand is, alleen maar
 20 een beetje ‘hyperventilatie’, iets ‘psychisch’. Dit wordt wel het ‘repelsteeltjes-
 - fenomeen’ genoemd: om het probleem op te lossen moet men de naam van
 - het kleine kabouterijtje vinden. Het is een vorm van helende magie.

- Iets dergelijks is ook te zien bij ‘de overgang’. Medici kennen geen ziektebeeld
 - waarin alle verschijnselen passen die tot de overgang gerekend worden. De
 25 familie is echter zeer tevreden wanneer ze weet waar moeders rare gedrag
 - vandaan komt. Het is de ‘overgang’.

- Als dit taalgebruik ‘magie’ genoemd mag worden, dan is het voor mij nog
 - maar de vraag of het wel de onschuldige witte magie is en niet de zwarte magie:
 - het vervloeken. Onderzoeken op Haïti toonden aan dat de voodoo-bezwerin-
 30 gen zeer effectief waren: de slachtoffers overleden. Hun zenuwstelsel was zo
 - aangedaan door de angst die ze door de vervloeking ervaarden, dat ademhaling
 - en hartslag vrijwel wegbleven. De woorden van de medicijnman doen in zo’n
 - geval dus kwaad. Is dit met een begrip als *overgang* niet precies zo? Nemen we
 - moeder nog wel serieus als ze in de overgang is? Welnee. Het begrip *overgang*
 35 is bijna een stigma. Hetzelfde geldt voor een term als *hyperventilatie*. Wie dat

1 woord mee naar huis heeft gekregen, heeft daarmee een opdracht ontvangen
 - omtrent hoe hij of zij zich in de samenleving moet gedragen. Je 'lijdt aan
 - hyperventilatie'. Het is of er een kracht buiten die mens is die verantwoordelijk
 - is voor het lastige gedrag.

5 Bij veel mensen blijkt zo'n toverwoord een bijdrage te leveren aan hun
 - identiteit, hun persoonlijkheid. Als er spanningen zijn in hun gezin, hebben ze
 - zelfs baat bij zo'n identiteit. Men is immers ziek en niet verantwoordelijk voor
 - dat ziektegedrag. Wanneer men dus een hyperventilatieaanval krijgt op een dag
 - waarop huwelijksspanningen zijn voorgevallen, komt dat 'prachtig' uit.

10

De macht van de medicijnman

- Hiermee komen we op het belangrijkste aspect van het medische jargon. Het
 - verhult de werkelijkheid voor de patiënt. Door het luxe woord *hyperventilatie*
 15 - vervreemdt de leek van zijn lichaam en van de verschijnselen in dat lichaam.
 - Wie een eigen taal heeft voor de verschijnselen om zich heen, heeft enige greep
 - op die realiteit. Wanneer we het woord *hyperventilatie* vervangen door de term
 - *overspannen*, wordt dit enigszins duidelijk. Welke Nederlander weet niet wat
 20 - *over* betekent? Wie weet in ons land niet wat *spannen* inhoudt? *Overspannen* is
 - daarom een begrip dat ons enige kennis verschaft van onze toestand. De term
 - *hyperventilatie* doet dit niet. Dit begrip maakt ons passief en afhankelijk van de
 - persoon die wél weet wat het betekent. Dat is de grote witte magiër. Dat is de
 - deskundige over ons lichaam: de dokter. De medische terminologie geeft de
 25 - arts macht. Alleen de medicijnman spreekt de taal. Daar moeten wij naartoe.
 - Wanneer we naar andere medische culturen elders in de wereld kijken, zien we
 - dat het daar niet anders is. Overal hebben genezers hun eigen geheimtaal. De
 - eskimo-medicijnmannen moeten zelfs de namen van alle lichaamsdelen (tot de
 - kleinste botjes toe) eerst leren in een speciale genezerstaal.

30 Het gevolg is een communicatiekloof, die vaak niet meer te overbruggen is
 - en waarbij de leek steeds meer behoefte heeft aan adviezen van de deskundige.
 - Zelfs over de meest elementaire zaken moet men daarom tegenwoordig voor-
 - lichten. Dat varieert van bevallingen, seksualiteit en geslachtsziekten tot ster-
 -vensbegeleiding. De geheimtaal van de artsen houdt meestal ook in dat leken
 35 hun oordeelbevoegdheid kwijtraken. Het is het analfabetisme van onze mo-

1 derne samenleving. We weten alles van de meniscus van de spits van het
- nationale voetbalelftal, maar missen de woorden waarmee we ons eigen leven
- kunnen controleren.

- Aan de andere kant van het bureau zit de arts met zijn medische terminologie,
5 die hij echter zelf ook niet meer kan hanteren. Er zijn zo'n 300.000 verschillende
- medische begrippen. Voor sommige verschijnselen zijn er 80 synoniemen. Er
- is een woordenboek met alleen maar medische afkortingen. Daarin zijn 13.000
- afkortingen te vinden. De grote Amerikaanse woordenboeken moeten om de
- vier jaar geheel worden herzien omdat er nieuwe woorden komen of beteke-
10 nissen veranderen. *Abacadabra* is verdwenen en *hyperventilatie* is gekomen.

‘Van Aerle kan’

Taalgebruik van voetbalverslaggevers

RENÉ APPEL

15 Veel beroepsgroepen hebben hun eigen taalgebruik. Juristen zijn in dit opzicht
- berucht, maar ook mensen in de computerbranche of het reclamewezen
- onderscheiden zich verbaal soms zo sterk dat ze voor buitenstaanders geheim-
- taal lijken te spreken. Die speciale vormen van taalgebruik, passend bij een
- bepaald beroep of een bepaalde situatie, worden wel *registers* genoemd. Wat
20 bepaalt een register? Sommigen denken alleen aan specifieke woorden (‘jar-
- gon’), anderen vinden dat ook de zinsbouw karakteristiek kan zijn voor een
- register, en weer anderen zien het nog ruimer: ook de opbouw van een stuk
- tekst kan een register definiëren. Als regelmatige kijker van Studio Sport en
- tv-verslagen van voetbalwedstrijden kreeg ik de indruk dat het taalgebruik van
25 de verslaggevers die de beelden van commentaar voorzien, een aantal specifieke
- kenmerken heeft. Is er misschien sprake van een ‘tv-voetbalverslaggeversregis-
- ter’, vroeg ik mij af.

-
- De literatuur over dit onderwerp is schaars. Ik heb twee artikelen weten op te
30 sporen. Charles Ferguson publiceerde in 1983 in *Language in Society* ‘Sport
- announcer talk: Syntactic aspects of register variation’, en een jaar later ver-
- scheen ‘Verb uses in the reporting and briefing of baseball sportscasting’ van
- Toshiaki Ishiguro in *Descriptive and Applied Linguistics*. Het artikel van Fer-
- guson is het meest algemeen en daarom in dit verband het meest relevant,
35 hoewel hij alleen het taalgebruik van radioverslaggevers onderzocht, en dan

1 ook voornamelijk bij honkbalwedstrijden. Ferguson concludeert dat er wel
 - degelijk sprake lijkt te zijn van een apart register van ‘sport announcers’.

5 Allerlei weglatingen

- Ik heb zelf geen systematisch onderzoek verricht naar een mogelijk voetbalre-
 - gister in Nederland, maar ik heb gedurende de Europese Kampioenschappen
 - voetbal van 1988 losse notities gemaakt van zinnen die mij opvielen. In mijn
 10 materiaalverzameling ontbreken uitingen uit de wedstrijden West-Duits-
 - land–Nederland en Sovjet-Unie–Nederland (de finale) bijna geheel, omdat
 - toen mijn aandacht voor de wedstrijd het doen van observaties in de weg stond.
 - Ondanks de afwezigheid van voldoende objectieve gegevens geloof ik dat mijn
 - materiaal redelijk representatief is voor de specifieke kenmerken van het
 15 taalgebruik van tv-voetbalverslaggevers.

- Het eerste wat opvalt, is het enorme aantal weglatingen, vooral van functie-
 - woorden, zoals lidwoorden (*de, het, een*), koppelwerkwoorden (vooral *zijn*), en
 - voorzetsels (vooral *van*). Vergelijk de volgende voorbeelden:

- 20
- Bal van Gallego komt niet aan.
 - Vrije trap voordeel Denemarken. Elkjaer met Kohler. Vast koppel.
 - Eerste hoekschop van de wedstrijd voor de Italianen.
 - Rolff ... weggetrapt Brehme.
 - 25 - Aldridge neer, vrije trap, overtreding Tsjidjatoelin.

- Ferguson vermeldt het weglaten van koppelwerkwoorden ook, zoals in
 - ‘McCatty in difficulty’. Soms worden er door de Nederlandse verslaggevers ook
 - andere werkwoorden weggelaten, zoals in ‘Donadoni, hard aangepakt’ of
 30 ‘Butragueño ... Gordillo net niet’. Weglating van het lijdend voorwerp is
 - eveneens een veelvoorkomend verschijnsel:

- Houghton legt neer, Sheedy schiet in (voor niet-voetbalkenners: Houghton
 - speelt de bal uit een vrije trap naar Sheedy, en die schiet de bal in).

- 1 – Völler met Sivebaeck. Wint Sivebaeck.
– Van Aerle kan.

– Volgens Ferguson ontbreekt in de Amerikaanse *sport announcer talk* het onder-
5 werp in de vorm van een voornaamwoord ook veelvuldig, zoals in ‘Hit 307’ en
– ‘Had 6 homeruns’.

– De frequente weglatingen maken het taalgebruik van de Nederlandse voet-
balverslaggevers staccato-achtig. Het lijkt erop dat ze op deze wijze de dynamiek
– van de wedstrijd (of ‘het wedstrijdgebeuren?’) tot uitdrukking willen brengen.
10 Een voor de hand liggende andere verklaring zou kunnen luiden: de verslag-
– gevers laten veel weg omdat dat de enige manier is om de wedstrijd te kunnen
– volgen; vooral inhoudswoorden blijven gehandhaafd als ze het wedstrijdver-
– loop op de voet willen blijven volgen.

15

Niet onder tijdsdruk

– Dat het niet de tijdsdruk is die leidt tot veel weglatingen, concludeer ik op basis
– van de volgende twee observaties. In de eerste plaats worden er ook veel
20 woorden weggelaten op zogenoemde dode momenten, dus als het spel in feite
– even stilligt, bijvoorbeeld bij een hoekschop of vrije trap. Ten tweede, en dat
– is misschien overtuigender, doorspekken de verslaggevers hun commentaar
– veelal met betrekkelijk zinloze mededelingen terwijl het spel gewoon verder
– gaat. De volgende zinnen zijn hier voorbeelden van.

25

- Hands van Vitor. Hij wil niet opgeven, de strijdbare captain van Barcelona.
– Moran, de man die aanvoerder wordt als Stapleton het veld verlaat.
– Deze Bonner, Pat, die een tweelingbroer heeft, Dennis, die in de UEFA-cup
– nog eens tegen FC Groningen gespeeld heeft, het is het verhaal van emigratie,
30 dit Ierland, dat van de tien miljoen inwoners nog drie miljoen over heeft,
– waarvan de uittocht naar de Verenigde Staten en Groot-Brittannië gigantisch
– is geweest, wat ook geldt voor de voetbal-Ieren. (Deze laatste passage heb ik
– overgenomen uit een stukje in de Volkskrant waarin het geklets van de
– ‘babbelneven’ Eddy Poelmann en Evert ten Napel aan de kaak wordt gesteld.)

- 1 Een volgend kenmerk is het gebruik van een aanwijzend voornaamwoord
 - zonder dat het naar iets in het voorafgaande verwijst. De tekst hierboven bevat
 - al twee voorbeelden ('Deze Bonner', 'dit Ierland'). Hier volgen er nog enkele.
 -
- 5 – Schot van deze Lerby zal wel eens de belangrijkste laatste actie in de tweede
 - helft kunnen zijn geweest.
 - – Sanchis stuurt Gordillo weg die graag op die linkerkant speelt.
 - – Kijk, Nederland heeft haast, wil dat doelpunt nog voor rust.
 -
- 10 In het taalgebruik van voetbalverslaggevers worden er nogal eens woordgroepen
 - vooropgeplaatst zonder dat ze nadruk lijken te krijgen. De eerste twee voor-
 - beelden komen uit mijn EK-materiaal, het derde is weer van Ferguson.
 -
- 15 – De achterdeur weet Koeznetsov feilloos te vinden.
 - – En daar gaat Klinsmann weer. Onruststoker is dat.
 - – And here once again ready again to go back to pass is Haden.
 -
- 20 Een laatste eigenschap van de zinsbouw betreft de constructie waarbij er eerst
 - een eigennaam wordt genoemd, waarna er een actie van die persoon wordt
 - beschreven, vaak in een bijvoeglijke bijzin zonder dat er een hoofdzin op volgt,
 - bijvoorbeeld in 'Laudrup, die naar de linkerkant is gegaan' of 'Protassov, die
 - de bal laat gaan'. In andere gevallen wordt eerst de naam van een speler
 - genoemd, waarna een hoofdzin volgt, vaak zonder onderwerp: 'Herget, ge-
 - bruikt goed zijn lichaam'.
 -
- 25 De enige, met het (blote) oor waarneembare fonetische eigenschap is de
 - 'versterking' van het gesprokene in gevaarlijke situaties. Bijvoorbeeld in 'Butra-
 - gueño ... BUTRAGUEÑO' is Butragueño eerst in balbezit. Bij het tweede 'BUTRA-
 - GUEÑO', dat luider en op hogere toon wordt uitgesproken, krijgt hij een
 - scoringskans. Volume en toonhoogte zijn indicatoren voor spanning in het
 30 spel.
 -

Voetbalterminologie

1
-
-
5
-
-
10
-
-
15
-
-
20
-
-
25
-
-
30
-
-
35

Ten slotte wil ik kort het woordgebruik van het voetbalcommentaar op tv bespreken. Een groot aantal speciale voetbaltermen is al opgenomen in Rob Siekmanns *Voetbalwoordenboek* uit 1978, zoals *terugverdedigen* in 'Klinsmann verdedigt terug' (een aanvaller die zijn eigen verdediging assisteert) of *een gat trekken* in 'Völler trekt het gat' (een opening in de defensie van de tegenstander forceren, waardoor voor medespelers ruimte wordt gecreëerd om gevaarlijk op te komen). Siekmann noemt nog niet *weg* zoals in 'Heintze is weg', dat bepaald niet betekent dat Heintze plotseling van het veld is verdwenen. Als Heintze 'weg is', sprint hij met de bal aan de voet in de richting van het vijandelijke doel, en is hij 'weg' voor zijn tegenstanders. Een tweede voorbeeld van een term die nog niet bij Siekmann voorkomt maar die tegenwoordig veel wordt gehanteerd, is *zich inschakelen*, bijvoorbeeld 'Baresi, die zich meer en meer inschakelt'; dit wordt met name gezegd van verdedigers die zich met de opbouw van de eigen aanval gaan bemoeien.

Een geheel ander, volgens mij tamelijk recent kenmerk in de taal van voetbalverslaggevers is het gebruik van min of meer archaische, plechtige vormen. In het taalgebruik van sportverslaggevers vallen ze vooral op doordat ze zo slecht passen bij de rest van het (weinig verzorgde) taalgebruik. Hier volgen enkele voorbeelden.

- Beginfase is voor Ierland in aanvallend opzicht.
- De Denen storen nu vroeger maar vooralsnog laten de Duitsers zich daar weinig aan gelegen liggen.
- Demjanenko illustreert eens te meer de bedoelingen van de Sovjet-Unie.
- Vautrot bepaalt wanneer de vrije trap moet worden genomen, en het moment was nog niet daar.

Ik ben nu toe aan de hamvraag: is er sprake van een register van tv-voetbalverslaggevers? Ik zou hier met 'ja' op willen antwoorden, maar dat is dan wel een voorlopig en voorzichtig 'ja'. Het zal duidelijk zijn dat veel kenmerken ook in andere potentiële registers voorkomen, en dus niet exclusief zijn voor het onderzochte taalgebruik. Dat geldt niet alleen voor de zinsconstructies, maar

1 bijvoorbeeld ook voor het woordgebruik; zo wordt een uitdrukking als *weg zijn*
- ook bij wielrennen gebruikt: als Steven Rooks weg is, is hij uit het peloton of
- uit de kopgroep ontsnapt.

- Een duidelijke beperking van mijn onderzoekje was natuurlijk dat ik slechts
5 van enkele verslaggevers taalgebruik heb verzameld, en dan bovendien nog op
- een niet-systematische wijze. Toetsing aan meer gegevens, misschien ook
- taalgebruik van verslaggevers bij andere sporten, is nodig om hardere en
- definitievere uitspraken te kunnen doen. Ondertussen kan Van Aerle nog
- steeds.

Normen

De Taaladviesdienst

Over regels en normen in taalgebruik

J. RENKEMA

15 Een oude anekdote over regels en normen in taalgebruik gaat zo. Meneer de
- taalkundig adviseur, wat moet ik nu schrijven: *Sinterklaasavond* of *Sint-Nico-*
- *laasavond*? De adviseur probeerde eerst de vraag te ontwijken door een tegen-
- vraag: wat schrijft u: *Den Haag* of *'s-Gravenhage*, *Den Bosch* of *'s-Hertogenbosch*?
- Uiteindelijk kwam het dubbelzinnige antwoord: *Sinterklaasavond* vier je in *Den*
20 *Haag* of *Den Bosch*, maar een *Sint-Nicolaasavond* wordt gevierd in *'s-Gravenhage*
- of *'s-Hertogenbosch*.

-
- Wat heb ik daar nu aan, sprak de taalgebruiker onzeker. Ik wil weten of iets
- goed of fout is. Geef mij regels! De adviseur ging op zoek naar regels en vond
25 er een over het streepje na Sint. Samenstellingen met *Sint* hebben een kop-
- pelteken, zei hij resoluut. Helaas was de vragensteller afkomstig uit Sint
- Pancras, met de officiële schrijfwijze zonder streepje. Snel verzon de adviseur
- een fraai klinkende norm: alles is goed, als men maar begrijpt wat u bedoelt.
- De taalgebruiker werd nog onzekerder. Beide woorden zijn begrijpelijk, maar
30 er is toch verschil, opperde hij. Uiteindelijk werd besloten dat *pakjesavond* de
- beste oplossing was.

Taaladviespraktijk

Dit was een anekdote. Maar de volgende vragen zijn veelvuldig voorgelegd aan de Taaladviesdienst van het Genootschap Onze Taal.

1 Moet ik *politie* uitspreken als ‘polisie’ of ‘polietsie’?

2 Wat moet het zijn: ‘Gisteren *kwam* een aantal mensen op bezoek’ of ‘Gisteren *kwamen* een aantal mensen op bezoek’?

3 Ik hoor zo vaak spreken over ‘het afbouwen van het stelsel van sociale zekerheid’. Dat is toch fout? *Afbouwen* is immers een germanisme, en het schept bovendien verwarring, want het ‘afbouwen van een huis’ betekent iets heel anders.

4 Moet een zin als ‘Ik mankeer niets’ nog fout worden gerekend?

In dit artikel beperk ik mij tot relatief eenvoudige vragen, zoals hierboven. Veel taalgebruikers blijken vooral geïnteresseerd in wat mag of niet mag. Vandaar dat in dit artikel het accent ligt op regels en normen. Uiteraard kan lang niet alles aan de orde komen. De wetenschappelijke literatuur over regels en normen is zeer uitgebreid. Verder zij met nadruk vermeld dat in dit voorlichtende artikel sommige kwesties vereenvoudigd worden weergegeven. In de taaladviespraktijk tot nu toe is gebleken dat achtergrondinformatie over vijf kwesties betreffende regels en normen verwarrende discussies zoals in de openingsanekdote kunnen verhelderen.

Taalkundigen en leken

Wanneer een taalkundige en een leek met elkaar spreken over regels, lijkt het erop dat ze het hebben over dezelfde regels. Toch is dit slechts ten dele waar. In de taalwetenschap probeert men regels te formuleren waarmee taal en taalgebruik beschreven kunnen worden. Een taalkundige wil verklaren hoe taal in elkaar zit, en doet dit met behulp van regels. Maar wanneer een leek naar regels vraagt, bedoelt hij regels die aangeven hoe iets moet. Een leek heeft behoefte aan regels die vóórschrijven hoe men zich in taal uitdrukt. Een taalkundige echter gebruikt de regels om te beschrijven hoe taalgebruikers hun taal hanteren.

1 Wanneer een leek vraagt naar de regel voor Sinterklaas of Sint-Nicolaas, kan
 - een taalkundige alleen maar zeggen (als die informatie al bekend is): de regel
 - is dat 10 procent *Sint-Nicolaas* zegt, en 90 procent *Sinterklaas*. Geformuleerd
 - in vakjargon: in de taalwetenschap gaat het vooral om descriptieve (beschrij-
 5 vende) regels, maar de leek wil prescriptieve (voorschrijvende) regels. Op de
 - persconferentie bij de verschijning van de Algemene Nederlandse Spraakkunst
 - (de ANS) kwam dit duidelijk naar voren. Een van de samenstellers van de ANS
 - zei zeer terecht: ‘Wij beschrijven de Nederlandse taal; in dit boek vindt u geen
 - voorschriften.’ Enkele aanwezigen reageerden zeer teleurgesteld: wat hebben
 10 wij aan een beschrijving? Wij willen weten of *groter als* al goedgekeurd is. Ach,
 - zegt een taalkundige dan, van mij mag u *groter als* schrijven. De leek is
 - opgelucht, totdat hij een andere taalkundige tegenkomt die zegt dat ‘groter
 - dan’ de voorkeur verdient.

15

Teleurstelling

- Aan deze frustrerende contacten tussen taalkundigen en leken kan alleen maar
 - een eind gemaakt worden wanneer er steeds een strikt onderscheid gemaakt
 20 wordt tussen het descriptieve en het prescriptieve aspect van regels. Natuurlijk
 - kan men op basis van een beschrijving een voorschrift geven, bijvoorbeeld: 60
 - procent zegt ‘groter als’, dus de andere 40 procent moet het ook doen. Maar
 - dit houdt niet in dat er geen andere voorschriften mogelijk zijn op basis van
 - dezelfde beschrijving. Bijvoorbeeld: ondanks die 60 procent is ‘groter dan’
 25 taalkundig meer verantwoord.

- Toch is het onderscheid descriptie/prescriptie alléén niet voldoende. Zelfs
 - als de taalkundige alleen een descriptie geeft, zien we dat een leek zo’n descriptie
 - opvat als prescriptie. Bijvoorbeeld: 90 procent zegt *Sinterklaas*, dan schrap ik
 - *Sint-Nicolaas*. Ik kom hierop terug bij het punt *de norm*. Eerst moeten nog
 30 andere onderscheidingen bij regels aan de orde komen.

Regels in soorten

35 Gesteld dat in een discussie over taalregels duidelijk is dat het gaat om

1 descriptieve regels, dan nog blijkt vaak verwarring op een ander punt. Het
 - begrip ‘regel’ kent namelijk verschillende betekenissen. In het alledaagse taal-
 - gebruik wordt dit begrip in ten minste drie verschillende betekenissen gebruikt:
 - a. In de regel valt een voorwerp naar beneden wanneer je het loslaat (natuurwet).
 5 b. In de regel viert men pakjesavond op 5 december (gewoonte).
 - c. In de regel noemen we een bepaald meubelstuk een tafel (afpraak).

- Eenzelfde variatie in betekenis zien we in de discussie over taalregels. We
 - spreken over spellingregels, maar we bedoelen dan in feite afspraken om
 10 klanken op papier vast te leggen. Er zijn regels te geven voor het gebruik van
 - *u* of *jij*, maar deze regels beschrijven slechts bepaalde gewoonten of gebruiken.
 - En tot slot zijn er grammaticaregels met behulp waarvan wij kunnen aangeven
 - dat een zin als ‘Jan lopen aan straat’ geen welgevormde zin is. Deze gramma-
 - ticaregels hebben weinig te maken met gewoonten of afspraken. Met nadruk
 15 zij vermeld dat dit onderscheid tussen afspraken, gewoonten en regels niet
 - waterdicht is. Maar in discussies over goed of fout taalgebruik is het toch
 - verhelderend om vast te kunnen stellen of de vraag in kwestie betrekking heeft
 - op een afspraak (vooral spellingkwesties), een gewoonte (voornamelijk stijl-
 - kwesties) of op grammaticaregels waarmee beschreven kan worden of een
 20 constructie wel of geen Nederlands is.

Afspraken, gewoonten en regels

25 Spellingregels kunnen beschouwd worden als afspraken en zijn daarom ook
 - minder essentieel in discussies over taal. Wanneer iemand bijvoorbeeld vraagt
 - of *essentiël* nu werkelijk met een trema moet, dan kan simpelweg worden
 - verwezen naar ons afsprakensysteem waarin staat aangegeven dat het *essentieel*
 - moet zijn. Spellingvragen zijn dus altijd vragen van het type: wat was de afspraak
 30 ook al weer? Wanneer iemand *kado* schrijft, handelt hij niet volgens de
 - bestaande afspraken, maar daarmee is *kado* nog geen fout taalgebruik. Er kan
 - wél gezegd worden dat *kado* in strijd is met ons huidige spellingsysteem.

- Moeilijker wordt het wanneer er bijvoorbeeld een vraag binnenkomt over de
 - ‘regels’ voor de aanhef van een brief. Bij zo’n vraag kan alleen verwezen worden
 35 naar gewoonten, bijvoorbeeld dat in bepaalde gevallen *L.S.* wordt gebruikt. Er

1 kan dan nog aan worden toegevoegd dat deze gewoonte steeds meer als
 - ouderwets of onpersoonlijk wordt ervaren, maar zo'n toevoeging berust eigen-
 - lijk op een persoonlijk oordeel. De vraagsteller die wil weten hoe het moet, kan
 - bij dit type vragen alleen informatie krijgen over heersende gewoonten. De
 5 aanhef *L.S.* is goed, maar *Geacht bestuur* kan soms ook goed zijn.

- Een vraag naar een grammaticaregel wordt voor een taalkundige al interessan-
 - ter. Ook hier zijn echter problemen. Bij dit type taalvragen gaat het niet om
 - grammaticaregels die iedereen al kent, maar om twijfelgevallen. Wat zeg je:
 10 'Het schip dat *zijn* mast kwijt is' of 'Het schip dat *haar* mast kwijt is'? Er is veel
 - voor te zeggen om het bezittelijk voornaamwoord te laten overeenstemmen
 - met het woordgeslacht van het zelfstandig naamwoord. Maar zeg je dan ook
 - 'Het meisje dat *zijn* tas kwijt is'? Zodra er een regel geformuleerd wordt, zijn
 - er uitzonderingen te bedenken. Dat maakt het taaladvieswerk overigens juist
 15 zo boeiend.

- Samengevat: vragen naar afspraken zijn gemakkelijk te beantwoorden. Op
 - stilistische vragen kan vaak alleen geantwoord worden met een verwijzing naar
 - gewoonten. En bij interessante grammaticale kwesties zijn er altijd uitzonde-
 - ringen op de regels. Maar het wordt nog lastiger. Want zowel afspraken als
 20 gewoonten als regels zijn aan verandering onderhevig.

Veranderende regels

25 Dat afspraken gewijzigd kunnen worden, hoeft nauwelijks betoog. Dat ook
 - gewoonten kunnen veranderen, zien we al bij de aanspreekvormen *u* en *jij*.
 - Gesteld dat er een regel bestaat dat mensen die elkaar niet kennen, de aan-
 - spreekvorm *u* gebruiken, dan betekent dit nog niet dat in sommige gevallen
 - geen *jij* gebruikt wordt. Als van de u-regel vaak wordt afgeweken, kan *jij* regel
 30 worden.

- Het feit dat ook grammaticaregels kunnen veranderen, hoeft wellicht nadere
 - toelichting. Bij veel taalgebruikers leeft nog steeds het idee dat grammatica-
 - regels onveranderlijke natuurwetten zijn. Toch is dit niet zo. Ik beperk me hier
 35 tot één voorbeeld.

1 Kijk eens naar de vierde vraag aan het begin van dit artikel. De zin ‘Ik mankeer
 - niets’ is toch nooit fout geweest? Jawel, vroeger zei men: ‘Mij mankeert niets’.
 - Maar het meewerkend voorwerp werd gaandeweg niet meer als zodanig
 - geïnterpreteerd en kreeg de functie, en daarmee ook de vorm, van een onder-
 5 werp. Antwoord maar eens op de ontleedvraag: wat is het onderwerp in ‘Wie
 - de schoen past trekke hem aan’? Het onderwerp was *de schoen* en niet *wie*. Het
 - spreekwoord luidde oorspronkelijk dan ook: ‘Wien de schoen past, (die) trekke
 - hem aan.’

- Vandaar ook dat een taalkundige ‘blij verrast’ is wanneer blijkt dat ‘de
 10 reizigers wordt verzocht ...’ (meewerkend voorwerp), zoals verwacht, blijkt
 - plaats te maken voor ‘de reizigers worden verzocht ...’ (onderwerp). Hij noteert
 - deze verandering bij de tendens ‘verdwijning van het meewerkend voorwerp
 - aan het begin van de zin’.

15

Algemene regels: normen

- Na deze achtergrondinformatie over descriptieve en prescriptieve regels, over
 - het onderscheid tussen afspraken, gewoonten en grammaticaregels, en over
 20 veranderende regels, is een andere reactie heel goed voorstelbaar: als alles dan
 - toch zo onzeker is, waarom kunnen taalgebruikers dan niet gewoon hun gang
 - gaan? Waarom zou een leek zich iets gelegen laten liggen aan regels? Welnu,
 - het simpele antwoord op deze vraag is dat communicatie slechts mogelijk is
 - dankzij gemeenschappelijke regels, gewoonten en afspraken. Als iedere taalge-
 25 bruiker een eigen systeem hanteert, kunnen we niet communiceren. Maar, zegt
 - de taalgebruiker dan, wat moet ik nu doen als er verschillende gewoonten zijn?
 - Moet ik mij progressief of conservatief opstellen als regels aan verandering
 - onderhevig zijn? Kortom: hoe te handelen bij keuzemogelijkheden, zoals in de
 - uitspraak van *scepsis* met of zonder k, of in ‘hun/zij hebben dat gedaan’? Bestaan
 30 er geen algemene regels waarnaar ik mij kan richten, zodat ik als taalgebruiker
 - niet meer onzeker ben? Jazeker, er bestaan algemene richtlijnen. Ze worden
 - *normen* genoemd.

- Normen kunnen, als het om dit soort taalkwesties gaat, het best worden
 35 gedefinieerd als voorschriften voor de manier waarop men dient te handelen

1 als er een keuzemogelijkheid bestaat. Ze lijken op prescriptieve t  alregels, maar
 - het zijn eigenlijk gedr  agsregels of ethische voorschriften. Echter, zoals bij elk
 - ethisch voorschrift, ook hier heerst geen eenstemmigheid. Vandaar dat er vaak
 - verschillende antwoorden mogelijk zijn op taalvragen die te maken hebben met
 5 keuzemogelijkheden.

Verschillende normen

10 Als er   en norm was, bijvoorbeeld ‘schrijf en spreek altijd zoals de koningin het
 - doet’, dan waren er geen problemen bij het uitbrengen van taaladviezen. In
 - taalgebruik zijn echter verschillende normen van kracht. Bijvoorbeeld: spreek
 - en schrijf zoals het altijd is gedaan, of zoals de meesten het doen, of ‘doe het
 - vooral mooi’ of ‘als men je maar begrijpt, is het goed’, enz. Bij discussies over
 15 keuzemogelijkheden in taalgebruik zijn ten minste zeven verschillende normen
 - van belang:

- 1 de historische norm
- 2 de autoriteitsnorm
- 3 de logische norm
- 20 4 de statistische norm
- 5 de zuiverheidsnorm
- 6 de effectnorm
- 7 de esthetische norm

25 Deze opsomming is zeker niet volledig. Er is ook nog een fatsoensnorm. En
 - naast een effectnorm kan ook nog een effici  entienorm worden onderscheiden.
 - Maar het rijtje van zeven normen wordt – voorzover ik kan nagaan – bij
 - taaladviezen het meest gehanteerd. De *esthetische norm* is overigens de meest
 - subjectieve norm. Probeer maar eens overeenstemming te bereiken over het al
 30 dan niet ‘mooi klinken’ van een bepaalde zinsbouw. Vandaar dat de esthetische
 - norm vaak ondersteund wordt door een andere norm.

- Het aardige is dat deze normen met elkaar in strijd kunnen zijn. Vandaar
 - ook dat er verschillende antwoorden mogelijk zijn op taalvragen naar goed of
 - fout.

1 Ik beperk me tot de drie nog niet behandelde vragen aan het begin van dit
 - artikel.

-
 - 1 Moet ik *politie* uitspreken als ‘polisie’ of ‘polietsie’?

- 5 • De *historische norm*. Sinds jaar en dag spreekt men dit woord uit als ‘polietsie’.
 - Er zijn wel tendensen in de richting van ‘polisie’, maar men mag niet afwijken
 - van oude regels.
 - • De *autoriteitsnorm*. Gezaghebbende politici en journalisten spreken over
 - ‘polisie’. U kunt zich hier maar beter bij aansluiten.

10

- 2 Wat moet het zijn: ‘Gisteren kwam een aantal mensen op bezoek’ of ‘Gisteren
 - kwamen een aantal mensen op bezoek’?

- • De *logische norm*. De kern van het onderwerp is *aantal*. Dat is enkelvoud,
 - dus de persoonsvorm moet in het enkelvoud.
 15 • De *statistische norm*. De meerderheid van de taalgebruikers hanteert hier de
 - meervoudsvorm. U moet zich hierbij aanpassen, dus *kwamen* schrijven.

- 3 Ik hoor zo vaak spreken over het ‘afbouwen van het stelsel van sociale
 - zekerheid’; *afbouwen* is een germanisme en scheidt bovendien verwarring.

- 20 • De *zuiverheidsnorm*. Men moet zich in taalgebruik zuiver opstellen. Taalver-
 - menging is uit den boze. In het Nederlands kennen we *afbouwen* in de zin
 - van voltooien, maar dat andere *afbouwen* is Duits. Wij zijn het aan onze
 - moedertaal verplicht om barbarismen te weren.
 - • De *effectnorm*. U loopt door het gebruik van *afbouwen* in de tegenoverge-
 25 stelde betekenis van ‘voltooien’ nauwelijks het gevaar dat uw bedoeling niet
 - overkomt. De lezer kan op grond van het zinsverband beslissen welke
 - betekenis bedoeld is.

30

Complex van normen

- Uiteraard is deze indeling voor kritiek vatbaar. Niet elke norm weegt even
 - zwaar; wellicht kunnen er enkele worden samengevoegd tot een algemenere
 - norm. Maar belangrijker is dat in bijna elke taalkwestie op verschillende
 35 normen een beroep moet worden gedaan, omdat één norm onvoldoende

1 uitsluitel geeft. Wanneer we *afbouwen* bijvoorbeeld volgens de logische norm
 - benaderen, dan kan men zeggen dat het heel onlogisch is dat één woord twee
 - tegenovergestelde betekenissen heeft. Toch kan bij toepassing van deze norm
 - de tegenwerping worden gemaakt dat er meer woorden zijn met tegenoverge-
 5 stelde betekenissen, bijvoorbeeld *afmaken* in de zin van ‘voltooien’ (sommen
 - afmaken) en in de zin van ‘tenietdoen’ (een veestapel afmaken). Bovendien kan
 - de statistische norm bijna altijd roet in het eten gooien. Eigenlijk bestaat deze
 - norm bij de gratie van een niet geraadpleegde meerderheid. Degene die
 - *afbouwen* als barbarisme afkeurt volgens de zuiverheidsnorm, kan bij *politiek*
 10 (in de betekenis van *policy*, ‘aanpak’) deze norm minder belangrijk vinden,
 - omdat *politiek* in een zin als ‘wij hanteerden bij deze wedstrijd een nieuwe
 - *politiek*’ al ingeburgerd is (de statistische norm). Een ander probleem kan hier
 - slechts in het voorbijgaan vermeld worden, namelijk de vraag naar het ‘bereik’
 - van een norm. Sommige normen gelden alleen in bepaalde situaties of voor
 15 bepaalde teksten. Bijvoorbeeld: als u zó schrijft, bent u geen echte ambtenaar.
 - Of: in rouwadvertenties zegt men dat nu eenmaal zo en niet anders. In wezen
 - probeerde die adviseur in het voorbeeld over Sinterklaas/Sint-Nicolaas er via
 - deze ‘truc’ onderuit te komen toen hij verwees naar Den Bosch/’s-Hertogen-
 - bosch. Eigenlijk zei hij: in verheven stijl schrijft men *Sint-Nicolaas*, maar in
 20 alledaags taalgebruik zegt men *Sinterklaas*.

Epiloog

25 Interessant, deze uiteenzetting over regels en normen. Nuttige achtergrondin-
 - formatie voor de taalgebruiker die een probleem voorlegt aan de Taaladvies-
 - dienst. Maar wat heb ik eraan?

- • *Afspraken*. O zeker, zeer vele. Maar niemand verplicht mij om die na te komen.
- • *Gewoonten*. Ja, ja, hoe meer ik er leer kennen, des te grilliger blijkt het
 30 taallandschap.
- • *Regels*. Natuurlijk, taalkundigen doen hun best. Maar er is slechts één gulden
 - regel, en die luidt: geen regel zonder uitzondering.
- • *Normen*. Ik geef toe dat die soms enig houvast bieden. Maar er bestaan zo
 - veel verschillende normen. En ze kunnen ook nog onderling tegenstrijdig
 35 zijn!

- 1 Wacht eens even. Is er in het taaladvieswerk geen gouden norm? In elk geval
- bestaat er een zilveren norm. Een taalkundig adviseur moet inzicht geven in
- taal en haar wonderschone stelsel van afspraken, gewoonten en regels. Waarom
- deze norm? Opdat onzekere vraagstellers inzicht krijgen, en daardoor leren
5 relativeren. Maar waarom noemt u nu aan het eind niet uw norm van goud?
- Nou goed dan: wie niet van taal houdt, die zit fout.

Onze houding tegenover vreemde woorden

J. POSTHUMUS

15 Sommige taalverzorgers ergeren zich aan woorden uit andere talen. In de jaren
- dertig ging het ze om germanismen; nu zijn het de zo duidelijk aanwezige
- invloeden van het Engels die de aandacht krijgen. De redenen om deze
- verschijnselen te veroordelen, worden soms summier aangeduid; vaak ook
- lijken ze voor de criticus zo vanzelfsprekend dat ze niet worden genoemd, laat
20 staan beargumenteerd. Omdat de emoties hierover hoog kunnen opslaan, en
- zeker ook omdat de zorgvuldige taalgebruiker behoefte zal hebben aan een goed
- gefundeerd oordeel, wil ik vier standpunten nader beoordelen.

25 1. Vreemde elementen horen in principe niet in onze taal thuis

-
- Wie deze stelling aanhangt, zit met de moeilijkheid dat het Nederlands door
- de eeuwen heen al zeer veel vreemde woorden heeft opgenomen. Wat dit
- betreft is het een leerzame ervaring eens wat te bladeren in het *Etymologisch*
30 *Woordenboek* van J. de Vries en F. de Tollenaere met de ondertitel ‘Waar komen
- onze woorden vandaan?’ Veel vreemde woorden zijn niet meer als zodanig
- herkenbaar. Denk bijvoorbeeld aan zeer oude ontleningen uit het Latijn als
- *kelder*, *muur* en *straat*, of aan nieuwere woorden (inmiddels alweer verouderd)
- als *brik* en *kaakje*. Het eerste woord komt in de betekenis ‘vaartuig’ van het

1 Engelse *brig*, en gaat in de betekenis ‘rijtuig’ terug op het Engelse *break*; *kaakje*
 - is een aanpassing van het Engelse *cake*.

- Daarnaast zijn er veel woorden die vooral in de spelling hun buitenlandse
 - afkomst nog duidelijk verraden. Wanneer ze voldoende ingeburgerd zijn,
 5 worden ze gerekend tot de categorie der ‘bastaardwoorden’, en spellingcom-
 - missies beoordelen van tijd tot tijd of de schrijfwijze ervan aan het Nederlandse
 - systeem kan worden aangepast. Enkele voorbeelden zijn *cadeau* en *fauteuil* uit
 - het Frans, en *baby*, *cake*, *clown*, *club*, *computer* en *trainen* uit het Engels. Heel
 - veel vreemde woorden zijn in de loop der tijden gemeengoed geworden, en het
 10 kan niet anders of alle Nederlanders, ook degenen die klagen over vreemde
 - invloeden, gebruiken ze dagelijks.

- Men kan daar tegenoverstellen dat idealen niet op hun praktische haalbaarheid
 - beoordeeld hoeven te worden. Dus rest ons de principiële vraag of ‘taalzuiver-
 15 heid’ op zichzelf begerenswaardig is. Is het principe van de ‘zuiverheid’, het
 - ‘van vreemde smetten vrij’ zijn, echt een ideaal dat men zou moeten nastreven?
 - Ik ben er niet in geslaagd een bevredigend argument voor dit idee te vinden.
 - Evenmin als ik zonder gêne het oude volkslied ‘Wien Neêrlands bloed door
 - d’adren vloeit, van vreemde smetten vrij’ kan aanheffen, of een pleidooi kan
 20 houden voor het verwijderen van vreemde personen uit de Nederlandse
 - samenleving, kan ik me achter het ideaal stellen dat buitenlandse invloeden als
 - wezensvreemde elementen uit de Nederlandse taal geweerd moeten worden.
 - Helemaal vreemd blijven ontleende woorden overigens niet. In de uitspraak
 - en in hun buigingsvormen worden ze in belangrijke mate aan het Nederlands
 25 aangepast.

2. De toevloed van vreemde elementen brengt het Nederlands in gevaar

30 Wie inziet dat volstrekte zuiverheid van onze taal praktisch niet mogelijk is
 - en ook niet echt nastrevenswaard, kan niettemin van mening zijn dat het
 - Nederlands in zijn bestaan wordt bedreigd door een al te grote toevloed van
 - vreemde elementen. Dit zou een reden kunnen zijn om ons te weer te stellen
 - tegen elke verdere toename ervan. Nu bestaan er zeker bedreigde talen. Dit

1 zijn talen als het Fries en het Welsh, die in een volledig tweetalige omgeving
 - moeten opboksen tegen de algemene landstaal, respectievelijk het Nederlands
 - en het Engels. Maar het Nederlands (dat net als bijvoorbeeld het Duits en het
 - Deens een toevloed van Engelse woorden ondergaat) verkeert niet in een
 5 dergelijke situatie. Wie de Engelse woorden in de krant aanstreept, zal consta-
 - teren dat ze qua aantal slechts marginale verschijnselen in het Nederlands zijn.
 - Gevoelens van bedreigdheid lijken ook te maken te hebben met de interpretatie
 - van de aard en de reikwijdte van de Engelse invloeden. Verontrusting wordt
 - vooral gewekt wanneer een Engels woord binnenkomt terwijl er ook een
 10 vergelijkbare Nederlandse term beschikbaar is. In dergelijke gevallen blijven
 - beide termen gewoonlijk naast elkaar bestaan, zodat het zeer voorbarig is te
 - concluderen dat de Engelse term, zoals vaak gesteld wordt, de Nederlandse
 - ‘verdringt’. Wat plaatsvindt, is dan ook niet zozeer dat een term uit het
 - Nederlandse woordbestand vervangen wordt door een Engelse, maar dat er een
 15 extra (Engelse) term bij komt. (Zie verder paragraaf 3.)

-
 - Sommige waarnemers vinden een bijzondere dreiging uitgaan van de minder
 - direct waarneembare beïnvloeding door het Engels die zich uit in een nieuwe
 - betekenis van een bestaand Nederlands woord, of in een tot nog toe on-Ne-
 20 derlandse constructie of woordvolgorde. Dit soort dingen is doorgaans te
 - vinden in journalistiek proza dat wat al te haastig uit het Engels is vertaald. Een
 - goed voorbeeld hiervan is de *Reagan-administratie*, waar de *regering Reagan*
 - wordt bedoeld. Als deze verschijnselen duidelijk ingaan tegen de normale
 - Nederlandse taalregels of verwarring veroorzaken, verdienen ze bestreden te
 25 worden. Moet dit ook gelden voor de betekenisuitbreiding die het Nederlandse
 - werkwoord *boeken* heeft ondergaan? Onder invloed van het Engelse *to book*
 - wordt het nu veelvuldig gebruikt in uitdrukkingen als ‘een hotel(kamer)
 - boeken’, ‘een reis boeken’, waar eerder *bespreken* het normale woord was. Deze
 - nieuwe betekenis veroorzaakt geen verwarring, en afkeuring ervan zou moeten
 30 berusten op de boven aangevochten algemene stelling dat alles wat uit den
 - vreemde komt in principe als ongewenst moet gelden.

3. Het anglicisme is overbodig, want het Nederlands heeft er al een woord voor

1
-
-
- Sommigen willen wel inzien dat er Engelse zaakwoorden zijn die handig in
5 het gebruik zijn en moeilijk vervangbaar (de *computer*, destijds een nieuw
- verschijnsel, heeft zijn naam meegebracht), maar zij vragen zich af of we echt
- wel een Engels woord nodig hebben voor een zaak of begrip dat ook met een
- bestaand Nederlands woord kan worden aangeduid. Twijfel mag hier op zijn
- plaats zijn, maar zo'n Engels woord kan wel degelijk een nuttige functie hebben
10 of krijgen. Twee woorden zijn maar zelden in alle opzichten synoniem. Vaak
- kunnen we een bepaalde context vinden waarin het ene woord wel, het andere
- niet op zijn plaats is. Neem *supporters* en *aanhangers*. *Supporters* heeft een veel
- specifiekere betekenis dan *aanhangers*. Wij denken bij sportwedstrijden bij het
- eerste woord tegenwoordig aan rumoeriger fans dan bij het tweede. We zullen
15 dus zeggen: 'De supporters zijn na afloop van de wedstrijd weer flink bezig
- geweest'; *aanhangers* zou hier niet voldoen.

-
- Om nog een voorbeeld te noemen: *soft* vervangt niet alle betekenissen van het
- Nederlandse *zacht*. Het gaat de kant uit van 'halfzacht' en wordt altijd in
20 afkeurende zin gebruikt. Het kan een klein deel van de functie van *zacht*
- overnemen en zal natuurlijk niet dat Nederlandse woord in al zijn betekenissen
- van het toneel doen verdwijnen. Hetzelfde geldt voor het woordpaar *clean* en
- *schoon*. (Zie paragraaf 4 over wél synonieme woordparen.)

- Over meer of minder 'nodige' leenwoorden is het de moeite waard de
25 Amerikaanse taalkundige Einar Haugen te citeren: "Ontlening gaat altijd een
- stuk verder dan waar een taal echt 'behoefte' aan heeft. In de praktijk is het
- onmogelijk te zeggen wanneer precies een woord nodig is of niet. Wat we wel
- met enige zekerheid kunnen zeggen, is dat de sprekers die het ontleende woord
- gebruiken daartoe kennelijk de behoefte gevoelen: anders zouden ze het immers
30 niet gebruiken." We kunnen dergelijke persoonlijke behoeften natuurlijk
- bekritisieren en komen dan aan het volgende punt.

4. Het gebruik van vreemde woorden is een vorm van dikdoenerij of aanstellerij

Iemand kan persoonlijk van mening zijn dat dit zo is, maar is daarmee de zaak afgedaan? Bedenk dat taal niet alleen gebezigd wordt om feitelijke mededelingen te doen, maar ook om te appelleren aan andere taalgebruikers. Om hun koopwaar op te laten vallen, gebruiken zakenlieden en hun reclame-tekstschrijvers liefst woorden die de aandacht trekken, en vreemde woorden kunnen deze functie goed vervullen. Daarnaast kennen we het verschijnsel van de groepstaal.

Door het gebruik van bepaalde (vaak ook vreemde) woorden kan iemand duidelijk maken dat hij behoort tot een beroepsgroep of maatschappelijke kring. Enerzijds hebben we dan te maken met vakjargon, en vanwege bepaalde achtergronden van het vak in kwestie kan dit vakjargon aardig doorspekt zijn met anglicismen. Anderzijds kunnen we geconfronteerd worden met allerlei exclusief taalgebruik zoals dat bijvoorbeeld te vinden is in Jan Kuitenbrouwers amusante boekje *Turbo-taal. Van socio-babble tot yuppie-speak*. Veel groepstaalwoorden zijn geen blijvers: met een verandering in de mode kunnen ze zo weer verdwijnen. Verder is het gebruik van groepstaalwoorden beperkt tot bepaalde kringen. Sommige kunnen doordringen in het algemene spraakgebruik, andere zullen niet zo gauw gemeengoed worden, laat staan dat ze bestaande Nederlandse woorden en uitdrukkingen in onbruik doen raken. *So what?* moge tegenwoordig enig opgeld doen, maar het gevestigde *Nou en?* zal zeker blijven bestaan. Op dat soort taalgebruik kan men, dunkt me, beter reageren met een geamuseerde glimlach dan met verontwaardiging.

Verrijking en bescherming

Persoonlijk meen ik uit het bovenstaande de volgende conclusies te mogen trekken. Als we zorgvuldig taalgebruik nastreven, hoeft dit geen verbod op het gebruik van aan het Engels (of aan andere talen) ontleende woorden in te houden. Deze woordenschat kan de uitdrukkingsmogelijkheden van de Nederlander zelfs vergroten. Verder is het aan eenieder om zelf te beslissen of hij

1 in een bepaalde kring van taalgebruikers aan het bezigen van Engels jargon wil
- meedoen. Laten we, in het besef dat aan het ontlenen van woorden aan andere
- talen niets afkeurenswaardigs kleeft, niettemin doorgaan met het ten volle
- benutten van de bestaande mogelijkheden van onze taal, bijvoorbeeld door het
5 gebruiken van Nederlandse synoniemen waar dat evengoed mogelijk is. Zeker
- moeten we ondoordachte foutieve vertalingen uit het Engels aan de kaak
- stellen. Opmerkingen dat het Nederlands, een springlevende taal, in gevaar
- verkeert of bedreigd wordt, lijken echter eerder gevoelsreacties dan deugdelijk
- aangetoonde werkelijkheid.

Discrimineren woordenboeken?

E.J. VAN DER SPEK

15 Taal is een neutraal middel, dat echter aangewend kan worden om allerlei
- bedenkelijke ideeën tot uitdrukking te brengen. Racistische vooroordelen en
- discriminerende gedachten worden met behulp van taal kenbaar gemaakt.
- Sommige van die vooroordelen 'stollen' zelfs in vaste taalvormen: op die manier
- zijn woorden als *negerzweet* (Bargoens voor *koffie*) en *jodenlijm* ('schertsend'
20 voor *speeksel*) ontstaan.

-
- Wat moet een woordenboekmaker doen die deze woorden aantreft in de citaten
- met behulp waarvan hij zijn woordenboek schrijft? Moet hij ze weglaten omdat
- ze de neerslag vormen van vooroordelen die maatschappelijk ongewenst zijn,
25 of moet hij ze opnemen? Alle woorden lenen zich voor taalbeschouwing, en
- ten aanzien van alle woorden zijn er uitspraken mogelijk over betekenis en
- gebruik. Moet een woordenboekschrijver nu woorden gaan discrimineren bij
- de *beschrijving* omdat de taalgebruikers gediscrimineerd hebben bij het *gebruik*?

30

Strafvervolging?

-
- Deze vragen zijn niet nieuw; in 1970 werd er al een kort geding aangespannen
- tegen de samensteller en uitgever van de grote Van Dale, die negatieve
35 uitdrukkingen waar het woord *jood* of *joden* in voorkwam, in zijn boek had

1 opgenomen. De uitgever werd bij die gelegenheid in het gelijk gesteld. De vraag
 - is weer actueel geworden door het verschijnen van *De Scheveningse Woorden-*
 - *schat, dialect van een vissersdorp* van D. Roeleveld. Hierin komen uitdrukkingen
 - voor als ‘*k zel ’n ouwe jood motte slachte*’, gezegd door iemand die weinig geld
 5 heeft. De Stichting Bestrijding Antisemitisme (STIBA) heeft hier aanstoot aan
 - genomen, en is van plan een verzoek tot strafvervolgning tegen samensteller en
 - uitgever in te dienen.

-
 - De houding van STIBA vertoont overeenkomsten met de oude gewoonte van
 10 despoten om de boodschapper die slecht nieuws brengt, te onthoofden. De
 - schrijver van *De Scheveningse Woordenschat* heeft niet de intentie racisme te
 - propageren; het boek *rapporteert* slechts dat bepaalde uitdrukkingen gebruikt
 - worden (of *werden*, want dit woordenboek dient vooral ter registratie van een
 - verdwijnend dialect). Het weglaten van deze uitdrukkingen zou een mislei-
 15 dende lacune in onze taalbeschrijving opleveren; het zou erop lijken dat deze
 - uitdrukkingen er nooit geweest zijn (een versterking van de mythe van Neder-
 - land als tolerant land). Bovendien zou het weglaten van de gewraakte uitdruk-
 - kingen een ongewenst precedent vormen voor alle groepen en individuen die
 - vinden dat onze woordenschat hun goede naam onrecht aandoet (iedereen met
 20 de voornaam *Jan*, bijvoorbeeld, door de uitdrukkingen *Jan Lul*, *Jan Snot*, *Jan*
 - *Salie*, enz.).

-
 - Van Dale – om ons maar te beperken tot een gezaghebbend woordenboek –
 - geeft niet duidelijk aan wat voor normen het in dit soort gevallen hanteert. Wel
 25 stellen de inleiders op verschillende plaatsen dat zij trachten een nauwgezette
 - weergave te brengen van de taal zoals die gebruikt wordt, ‘een getrouwe spiegel
 - van de conventionele taal, waarin *conventie* moet worden opgevat in de meest
 - eigenlijke en tevens de ruimste zin van *het gebruik*’.

-
 - Bovendien geven ze aan: ‘aan de vermelding (...) van schimpnamen zal voorts
 30 geen redelijk denkend mens de imputatie (= aantijging) willen verbinden dat
 - het woordenboek het gebruik van die termen sanctioneert’ (inleiding IIde van
 - Dale blz. XVIII).

-
 - De hierboven vermelde opvatting houdt in dat het niet de taak van een
 35 woordenboekschrijver is morele oordelen uit te spreken over taalgebruik.

1 Taalgebruikers hebben nu eenmaal bepaalde opvattingen en vooroordelen, en
 - als die wijd genoeg verbreid zijn, vinden ze vaak hun neerslag in de taal. De
 - woordenboekschrijver kan deze vooroordelen betreuren, en hij kan zich er zelfs
 - tegen verzetten (bijvoorbeeld als actievoerder of essayist) maar *niet als taalkun-*
 5 *dige.*

Verantwoordelijkheid

10 Betekent dit nu dat een woordenboekschrijver geen enkele verantwoordelijk-
 - heid heeft voor de beschrijving die hij geeft, en dat hij geen rekening hoeft te
 - houden met gekwetste lezers? Dat is mijns inziens niet het geval. Deze verant-
 - woordelijkheid dient tot uiting te komen in de *labels* die een woordenboek
 - hanteert, en waarmee lezers gewaarschuwd worden over de gebruikssfeer van
 15 een woord en, daarmee samenhangend, over de effecten die het gebruik van
 - zo'n woord kan hebben.

- In 1984 schreef Onze Taal al dat er weinig lijn bestaat in de wijze waarop beladen
 - woorden omschreven worden; soms worden ze zonder meer opgenomen, soms
 20 worden ze voorafgegaan door aanduidingen als 'Bargoens', 'oneigenlijk', 'min-
 - achtend' of 'metaforisch', soms ook wordt in de omschrijving zelf aangegeven
 - dat de term in de omschreven betekenis alleen in negatieve zin gebruikt kan
 - worden. Er lijkt echter een ontwikkeling gaande te zijn waarbij aanduidingen
 - zoals 'plat' of 'vulgaar' terrein verliezen ten koste van informatie over de *taalsfeer*
 25 *waarbinnen* een woord thuishoort. Koenen karakteriseert bijvoorbeeld bepaal-
 - de termen als 'NSB-terminologie'. Dit type informatie zou misschien ook
 - uitkomst kunnen bieden bij de behandeling van discriminerend taalgebruik.

- De opvattingen van STIBA over discriminerend taalgebruik lijken op sommige
 30 vormen van feministische taalkritiek. Ook daarin werd immers geconstateerd
 - dat er een groot aantal vooroordelen over vrouwen in taal was vastgelegd
 - ('vrouwengeklap' tegenover 'mannenpraat'), en ook in dit geval werd door
 - sommigen de consequentie getrokken dat de taal veranderd zou moeten
 - worden. Woorden als *menskracht* zijn daarvan het resultaat; *herstory* op de plaats
 35 van *history* (his story) heeft het bij mijn weten nooit gehaald.

1 In dit verband is er echter wel een parallel te trekken waaruit STIBA hoop zou
 - kunnen putten. Onder invloed van het feminisme is het denken over vrouwen
 - in bijvoorbeeld de arbeidsmarkt veranderd, maar het zinnetje 'bij gelijke
 - geschiktheid wordt de voorkeur gegeven aan een vrouw' zal daar meer invloed
 5 op hebben dan af en toe een advertentie met *hij/zij*. Actievoeren tegen discrimi-
 - natie is noodzakelijk, maar het lijkt naïef om vooroordelen te bestrijden door
 - de talige weergave ervan uit de woordenboeken te weren.

Onze Taal april 1987, blz. 46-47

- Discrimineren woordenboeken? Dat vroeg E.J. van der Spek, redacteur van
 15 Onze Taal, zich af in het aprilnummer. Hij reageerde op twee beschouwingen
 - van de hand van R.A. Stein in NRC Handelsblad van 14 februari en 10 maart.
 - Van der Spek meende dat Stein geen gelijk had. Stein legt uit waarom hij het
 - niet met Van der Spek eens is.

Woordenboeken discrimineren

RICHARD A. STEIN

25 Woordenboeken hebben naast wetenschappelijke rechten ook maatschappe-
 - lijke plichten. Deze behoren tot uiting te komen in de voornaamste functies
 - van het woordenboek: de educatieve, de normatieve en de museale. De
 - educatieve functie vereist dat de lexicograaf zich rekenschap geeft van een juiste
 - betekenis van de lemmata die hij behandelt, vooral als die op een groep mensen
 30 betrekking hebben. In de naleving hiervan blijft elk woordenboek in Neder-
 - land, speciaal (maar niet alleen) met betrekking tot het woord *jood*, ernstig in
 - gebreke. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het lemma *Turk*.

- Het regionaal-dialectische *De Scheveningse Woordenschat, dialect van een*
 - *vissersdorp*, leert ons dat *as 'n Turk* in het Schevenings 'smerig' betekent/bete-
 35 kende. Koenen uit 1976 leert ons dat een Turk weliswaar iemand is die uit

1 Turkije komt, maar gaat verder – overigens zónder toepassing van de door Van
 - der Spek noodzakelijk geachte *labels* ter verduidelijking van de gebruikssfeer
 - en zónder te zeggen of deze keuze museaal dan wel normatief is – dat *er uitzien*
 - *als een Turk* ook Nederlands is voor ‘erg vuil, smerig’ en – zowaar – ‘een
 5 hondennaam: *koest Turk!*’ In de Grote Koenen van 1986 wordt deze betekenis
 - niet aangehouden.

- Men moet van goeden huize komen wil men dergelijke laagheden, die gevoe-
 - lens van ontstemming en boosheid opwekken in elk weldenkend mens, als
 10 ‘wetenschappelijke, noodzakelijke registratie’ geloofwaardig verdedigen. De
 - heer Van der Spek ziet overeenkomsten tussen de houding van de STIBA en de
 - despotische gewoonte waarbij de boodschapper die slecht nieuws brengt,
 - onthoofd wordt. In werkelijkheid is er helemaal geen overeenkomst. Voordat
 - de STIBA een aanklacht tegen de uitgever van *De Scheveningse Woordenschat*,
 15 Robbemond, indiende, hebben wij ons eerst uitvoerig (en tevergeefs) moeite
 - getroost om hem te overtuigen van het voor joden nodeloos kwetsende van zijn
 - uitgave, en de wenselijkheid van enigerlei verduidelijking van functie en
 - verantwoordelijkheid zoals juist door Van der Spek bedoeld. De eerste vijf
 - regionale verzamelingen van uitdrukkingen die wij naar aanleiding van dit geval
 20 onderzochten, bevatten geen anti-joodse pejoratieven.

- Moeten we aannemen dat in die regio’s dergelijke pejoratieven niet voorko-
 - men? De vraag is verder: wie is in gebreke gebleven, Robbemond of de uitgevers
 - van die andere verzamelingen?

25

Mytheoverdracht

- Van der Spek legt met gematigdheid uit dat de gewraakte Scheveningse term
 - ‘*k zel ’n ouwe jood motte slachte*’ gebruikt wordt door iemand die weinig geld
 30 heeft. Uit de straks volgende omschrijvingen uit de woordenboeken blijkt dat
 - die uitspraak eerder gebruikt wordt door iemand die vermoedt dat joden *veel*
 - geld hebben en dat zij daar waarschijnlijk ook op oneerlijke wijze aan gekomen
 - zijn – een vermoeden dat ‘het slachten’ van een der ouderen van hen zou lijken
 - te rechtvaardigen. De mythe van door joden oneerlijk verworven geld is in de
 35 omschrijvingen van de meest gangbare Nederlandse woordenboeken terug te

1 vinden. Wij menen dat deze woordenboeken zo bijdragen aan het voortduren
 - van de mythe.

- Verschuereus modern woordenboek geeft het woord *jood* de metaforische
 - betekenis van ‘afzetter, slimme bedrieger’, terwijl wij volgens Spectrum en
 5 Koenen te maken hebben met ‘neg. onbetrouwbare handelaar’. Koenen uit
 - 1976 vult dit aan met ‘Israëliet; *de Wandelende jood*, legendarische figuur die
 - door Jezus veroordeeld zou zijn tot het einde der wereld rond te dolen’ en geeft
 - onder het lemma *jullie* ‘*jullie is jodenvolk*: terechtwijzing als iemand *jullie* zegt
 - in plaats van *u*, inz. ook als antwoord op een beschuldiging of een algemeen
 10 verwijt, als bijvoorbeeld *jullie doen zelf ook niets*.’ Ook hier was een commentaar
 - op deze onfatsoenlijke zegswijze op zijn plaats geweest. Alles bij elkaar een
 - schamper en onverantwoord beeld van ‘schuld en boete’. Geen spoor van de
 - wérkelijke betekenis van het woord *jood*: behorend tot het volk van Abraham
 - en Mozes, waarvan een groot deel het Mozaïsche geloof belijdt.

15

Dutch courage

- De grote Van Dale past bij het aanvoeren van een lange lijst pejoratieven in de
 20 tiende en elfde druk de noodzakelijke *labels* toe: ‘*jood*, voorheen als smaadnaam
 - of scheldnaam gebezigd’, maar geeft daarmee een onjuiste en een onvolledige
 - mededeling: *voorheen* suggereert ten onrechte dat het antisemitisme uitgestor-
 - ven is. De omschrijving ‘smaadnaam of scheldwoord’ doet geen recht aan de
 - sfeer van mytheoverdracht die een inherent euvel aan joden toedicht. Ging het
 25 om scheldwoorden in de gebruikelijke zin, dan zou het voor ons een volstrekt
 - oninteressante discussie zijn. Sprak men van een *joodse oom* in de zin van de in
 - Engelstalige woordenboeken te vinden *Dutch uncle* (deze relativerende verge-
 - lijking treft men telkenmale weer aan in het Nederlandse discussieforum), dan
 - zou ik er onmiddellijk voor tekenen. In mijn geboorteland Amerika is een
 30 ‘*Dutch uncle*’ iemand die ongevraagd en onbevoegd een goedbedoeld advies
 - geeft aan een ander die hij een goed hart toedraagt. Vervolgingsachtergronden
 - of de stigma’s die daartoe leiden, ontbreken in het geheel. *Dutch treat* spot met
 - de perceptie dat de Nederlander erg zuinig is, en *Dutch courage* wil zeggen dat
 - hij pas na een slok jenever de grote strijd aanbindt. Ik pleit niet voor de
 35 handhaving van deze zegswijzen in Engelse woordenboeken, maar wie ter

1 verdediging van de huidige Nederlandse werkwijze rond het woord *jood* zijn
 - toevlucht neemt tot deze voorbeelden, of – zoals Van der Spek – de STIBA met
 - feministen van heden ten dage vergelijkt, gaat volledig voorbij aan de diep
 - ingrijpende specificiteit van de joodse problematiek.

5

- Vanaf de Middeleeuwen zijn miljoenen joden in westerse landen vermoord,
 - zes miljoen in onze tijd door Hitler. In alle gevallen lag de mytheoverdracht als
 - legitimatie voor de haat eraan ten grondslag: de joden werden gepresenteerd
 - als slimmeriken, rijk door bedrog (= jodenstreek) en godsmoordenaars. Uit de
 10 bevindingen van historici en holocaustdeskundigen valt op te maken dat de
 - nazi-aanslag op de joden uniek is door de omvang, opzet, maar bovenal de
 - gedrevenheid ervan. Die wordt verklaard door het blinde geloof dat de daders
 - stelden in raciale en religieuze mythen, eeuwenlang in woord en geschrift
 - verspreid. Holocaustkunde is in ons tijdsgewricht een wetenschap die geleerd
 15 wordt aan verschillende universiteiten.

-

-

-

-

In ruimer perspectief

20 De kwestie ter zake is er dus niet langer en uitsluitend een van lexicografie,
 - maar van moraliteit. Het valt niet langer vol te houden dat aan de educatieve
 - taak van woordenboeken voldaan wordt op het ogenblik dat woordkundigen
 - klakkeloos optekenen wat het volk uitspreekt. Woordenboeken zijn een legi-
 - tiem middel dat misbruikt kan worden voor onoorbare overdracht.

25

- Bovenal dient te worden begrepen dat men er zelf geen antisemitische
 - opvattingen op na hoeft te houden om een daad te stellen die in dienst van het
 - antisemitisme staat of kan worden gesteld. Onzorgvuldigheid is meer dan
 - voldoende.

-

30

- In Onze Taal van april 1986 schreef H. Heestermans: “Ik kan het u met de
 - hand op mijn hart verzekeren: schrijvers van woordenboeken zijn eenvoudige,
 - hartelijke maar bovenal naïeve mensen. Zij stellen zich de gebruiker van hun
 - woordenboek voor als een ideaal mens...” In Onze Taal van februari/maart
 - 1984 is onderzoek gedaan naar de trefwoorden *jap*, *jezuïet* en *jood*. Men vond
 35 in de woordenboeken weinig overeenstemming in de behandeling van woorden

1 met een 'beladen bijbetekenis', en de vraag werd zelfs door medeauteur Van
 - der Spek geopperd of de omschrijving van *jood* als 'onbetrouwbaar handelaar'
 - zonder meer in een woordenboek diende te worden opgenomen. Drie jaar later
 - beantwoordt Van der Spek deze vraag blijkbaar bevestigend, als hij schrijft dat
 5 het 'naïef lijkt om vooroordelen te bestrijden door de talige weergave ervan uit
 - de woordenboeken te weren'. De vraag dient zich aan welke naïviteit nu de
 - grootste is: die van woordenboekmakers met een ongelimiteerd vertrouwen in
 - de maatschappij, of die van ons, die een sociologische band zien tussen de
 - stelselmatige uitroeiing van een bevolkingsgroep en de culturele overdracht,
 10 ook in 'neutrale' vorm, van denkbeelden en mythen die hiervoor vereist zijn.
 - Hoe dan ook: een belangrijke en voor ons afdoende ontwikkeling op dit gebied
 - kan zich pas dan voltrekken wanneer woordenboekmakers hun educatieve taak
 - en verantwoordelijkheid in ruimer perspectief zien.

(Onze Taal juli/augustus 1987, blz. 102-103)

De leek en het verboden woord

HARRY COHEN

25 Ik kom uit een net gezin. Als kinderen mochten we wel *lallen* zeggen, maar niet
 - *lullen*. Vreemd eigenlijk, want het ligt toch voor de hand dat die twee woorden
 - van dezelfde voorvader afstammen. Van zulke argumenten wist ik toen echter
 - nog niet af en in elk geval zouden mijn ouders er niet voor gezwicht zijn. Mijn
 - etymologisch inzicht deed er voor hen helemaal niet toe, dat van de burens des
 30 te meer.

-
 - Over *lullen* was dus geen discussie mogelijk, maar er waren veel subtielere
 - gevallen. Met woorden als *verleiden* en *onschuld* moest je ook heel voorzichtig
 - zijn, want een dubbelzinnigheid zit in een klein hoekje. Zelfs *schaamte* was
 35 riskant; van daar was het immers nog maar een klein sprongetje naar *schaam-*

1 *delen*. Op zichzelf een keurig woord, maar er waren nu eenmaal onderwerpen
 - waarop je geen toespeling mocht maken, ook niet in het nette.
 -
 -

5 Andere zeden

- De tijden zijn veranderd. In de jaren zestig was schokkende taal 'in' en je raakte
 - telkens bij de trend ten achter, hoe vuil je ook bekte. Dat is ook weer
 - overgedreven en we hebben er zelfs iets goeds aan overgehouden. Sindsdien
 10 kun je namelijk allerlei dingen bij hun naam noemen waar je vroeger bij daglicht
 - niet eens aan denken mocht. Intussen is weer een nieuw taboe gegroeid.
 - Tegenwoordig moeten we oppassen voor het kwetsen van 'groepen', zoals
 - Surinamers, aids-patiënten en vrouwen. Ook nu is het weer zaak de ontwikke-
 - ling nauwkeurig bij te houden. In mijn jeugd mochten de kinderen van tact-
 15 volle burens het woord *jood* niet gebruiken als ik erbij was, hoogstens *Israëliet*.
 - In een meer recent verleden was het beledigend om negers als *zwarten* aan te
 - duiden; nu is het bijna andersom. De homo's (m. én v.) hebben het heel slim
 - aangepakt. Die zijn woorden als *pot* en *flikker zelf* gaan gebruiken, en nu zijn
 - het trotse strijdnamen. Een echte geuzenstreek!

20
 - Je moet je taalkundige voelhorens dus wel voortdurend uitgestoken houden,
 - anders sta je zó op iemands minderheidstenen. Gelukkig zijn er woordenboe-
 - ken die bij elke nieuwe druk de laatste stand aangeven. Althans, zo was het tot
 - nu toe, maar er zijn mensen die het anders willen. Zo vindt de heer Stein,
 25 voorzitter van de Stichting Bestrijding Antisemitisme (STIBA), dat het afgelopen
 - moet zijn met dat onbeperkte geboekstaaf van denigrerende uitdrukkingen en
 - woordbetekenissen.
 -

- In een artikel in *Onze Taal* (juli/augustus 1987) beschuldigt hij de Nederlandse
 30 woordenboekmakers ervan mee te werken aan een mytheoverdracht die de
 - grondslag voor alle jodenvervolgingen vormt.

- Wat moeten we aan met mensen die zich door lexicografische naslagwerken
 - zelfs lijfelijk bedreigd voelen? Met 'we' bedoel ik niet de woordenboekmakers
 - en andere neerlandici. Hun standpunt is helder en bondig uiteengezet door
 35 redacteur Van der Spek (*Onze Taal* april 1987).

1 Ik denk veeleer aan mensen als u en ik, aan de grote massa van woordenboek-
 - *gebruikers*. Alles wat wij willen, is neutrale informatie over de betekenissen van
 - woorden en zegswijzen. Alle betekenissen natuurlijk, ook de onnette, de
 - minachtende en de kwetsende. Ook de haatzaaiende.

5

Labels

- Dit is de plaats om iets te zeggen over de labels waaraan Van der Spek terecht
 - veel aandacht besteedt. Onder ‘label’ verstaat men in woordenboekkringen een
 10 aanduiding omtrent de categorie waartoe een woord of uitdrukking behoort.
 - Zo vinden we bij Van Dale onder andere *aardrijkskundige term, Amerikaans,*
 - *Bargoens, bijbelse uitdrukking, dieventaal, eufemisme, gallicisme, gemeenzaam,*
 - *handelsterm, kindertaal, minachtend, neologisme, ouderwets, schrijftaal, spottend*
 15 *en in verheven stijl.*

- Van der Spek ziet die labels als een middel waarmee de woordenboekmaker
 - zich van zijn verantwoordelijkheid kwijt. Ik deel deze zienswijze niet (voor mij
 - vormen dergelijke aanduidingen gewoon een onderdeel van het bij elk tref-
 20 woord verstrekte informatiepakket) maar ik ben het met hem eens dat labels
 - een tegenwicht kunnen vormen wanneer minder vleierende uitdrukkingen een
 - zeker onbehagen oproepen bij bepaalde groepen (of althans bij degenen die
 - zich als hun vertegenwoordigers opwerpen). Ook bij Van Dale schijnt men er
 - zo over te denken; in elk geval is het commentaar bij het trefwoord *jood* sinds
 25 de jaren dertig gegroeid van enkele woorden tot een verhaal van vijf regels. De
 - heer Stein is daar nog lang niet tevreden mee, maar zegt niet wat hij dan wél
 - wil. Wel geeft hij aan hoe de ‘afdoende definitie’ van *jood* volgens hem zou
 - moeten luiden, maar deze tekst is alleen al door zijn breedvoerigheid (37
 - woorden) onbruikbaar voor een algemeen woordenboek.

30

- Er zijn echter zwaarwegender redenen om Steins aanbevelingen te negeren. De
 - pressie tot ‘zuivering’ van onze woordenboeken komt, zoals Van der Spek al
 - heeft opgemerkt, niet alleen van joodse zijde. Het toegeven aan de eisen van
 - één groep zou waarschijnlijk een lawine-effect hebben, waardoor alle als nega-
 35 tief ervaren materiaal in de loop van enkele drukken zou verdwijnen. Als we

1 op die manier proberen lief voor elkaar te zijn, verliezen onze woordenboeken
 - een flink stuk van hun waarde.

- Op deze tegenwerping heeft Stein zijn antwoord klaar. Wie zijn actie met
 - die van andere groepen vergelijkt, gaat naar zijn mening volledig voorbij aan
 5 'de diep ingrijpende specificiteit van de joodse problematiek'. Ja, zo lust ik er
 - nog wel eentje. Elke groep waarover de volksmond – en dus het woordenboek
 - – negatieve dingen zegt, is uniek door de afschuwelijkheden die zijn leden van
 - hun medemensen hebben ondervonden. Er zijn miljoenen Chinezen ver-
 - moord, de negers kunnen op twee eeuwen slavernij wijzen, de onderdrukking
 10 van vrouwen is van alle tijden. En wie denkt dat de ene groep schonere handen
 - heeft dan de andere, moet maar eens Numeri 31:17-18 of I Samuel 15:3 opslaan.

- Zo kunnen we het ene argument na het andere onder de loep nemen, maar
 - het ziet er niet naar uit dat discussie de partijen nader tot elkaar zal brengen.
 - Gelukkig worden onze woordenboeken in hun huidige gedaante door recht en
 15 rechtspraak beschermd.

Tekstkwiteit: van spelling naar tekststructuur

TED SANDERS & CAREL VAN WIJK

15 Correctheid is de meest voor de hand liggende norm om taalgebruik te
- beoordelen; een tekst is slecht als er veel fouten in staan. Dat geldt voor op-
- stellen, krantenartikelen, reclameborden van de groenteman en de troonrede.
- Naast correctheid zijn er ook andere normen te bedenken voor de beoordeling
- van teksten; begrijpelijkheid bijvoorbeeld. Want hoe vaak komt het niet voor
20 dat een lezer niet weet wat een schrijver bedoelt? Klachten over onbegrijpelijke
- teksten zijn eerder regel dan uitzondering; denk maar aan de jaarlijkse discussie
- over de troonrede. Als we begrijpelijkheid als eis stellen aan een goede tekst,
- hoe kunnen we die dan bepalen? En wat kunnen we zo nodig doen om de tekst
- te verbeteren? De twee bekendste oplossingen voor deze problemen zijn
25 leesbaarheidsformules en schrijfadviezen, maar logische verbanden tussen zin-
- nen kunnen nog meer bijdragen aan de duidelijkheid.

Leesbaarheidsformules

30 Leesbaarheidsformules zijn bedacht om de leesbaarheid van een tekst door
- middel van een formule uit te rekenen. De formule houdt vooral rekening met
- de gemiddelde lengte van de zinnen en de lengte van de woorden: hoe langer
- de woorden en zinnen, des te slechter leesbaar is de tekst. Intussen is echter
35 herhaaldelijk aangetoond dat de formules heel verkeerde voorspellingen doen.

1 Als richtlijn voor het schrijven van een leesbare tekst deugen ze niet. Het
 - verkorten van woorden en zinnen leidt nu eenmaal niet noodzakelijk tot een
 - begrijpelijke tekst. Anders gezegd: het verkorten van woorden en zinnen louter
 - om de begrijpelijkheid te verbeteren is hetzelfde als een brandende lucifer onder
 5 een thermometer houden om het huis te verwarmen.

Schrijfadvies

10 Moderne schrijfadvisers richten zich ook op andere teksteigenschappen dan
 - woord- en zinslengte. Toch is een typisch schrijfadviser nog steeds ‘vermijd
 - moeilijke woorden en lange zinnen’. Lange zinnen hoeven op zichzelf weliswaar
 - niet moeilijker te zijn dan korte, maar door zo’n advies verkleint de adviseur
 - de kans dat de schrijver zinnen op papier zet die wél onbegrijpelijk zijn, zoals
 15 deze uit de hand gelopen constructie:

- Over een van de vogels die in het waddengebied veelvuldig voorkomt, de
 - kluut, een steltloper die velen waarschijnlijk wel kennen, met een zwartwit
 - verenkleed en een merkwaardige kromme snavel waarmee hij in staat is kleine
 20 organismen te zeven uit het slib van het lage water waar hij naar voedsel pleegt
 - te zoeken, is onlangs een zeer gedetailleerde studie verschenen.

- Deze zin is voor velen moeilijk te begrijpen omdat ons informatieverwerkend
 - systeem de grootste moeite heeft om het eerste deel van de zin (Over ... vogels)
 25 te verbinden met het laatste deel (is ... verschenen). Om dat te kunnen doen,
 - moet het geheugen de eerste zinsdelen paraat houden tot de laatste woorden
 - bereikt zijn. En dat is vanwege de beperkte capaciteit van dat informatiever-
 - werkend systeem vrijwel onmogelijk. Naarmate we meer weten over dergelijke
 - beperkingen bij het produceren en begrijpen van taal, kunnen adviezen beter
 30 gericht worden op oorzaken van begrijpelijkheidsproblemen. De adviezen zijn
 - nu vaak van het type: ‘Vermijd verkeersongevallen: blij lekker thuis!’

Tekststructuur markeren

1
-
-
-
5
-
-
-
-
10

De wetenschappelijke kennis over het begrijpen van taal gaat niet veel verder dan het zinsniveau. Over het begrijpen van *teksten* weten we nog maar weinig. Welke eigenschappen bepalen de begrijpelijkheid van een tekst? Leerboeken adviseren vaak om de structuur van de tekst zo duidelijk mogelijk te maken. Hoe doe je dat? Door in een lange tekst veel *signalen* of *markeringen* van de structuur op te nemen, zodat de structuur zo expliciet mogelijk wordt weergegeven. Bekende middelen zijn woorden als *maar*, *dus*, *daarom* en *toch*, en volgordeaanduidingen als *ten eerste*, *ten tweede*, *ten slotte*.

-
-
-
15
-
-
-

Volgens Amerikaanse onderzoekers kunnen dergelijke structuurmarkeringen ertoe bijdragen dat lezers beter onthouden wat er in de tekst staat. Om te zien of lezers ook tijdens het lezen al gebruikmaken van deze markeringen, hebben we een experiment gedaan waarin één groep lezers een tekst mét markeringen te lezen kreeg, en een andere groep dezelfde tekst zonder markeringen moest lezen. De tekst ging over de afweging om wel of niet een autosnelweg aan te leggen in een bepaald gebied. Een gedeelte van die tekst zag er zo uit:

20
-
-

Bovendien zullen de verkeerslichten de verkeersveiligheid niet of nauwelijks bevorderen. *Tegenover dit nadeel staat ook een voordeel*. De aanleg van deze weg zal slechts beperkte gevolgen hebben voor het woon- en leefmilieu.

-
-
25
-
-
-
-
30
-
-

De lezers van de expliciete tekst kregen de tekst mét het cursieve gedeelte te lezen, de lezers van de niet-expliciete tekst moesten het zonder die markering doen. Terwijl de proefpersonen aan het lezen waren, werd met een computer precies gemeten hoe lang ze deden over de zin ná de markering. Wat bleek? De lezers van de tekst met markering lazen die zin sneller dan de lezers van de tekst zonder markering. De informatie over de relatie tussen de tekstdelen had tot gevolg dat de lezer aan het nieuwe tekstdeel minder tijd hoefde te besteden, overigens zonder dat men daardoor minder van de tekst onthield, zoals een toets achteraf uitwees.

1 Markeren als schrijfadvis?

- Betekent dit nu dat het een goed schrijfadvis is om zo veel mogelijk marke-
 - ringen te gebruiken, en dat een goede, begrijpelijke tekst dus zo veel mogelijk
 5 markeringen bevat? Nee. Er zijn wel voorstellen gedaan om de kwaliteit van
 - een tekst af te meten aan het aantal relatiemarkeringen. Dat willen wij, om
 - verschillende redenen, uitdrukkelijk *niet* doen. De resultaten van onderzoek
 - zijn nog niet duidelijk genoeg voor zo'n algemeen advies, en al helemaal niet
 - voor alle mogelijke contexten. Markeringen van betekenisrelaties tussen zinnen
 10 zijn bijvoorbeeld niet noodzakelijk voor de herkenning van een relatie tussen
 - twee zinnen. Het is zelfs heel gemakkelijk om een tekst te bedenken *zonder*
 - zulke markeringen:

- De ijscoman hoopte op een goede dag. Het zou (immers) mooi weer worden.
 15 Bij het zwembad was het (dan ook) erg druk. De kar was (daarom) na een
 - uur al leeg. Er moest (dus) snel nieuwe voorraad worden gehaald. (want) Nu
 - viel er geld te verdienen.

- Ook zonder de markeringen tussen haakjes begrijpen we dit fragment heel
 20 goed. Het is zelfs verre van wenselijk om iedere relatie te expliciteren; 'over-
 - geëxpliciteerde' teksten worden vaak irritant gevonden. Markeringen worden
 - soms zelfs misbruikt om een verband te suggereren dat er helemaal niet is. Het
 - gebruik van *maar* in schoolopstellen is wat dat betreft berucht. Ook in
 - reclameteksten zijn voorbeelden niet moeilijk te vinden:

25 Het Olympisch team dat in 1988 Nederland vertegenwoordigt, wordt door
 - Mars gesteund. Want Mars is de unieke combinatie van echte chocolade,
 - caramel, melk en druivensuiker.

30 Tekstrelaties

- Het expliciet aanduiden van de structuur van de tekst is dus niet zonder meer
 - een criterium voor een goede tekst. Markeringen zijn dan wel niet noodzakelijk
 35 voor een goede tekst, samenhang tussen tekstdelen is dat wél. In het stukje tekst

1 over de aanleg van de snelweg hoeft de relatie tussen de zinnen niet per se
 - expliciet te worden weergegeven, maar de lezer moet de relatie wel begrijpen,
 - want anders snapt hij de tekst niet. Er is sprake van coherentie als de lezer
 - betekenisrelaties kan afleiden tussen tekstdelen. Dat kan zijn tussen zinnen,
 5 maar ook tussen grotere tekstdelen als alinea's of hoofdstukken. Tussen de
 - volgende zinnen zal de lezer bijvoorbeeld respectievelijk een bewijsrelatie, een
 - tegenstellingsrelatie, een oorzakelijke relatie en een opsommende relatie aflei-
 - den.

10 **bewijsrelatie:**

- Sinterklaas bestaat wel. (want) Daar loopt hij.

- **tegenstellingsrelatie:**

- Sinterklaas loopt daar. (maar) Zwarte Piet is er niet bij.

15

- **oorzakelijke relatie:**

- Sint-Nicolaas valt van het dak. (doordat) Het is glad (is).

- **opsommende relatie:**

20 Sint-Nicolaas houdt van pepernoten. (en) Piet eet ze ook graag.

- Ook zonder de markeringen begrijpen we deze relaties. Zulke betekenisrelaties
 - noemen we tekstrelaties. We kunnen de structuur van de tekst op het spoor
 - komen door eerst de relatie tussen twee opeenvolgende zinnen te beschrijven
 25 (we hebben daarvoor ruim dertig verschillende tekstrelaties tot onze beschik-
 - king), en daarna op dezelfde manier de relaties tussen grotere tekstgehelen te
 - beschrijven. De tekststructuur is volgens ervaren lezers van grote invloed op de
 - begripelijkheid van een tekst. Sommige schrijvers bouwen in langere teksten
 - ingewikkelde structuren waarvan lezers de 'grote lijn' niet meer kunnen vatten.
 30 Anderen laten op cruciale punten de relaties tussen twee zinnen of twee alinea's
 - impliciet.

Context bepaalt markering

Met het belang van tekstrelaties en tekststructuur in het achterhoofd, kunnen we nog eens naar een markeringsadvies kijken. Er zijn gevallen waarin markering van de tekstrelatie bijna noodzakelijk is om de tekst goed te begrijpen, bijvoorbeeld in: *Jan lacht. Piet huilt*. De lezer kan de relatie tussen deze zinnen op verschillende manieren interpreteren. Door de markering *en, maar, omdat* of *dus* toe te voegen wordt telkens één lezing afgedwongen.

Zo zijn er meer contexten waarin de markering van een relatie veel duidelijkheid kan verschaffen. In het volgende voorbeeld kan tussen de tweede én derde zin een oorzakelijke of een opsommende relatie bestaan:

Onze burens zullen wel veel lawaai maken vanavond. Mieke is jarig. Tonnie heeft al haar vrienden uitgenodigd.

Als Mieke en Tonnie de wederzijdse burens van de schrijver of spreker zijn, die toevallig allebei tegelijk wat te vieren hebben, dan is er sprake van een opsommende relatie. Die kan gemarkeerd worden met *en*, of *en tegelijkertijd*. Als Mieke en Tonnie een nauwere relatie met elkaar onderhouden en onder één dak wonen, dan wil Tonnie Mieke verrassen en *daarom* heeft hij al haar vrienden uitgenodigd. Er is dan sprake van een oorzakelijke relatie. Het hangt vooral af van de duidelijkheid van de betekenisrelatie tussen de tekstdelen in een bepaalde context of het nodig is om deze te markeren. Dat geldt zeker op het niveau van de hele tekst, bijvoorbeeld bij alineagrenzen.

Ter afsluiting toch een advies: markeer niet maximaal, maar optimaal. Expliciteer de tekstrelatie bij voorkeur op die plaatsen waar: 1) de voorkennis van de lezer mogelijk onvoldoende is, 2) de lezer gemakkelijk meerdere relaties kan afleiden, en 3) sprake is van een belangrijke relatie in de tekst. Een dergelijk advies kan echter alleen in praktijk worden gebracht op basis van een grondige tekstanalyse, waaruit duidelijk wordt welke die plaatsen zijn.

Onze Taal oktober 1988, blz 142-143

Apocalyptische ruiters van het hartinfarct

Over goede en slechte beeldspraak

E.J. VAN DER SPEK

15 Beeldspraak (of metaforiek) is een krachtig stijlmiddel in de handen van een
- goede schrijver, maar slechte schrijvers en sprekers kunnen zich er beter verre
- van houden. In de onbeholpenheid of sleetsheid van de beelden toont zich de
- middelmatigheid van een schrijver. De gretigheid waarmee men beeldspraak
- gebruikt, is echter omgekeerd evenredig met de vaardigheid erin. Er kan geen
20 congres geopend worden of de voorzitter laat schepen te water, geeft voorzetten
- en draagt steentjes bij.

- Eenmaal gelanceerde beelden worden tot vervelens toe doorgegeven van
- spreker tot spreker, als betrof het een besmettelijke ziekte. Op een congres kan
- een banale vondst als een soort 'running gag' door een lezingenreeks lopen. Als
25 de voorzitter een schip te water laat, komt de eerste spreker algauw met gevaren
- van averij, piraten of kapers, de tweede zal ongetwijfeld ballast uitwerpen of
- reddingswerkzaamheden ter sprake brengen, de derde wil maar één kapitein
- op het schip hebben en de laatste zal het schip veilig de haven in loodsen.

30

Deprimerende bouwsels

- Politici zijn ware meesters in zowel gebruik van versleten beelden als in het
- aaneenrijgen ervan tot deprimerende kettingen. Hoe slechter de spreker, hoe
35 langer de ketting. Bert de Vries: "De vorige CDA-bijeenkomst was twee jaar

1 geleeden vlak na de Elfstedentocht. Dit jaar hebben we geen ijs gehad. Toch
 - zullen we bij het debat van volgende week in de Tweede Kamer *op dun ijs*
 - *schaatsen*. Het is dan een kwestie van *zwemmen of verzuipen*. De CDA-fractie zal
 - proberen het kabinet *boven water te houden*.” (NRC 22-3-1988) Nog langer is de
 5 volgende ketting: “Te veel romans, vooral in Frankrijk, zijn *kleine wiegelende*
 - *bootjes* die niet bestand zijn tegen *volle zee, golven, overvloed*; en die een *kalme*
 - *veerdienst* onderhouden tussen twee dicht bij elkaar gelegen *oevers*.” (NRC
 - 19-4-1988)

- Het is eigenlijk een wonder dat mensen elkaar überhaupt nog begrijpen als
 10 ze dit soort taalbouwsels maken; toch lijkt het ze weinig moeite te kosten. Een
 - subsidieaanvrager vertelt: “(bij Economische Zaken) hoorde ik: ‘Ik kan geen
 - geld uit mijn zak toveren, maar ik kan wel het vet geven om de raderen te laten
 - draaien.’ Ik zei toen: ‘Kunt u mij dan een heel vat van dat vet geven?’ Maar
 - daarna heb ik nooit meer wat van die man gehoord.” (NRC 7-4-1988) Nee, geen
 15 wonder!

Vergankelijke waar

20 Beelden zijn even sterk aan bederf onderhevig als vis; ze moeten voortdurend
 - ververs worden. Maar ook frisse beelden voldoen niet altijd. “Grootste diplo-
 - matieke supermarkt onder vuur” staat boven een stuk over de Verenigde Naties.
 - Twee beelden ineen: ‘onder vuur’ is een tamelijk toegankelijke verbeelding van
 - kritiek en aanvallen, ‘diplomatieke supermarkt’ borduurt voort op een veelge-
 25 bruikt beeld waarin de politiek met ‘de markt’ wordt vergeleken. In dit geval
 - blijkt ‘diplomatieke supermarkt’ echter positief bedoeld te zijn, wat de meeste
 - lezers pas door zullen hebben als ze de tekst in zijn geheel gelezen hebben. De
 - bijbetekenissen van *supermarkt* (voor mij ‘uitverkoop, prijzenslag’) maken dit
 - woord ongeschikt om de lezer gunstig over een politieke organisatie te laten
 30 denken. Misschien werken vergelijkingen tussen politiek en handel altijd wel
 - in het nadeel van de politiek: denk in dit verband aan termen als *gesjoemel*,
 - *koehandel* of *koppelverkoop*.

Tussen onbegrip en saaiheid

1

-
- Aan welke eisen moet een metafoor of vergelijking voldoen? Voor een deel is
- dat wel duidelijk. We geven de voorkeur aan nieuwe boven versleten beelden
5 (hoewel we veel vaker versleten uitdrukkingen produceren) en aan goedlopende
- formuleringen boven hortende; sommige mensen willen bovendien het beeld
- graag vóór zich zien. Voor metaforen zijn enkele eigenschappen nader onder-
- zocht, vooral de *begrijpelijkheid* en de *mate van overeenkomst* tussen de twee
- onderdelen die met elkaar vergeleken worden. Begrijpelijke metaforen blijken,
10 weinig verrassend, beter gevonden te worden dan onbegrijpelijke. Hier lijkt
- begrijpelijkheid eerder een voorwaarde voor waardering te zijn dan een van de
- variabele eigenschappen. Je moet begrijpen welke onderwerpen met elkaar
- vergeleken worden en wat het gesuggereerde verband is, voor je aan waardering
- toekomt. Bij de *mate van overeenkomst* bleek: weinig overeenkomst maakt
15 metaforen onbegrijpelijk, maar veel overeenkomst maakt ze saai.

-
- Om dit resultaat te verklaren hebben Tourangeau en Sternberg, twee Ameri-
- kaanse onderzoekers, geprobeerd de *mate van overeenkomst* in tweeën te ver-
- delen. Ten eerste moet er volgens hen gekeken worden naar de *domeinen*, de
20 betekenisvelden waaruit de onderdelen van de metafoor afkomstig zijn. In de
- metafoor “Julian Schnabel (een hedendaagse Newyorkse schilder) is de Sylves-
- ter Stallone van de kunstwereld” (HP 21-5-1988) liggen de domeinen dicht bij
- elkaar; Schnabel en Stallone zijn mensen. In “Maria van Veen, deze ongeslepen
- diamant van de vakbeweging” (HP 21-5-1988) liggen de domeinen verder uiteen;
25 mensen worden hier vergeleken met edelstenen. Daarnaast is de overeenkomst
- *in eigenschappen* tussen de beide onderdelen van de metafoor van belang. De
- Schnabel-Stallone-metafoor werkt omdat Schnabel en Stallone beiden succes-
- volle, rijke macho’s zijn.

30

Onderzoek

-
- Volgens Tourangeau en Sternberg bepaalt de afstand tussen de domeinen de
- frisheid, de originaliteit van een metafoor: hoe verder deze uit elkaar liggen,
35 hoe origineler het beeld op ons overkomt. Die afstand kan dus groot zijn zolang

1 de beide onderdelen van de metafoor (Schnabel en Stallone) dezelfde eigen-
 - schappen bezitten. De onderzoekers lieten proefpersonen 64 metaforen op de
 - genoemde twee punten rangschikken. Op die manier verkregen ze verschillen-
 - de combinaties van overeenkomst in domein en overeenkomst in eigenschap-
 5 pen. Voorbeelden:

-
- 1 De havik is de haai van de vogels (grote overeenkomst tussen de domeinen
 - vissen en vogels, en grote overeenkomst tussen de eigenschappen: groot,
 - jagend);
- 10 2 De condor is de goudvis van het luchtruim (opnieuw grote overeenkomst
 - tussen de domeinen, maar weinig of geen relevante gemeenschappelijke
 - eigenschappen);
- 3 George Washington is het vlaggenschip van de Amerikaanse politici (weinig
 - overeenkomst tussen de domeinen, maar volgens de auteurs veel gemeen-
 15 schappelijke eigenschappen);
- 4 Idi Amin is de nachtegaal van de staatshoofden (weinig of geen overeenkomst
 - op beide fronten).
-

- Een tweede groep proefpersonen moest aangeven welke metaforen ze goed
 20 vonden. De proefpersonen gaven de voorkeur aan metaforen waarvan de
 - domeinen ver uiteen liggen en waarvan de onderdelen veel gemeenschappelijks
 - hebben (de George Washington-variant). Met deze resultaten kunnen enkele
 - verschijnselen verklaard worden, maar niet alle. Uit de resultaten zou afgeleid
 - kunnen worden dat een metafoor beter wordt naarmate de domeinen verder
 25 uiteen liggen. Het volgende voorbeeld zou dan tot de absolute top mogen
 - behoren: 'Het roken van sigaretten, het bezit van een verhoogde bloeddruk,
 - een te hoog cholesterol- of bloedsuikergehalte vormen tezamen de vier ruiters
 - van de apocalyps van het hartinfarct.' Hier lijkt echter een bovengrens over-
 - schreden te zijn: de beide domeinen liggen zó ver uiteen, dat de metafoor een
 30 gezochte indruk maakt.

Gevoelswaarde uitgebuit

1

-

- Bovendien speelt er mijns inziens een subtieler verschijnsel een rol bij onze
 - waardering van beeldspraak. Neem nogmaals het voorbeeld “Julian Schnabel
 5 is de Sylvester Stallone van de kunstwereld”. De rijkdom en beroemdheid van
 - beiden is het opvallendst, maar deze eigenschappen maken de metafoor niet
 - interessant; dan had er net zo goed kunnen staan ‘Julian Schnabel is de Michael
 - Jackson van de kunstwereld’. Deze metafoor wordt pas spannend doordat
 - Schnabel en Stallone *macho's* zijn; kortom: beeldspraak wint aan aantrekkelijk-
 10 heid naarmate de eigenschap die het punt van vergelijking vormt, minder voor
 - de hand ligt. Dit speelt vooral een rol bij metaforen die bedoeld zijn om de
 - lezer te boeien; bij educatieve metaforen (‘de hersenen zijn een soort computer’)
 - staat de duidelijkheid voorop. De grenzen zijn overigens niet altijd scherp te
 - trekken. Wanneer een politicus zegt ‘Heroïnegebruik is de kanker van onze
 15 grote steden’, dan wil hij misschien de oncontroleerbare groei van het verschijn-
 - sel aanduiden, maar hij profiteert ook van de kwaadaardige gevoelswaarde
 - (connotaties) die een ziekte als kanker nu eenmaal aankleeft.

-

- Een metafoor geeft een spreker of schrijver de mogelijkheid in weinig woorden
 20 heel veel te zeggen en nog meer te suggereren. Wat betekent het bijvoorbeeld
 - om “de Sonja Barend van de New Yorkse galeristen” te zijn (HP over Gracie
 - Mansion, een beroemde galeriehoudster)? Ben je dan populair, kom je vaak op
 - tv, presenteer je een show, draag je elke week een andere jurk? Het is de
 - mogelijkheid om deze rijkheid aan connotaties over te brengen waaraan de
 25 metafoor haar kracht ontleent.

Onze Taal februari/maart 1989, blz. 22-24

Taalverandering

1931 en 1981

Herinneringen en indrukken

C.A. ZAALBERG

15 Een ontmoeting

-
- Sciencefiction staat voor niets. Een vrouw in 1981 kan in gesprek raken met een
- mijnheer in 1931. Zij draagt haar arm in een mitella en legt uit: 'Ik ben
- aangereden toen ik op een zebra de Wagenstraat overstak.' 'Aangereden op een
20 zebra?' vraagt hij verbaasd, menende dat zelfs ervaren temmers zulke dieren
- niet kunnen berijden. 'Ja, natuurlijk door zo'n brutale tiener op een bromfiets.'
- Het zijn twee Hagenaars en ze spreken één taal, lijkt het: beiden zeggen
- 'anggereje'.
-

25 Maar na drie zinnnetjes zijn er nu al drie bronnen van onbegrip. Als ze het
- misverstand niet op zich willen laten zitten, leidt het ene woord tot het andere,
- en de avontuurlijke conversatie brengt aan het licht dat zij de betekenis van
- *dienstmeisje*, *bretelknoop* en *sokophouder* kan raden, maar hij niet die van
- *afkicken*, *beeldbuis*, *BTW*, *het zwarte circuit*, *EG*, *kerntaken*, *krakers*, *spiraaltje*. Het
30 zo veelbelovende gesprek wordt ontijdig afgebroken als de 1931'er, bij mevrouws
- verklaring van de laatste term, haar zulke uitdrukkingen hoort bezigen dat hij
- vreest in bedenkelijk gezelschap geraakt te zijn. Jammer, want hoeveel had hij,
- met zijn blijkbare belangstelling voor onze taal, niet kunnen opmerken! Wat
- liep hij mis?

Klanken

Als de man van 1931, opgegroeid in het geloof aan een ‘Algemeen Beschaafd’, naar radio en tv had kunnen luisteren, zou hij aan veel hebben moeten wennen. Bij sommige voorlezers had hij geen verschil kunnen horen tussen *voorrui*t en *voorraad* of tussen *werk* en *wijk*, zelfs tussen *Chinezen* en *Chinesen*. De middenklemtoon, die hij wel uit de volksmond heeft gehoord in de uitspraak van straatnamen als de BilderdIjkstraat of de OranjebOOmstraat, blijkt te zijn opgeklimmen tot hooggeplaatsten als ze spreken over *rechtsposItiezaken*, *arbeidsvOOrwaardenbeleid*, *aardappelmEElfabrieken* of *waterwIngebieden*.

Oude woorden en nieuwe

Ook waar de woordvoorraad gelijk gebleven is, zijn toch ingrijpende veranderingen merkbaar in het veel of weinig voorkomen van woorden, de zogenoemde gebruiksfrequentie. Woorden die men vroeger niet schreef, zoals *sturen*, *trouwen*, *vandaag*, hebben de plaats ingenomen van *zenden*, *huwen*, *heden*. Andere kregen een gewijzigde betekenis: *beleid*, *inleveren*, *operationeel*, *de pil*, *prioriteit*, *scenario*, *sector*, *strategie*, *structureel*. *Roddelen* was in het grootste gedeelte van het land onbekend, toen in de bezettingstijd een affiche ons wou leren dat die bezigheid ons volk schaadde, en *alternatief* kon voor 1965 niet in het meervoud gebruikt worden. In 1931 is van het Woordenboek der Nederlandsche Taal het stuk *P-Pletseren* verschenen; lees je daarin het artikel *Plassen*, vier kolommen lang, dan vind je niet de betekenis ‘urineren’. *Geconfronteerd* werden voor 1945 alleen verdachten en getuigen, *frustraties* kende men niet, het *milieu* bestond altijd uit mensen. *Koffiedrinken* deed men tussen twaalf en twee, *alstublieft* was nog niet van zijn plaats gedrongen door *graag*, en *dank u* nog niet door *bedankt*. Je zou wel eens willen weten waar dat toch allemaal door kómt! Waarvandaan komt *ogen* ‘eruitzien’, *versieren* en *dat stelt niks voor*?

Vreemde woorden en barbarismen

1

-
- Na 1945 verwachtte niemand dat Duitse woorden en germanismen ooit weer
- een kans zouden krijgen in ons taalgebruik. Maar het is anders uitgekapt. De
5 West-Duitse televisieprogramma's zijn in het oosten des lands direct 'goed
- ontvangen'. Uit hun sportcommentaren zullen wel *heikel* en *hectisch* afkomstig
- zijn, *sowieso* ligt ons thans in de mond bestorven, zoals *überhaupt*. Nieuwe
- germanismen zijn *afbouwen*, *indammen*, *inschatten*, *opbrengen*, *opdelen*, *opsplit-*
- *sen*, *uitproberen*, *vastnemen* en *vastzitten*, *verschuiven*, *veruit*, *vreemdgaan*. Maar
10 ook de oudjes doen het weer aardig: *beduidend*, *eenduidig*, *meerdere*, *middels*,
- *ondergraven*. En dan het Engels. De bevrijders brachten *nylons* en *plastics* mee.
- We hebben nu *jeeps* en *station wagons*, *public relations* en *marketing*, *motels* en
- *coffeeshops*, *sex* en *drugs*, *computers* en *chips*, geven een *spotje* of *zoomen in*; velen
- kunnen niet buiten *issue*, *item*, *link*, *set*. Onze eigen woorden hebben door het
15 Engels andere betekenissen gekregen: *alibi*, *drankje*, *filosofie*, *probleem*, *sap*; zelfs
- puristen worden er niet meer spuugmisselijk van, maar *ziek*.

- Het Frans heeft ons geholpen aan *bistro's* en *boutiques*, maar ons ook geleerd
- ons *over* iets te *buigen* en ons te bewegen op het economische, erotische,
- esthetische of ethische *vlak* ('terrein' of 'gebied'). Franse woorden zijn ook uit
20 België tot ons gekomen: *vedette* en *koers*, en in hun sportief gezelschap de
- Vlamingen *afzien*, *klassieker*, *rap*, alsook *de pijp aan Maarten geven*.

Uitdrukkingen

25

- Sommige figuurlijke zegswijzen zijn wel oud, maar nu veel frequenter dan
- eertijds: *een heet hangijzer*, *met een natte vinger*, *hoge ogen gooien*, *het topje van*
- *de ijsberg*, *uit de hand lopen*; andere zijn misschien in streektaal bekend geweest:
- *uit de doeken doen*, *de pan uit rijzen*, *op de tocht staan*. Hele zinnenetjes zijn wellicht
30 door conferenciers of columnisten in zwang gebracht: *dat is er niet bij*, *het zal*
- *je kind maar wezen*, *van mij mag het*, *vergeet het maar*, *voor mij hoeft het niet*, *zo*
- *simpel is dat*, *het achterste van je tong laten zien*, *niks om over naar huis te schrijven*,
- *je nek uitsteken*, *de show stelen*.

Zinsbouw

1

-

Iets heel ongebruikelijks is dat je veranderingen kunt waarnemen op het terrein van de zinsbouw. Tot dertig jaar geleden moest *overleven* een lijdend voorwerp bij zich hebben, *kiezen* ook. Je overleefde (of koos) altijd iets of iemand. Nu betekent *overleven* 'in leven blijven', en wordt *kiezen* bijna altijd gevolgd door *voor*, hetgeen soms wel een klein betekenisverschil meebrengt. Zodra in 1940 evacuaties voltrokken werden, liet de volksmond niet de huizen, wijken of woonplaatsen, maar de *bewoners evacueren*. Sedert de 'spreiding' van PTT-personeel begonnen is, kan een *gespreid* gezin best in zijn geheel in Groningen wonen. Staatkundige geheimen lekken wel eens uit, maar nu we ons nieuws vooral uit Engelse en Amerikaanse bronnen krijgen, *worden* ze ook (*uit*)gelekt. Het nu gewone 'Ik *dacht* dat ze daar heel geschikt voor *is*' zou men in 1931 vreemd hebben gevonden.

15

In die tijd stonden bepalingen als *ongeveer*, *onder andere*, *bijvoorbeeld* vóór het voorzetsel, behalve als er een telwoord volgde: 'hij rekende *op ongeveer* vier ton winst', maar: 'ik zoek de antwoorden *juist op* deze vragen'. Nu is de gebruikelijke volgorde de vroeger uitzonderlijke: 'ze dreven handel *in vooral* landbouwproducten'.

20

Tegen een triomferend amerikanisme hebben de Engelse puristen zich even vruchteloos verzet als een Nederlandse anglist. Dat is het weglaten van het bepaalde lidwoord of bezittelijk voornaamwoord als op het zelfstandig naamwoord een eigennaam volgt. Die vernieuwing heeft sinds 1950 enorme 'afmetingen' aangenomen. Eerst alleen bij namen van personen toegepast, treedt de weglating nu ook op bij namen van verenigingen, mogendheden en wat niet al. Tussen de 'open plaats' van het ontbrekende lidwoord en de eigennaam kan een woordgroep van onbepaalde lengte gebruikt worden; *hoofdklasser de Danaïden, lidstaat Frankrijk, gemeenteambtenaar en voorzitter van de ambtelijke projectgroep Nieuwmarkt G.A. van Stijgeren*.

30

Stijl

1

-

- Dicht bij het alledaagse taalgebruik staat de vulling van de dagbladkolommen.
 - Is daar ook verandering te vinden?

5 In het Algemeen Handelsblad van 8 maart 1931 wijdt de Romeinse corres-
 - pondent een artikel aan 'Gabriele d'Annunzio's landgoed'. Hij heft aan met
 - een volzin van 82 woorden. Hoe is het mogelijk, vraag je je nu af, dat iemand
 - dat ging lezen!

- Een dag tevoren bevatte de Nieuwe Rotterdamsche Courant een bespreking
 10 van *Anna Christie*, de eerste geluidsfilm met Greta Garbo. Voor de criticus was
 - zij

-

- "de zuiverste verbeelding van de vrouw dezer late dagen, in wier wezen
 - lichamelijke schoonheid werd gesluierd door de belofte van innerlijke weelde.
 15 Was er één onder de sterren, die zóó een kern van raadselachtige bekoring
 - door talloze decepties wist heen te dragen naar een doel, dat niemand onzer
 - wist, als deze Zweedsche met haar nooit geheel ontvouwde gebaren, met haar
 - nooit geheel ontloken oogen en haar trotschen mond?"

-

20 Misschien leren we de taal van de werkelijkheid kennen als we vraaggesprekken
 - opzoeken. Twee interviewers van het Handelsblad vragen een scheidend
 - inspecteur van het onderwijs (14 maart 1931): "Wat denkt gij over de vaak
 - verkondigde stelling, dat het lager onderwijs vijftwintig à dertig jaren gele-
 - den, beter was dan nu?" Zijn antwoord:

25

- "Ik kan *dit* in zijn algemeenheid niet onderschrijven, wel *echter* wil ik
 - verklaren, dat het onderwijs anders is dan vroeger, *hetgeen* bewijst, dat ook
 - de lagere school zich *wist* aan te passen aan den tegenwoordigen tijd. Op
 - grond van mijn jarenlange ervaring meen ik te mogen constateeren, dat de
 30 kennis *der* Nederlandsche taal verbeterd is, dat bijvoorbeeld het leesonderwijs
 - volstrekt niet bij het vroegere achterstaat. Grammaticaal *daarentegen* was de
 - vorige generatie beter geschoold, maar tegenwoordig hecht men niet meer
 - zooveel waarde aan geslachten en naamvallen. Men huldigt nu de opvatting,
 - dat tusschen spreek- en schrijftaal geen verschil *behoeft* te worden gemaakt."

1 In 1981 laat een interviewer een gemeenteambtenaar als volgt klagen over de
 - 'Wet algemene bepalingen milieuhygiëne':

- 'Ik word geleeft door die papierwinkel. Vóór deze wet kon je nog 60 procent
 5 van je tijd aan het buitengebeuren besteden, nu nog maar 40 procent. De
 - hele milieuwetgeving is net zo'n probleem geworden als het milieu zelf. En
 - dat allemaal door die stuurder op het ministerie in Den Haag. Nou, die hele
 - milieubescherming is ontaard in geouwehoer, in niets meer doen en niets
 - meer controleren. Er valt langzamerhand verrekt weinig te sturen.'

10

- Hoe slecht bruikbaar de termen 'spreektaal' en 'schrijftaal' ook zijn, de inspec-
 - teur zag het goed. De ontwikkeling waar hij op doelt, is al 250 jaar aan de gang.
 - Maar de laatste tijd gaat het snel. Zelfs de Radionieuwsdienst heeft *personen*
 - vervangen door *mensen*, ongeveer 1000 door zo'n 1000, *evenals* door *net als*.

15

Woordbouw

- Onmiskenbaar zijn bepaalde ontwikkelingen in de woordvorming. *Verzuiling*,
 20 *verkrotting*, *vertrouwing*, *verkaksholing*, *vergehaktballing* zijn maar enkele voor-
 - beelden om te illustreren dat een bestaand type afleiding uiterst productief is
 - geworden. Hetzelfde geldt voor het type *afdwingbaar*, *beheersbaar*, *door-*
 - *schrijdbaar*, *terugdraaibaar*, *wegpoetsbaar*, desgewenst te verlengen met *on-* en/
 - of *-heid*. Minder vaak zie je neologismen van het type *gekke*, *veelte*, *mes-*
 25 *scherpte*.

- Daarentegen hebben de vrouwelijke uitgangen van zelfstandige naamwoor-
 - den geen toekomst. *Voorzitster* en *inspectrice* hebben hun tijd gehad. Hier
 - kunnen we misschien opzettelijke taalverandering gadeslaan, dankzij de eman-
 - cipatie.

30

- Een machtige tendentie is de verregelmatiging. Van de vanouds sterke en
 - onregelmatige werkwoorden kom je tegenwoordig vaak vormen tegen als
 - *belijdde*, *dunkte*, *ervaarde*, *meette*, *uitwijkte*, *verdriette*, *vlechtte*, *samengezweerd*.
 - Nauwelijks meer verrassend zijn meervouden als *onderzoeken*, *regio's*, *twijfels*
 - (een anglicisme; het enkelvoud is zeldzaam geworden), *staatsmannen*, *tuinman-*
 35 *nen*, *vrouwenoverleggen*. Woorden op -e krijgen meer en meer een meervouds-s:

1 *gedaantes, gedachtes, wijzes* ('manieren'); wij spreken nóg niet van *afweziges,*
 - *begaafdes,* enz.

5 Naamvallen en geslachten

- In 1934 ging het onderwijs over naar de 'nieuwe spelling'. De voorstanders
 - hadden altijd beweerd dat daarmee niets aan de taal veranderde. Hoe is het
 - gegaan? De naamvals-n, eerst nog gehandhaafd bij duidelijk 'mannelijke'
 10 woorden, werd in 1955, toen de nieuwe spelling in Nederland en België officieel
 - werd geschreven, 'facultatief gesteld', en: raakte buiten gebruik. Daaraan moet
 - het toe te schrijven zijn dat hij tegenwoordig ook wordt weggelaten waar hij
 - altijd uitgesproken is en dus tot de 'taal' hoorde: men leest veelal *van goede*
 - *huize, in levende lijve,* enz.

15 - Een ingrijpender taalverandering houdt verband met een onderwijsmaatregel
 - die van 1931 dagtekent, en waarbij al een matiging in het gebruik van de
 - naamvals-n werd ingevoerd. De minister besliste toen namelijk tegelijk: 'Bij de
 - voornaamwoordelijke aanduiding der zelfstandige naamwoorden richt men
 20 zich naar het beschaafde spraakgebruik.' Hij wist net zo min als de meeste
 - neerlandici dat dat spraakgebruik ingewikkeld en nog weinig onderzocht was.
 - Door onze gebrekkige schrijfwijze van de voornaamwoorden (*ie, 'm, d'r* zeggen
 - we honderd keer per dag, maar durven we niet te schrijven) worden we
 - gedwongen tot zware vormen als *hij, zij, hem, haar,* die de Nederlander
 25 betrekkelijk zelden in zijn spraak gebruikt. Op school wordt ons niet meer
 - geleerd bij welke woorden *hij* en *hem* veilig zijn, bij welke *zij* en *haar*. Het moet
 - wel door dit gemis aan houvast komen dat velen een nieuwe geslachtsindeling
 - gebruiken, die heel eenvoudig is, goed klinkt en overeenstemt met wat we in
 - talen van primitieve stammen vinden: naar verzamelnamen en abstracta, zoals
 30 *raad, stijl, bestuur,* verwijs je met *zij* en *haar,* zelfs als ze onzijdig zijn.

Slot

1

-

- Hoe het verder zal gaan? In tienduizenden anderstalige gezinnen groeien
- kinderen op die weldra volwassen en volwaardige landgenoten zullen zijn. Wat
- 5 wordt hun invloed op de algemene taal? De 'spreekende chips' praten voorlopig
- nog alleen Amerikaans, maar wie leert ze voorbeeldig Nederlands spreken? Wat
- zal het gaan betekenen als we het hele etmaal transatlantische programma's op
- de beeldbuis kunnen krijgen? De toekomst zal het onthullen.

Weg standaardtaal

De nieuwe koers van het Nederlands

JAN STROOP

15 Het begrip ‘ABN’ of ‘standaardtaal’ is vooral een kwestie van spreektaal. Ik heb
- nog niet vaak vernomen dat van iemand gezegd wordt dat hij of zij zo prachtig
- standaard-Nederlands of ABN *schrijft*. En plat *praten* kan wel, plat *schrijven* niet
- (tenzij in inhoudelijke zin). Zelden wordt iemand op grond van zijn woordge-
20 bruik gekwalificeerd, scheldwoorden, vloeken en ‘schuin’ taalgebruik uitgezon-
- derd. Wie *kuisen* zegt in plaats van *schoonmaken*, *frit(ten)* in plaats van *p(e)tat*,
- doet zich kennen als een spreker uit België, maar dat levert doorgaans geen
- negatief waardeoordeel op, zoals dat wél het geval is als iemand *bout* zegt waar
- hij *boot* bedoelt.

- Ook de bekende definitie van de taalkundige Van Haeringen die nog steeds
25 in de discussies een rol speelt, heeft uitsluitend of in hoofdzaak betrekking op
- de uitspraak: ‘Beschaafd Nederlands spreekt hij aan wie men niet horen kan
- uit welk gewest hij afkomstig is.’ Zijn voorbeelden onderstrepen dat: het
- uitspreken van de slot-n bijvoorbeeld aan het eind van de werkwoorden, de
- uitspraak van ij en ui, de soorten l en r die er zijn, enz.

30

Op naar ‘beschaafd’

- De grote afwezigheid in een tijdschrift als *Onze Taal* van bijdragen over
35 uitspraak (op een paar artikelen over *s/z*, *f/v*, de *ui* en klemtoon *na*) zou de

1 indruk kunnen wekken dat veranderingen zoals die zich op het gebied van
 - woordgebruik voltrekken, in de spreektaal ontbreken. Dat zou een misverstand
 - zijn en gezien het aantal en de verscheidenheid van de gebruikers van het
 - Nederlands zelfs een absurde gedachte. Van Haeringen voorzag trouwens al
 5 veranderingen in de uitspraak, in het bijzonder in positieve zin. Volgens hem
 - ging de ontwikkeling onmiskenbaar en onafwendbaar naar het eindpunt 'dat
 - ieder die beschaafd spreken wil, ernaar streven zal, welbewust al het dialectische
 - af te leren'. Dat hield natuurlijk in dat steeds meer mensen 'beschaafd' zouden
 - gaan spreken. We kunnen zonder meer erkennen dat er heel wat veranderd is,
 10 maar tegelijk moeten we constateren dat de veranderingen die nu aan de gang
 - zijn van heel andere aard zijn dan Van Haeringen in 1924 verwachtte.

- Er zijn, wat het spreken betreft, in het Nederlandse-taalgebied, net als elders,
 - twee uitersten vast te stellen: dat van de standaardtaal of het ABN, in de betekenis
 - die Van Haeringen eraan gaf, en dat van de sterk lokale dialecten of de
 15 sociolecten van de laagste klassen in de samenleving. Die twee, de dialecten/
 - sociolecten aan de ene kant en de standaardtaal aan de andere kant, vormen de
 - uitersten van een taalcontinuüm dat verder gevormd wordt door alle overige
 - variëteiten van het Nederlands, geordend naar de mate van hun verwantschap
 - met een van de twee uiteinden; het is dus een soort glijdende schaal.

20 De veranderingen die in 1924 voorzien werden, waren eigenlijk niet taalkun-
 - dig van aard. Men dacht eenvoudig dat steeds meer Nederlanders die ene
 - variëteit, het ABN, zouden gaan spreken. Over enige verandering in de taalva-
 - riëteiten zelf werd geen uitspraak gedaan, of het zou moeten zijn dat men
 - verwachtte dat het ABN steeds meer gezuiverd zou worden van regionale
 25 elementen.

Dialecten geëgaliseerd

30 In de laatste decennia is de belangstelling voor het onderzoeken van taalveran-
 - dering sterk toegenomen, een aanwijzing dat er dus wel het een en ander te
 - onderzoeken is. Dat onderzoek concentreert zich voornamelijk op dialecten en
 - sociolecten, omdat daar blijkbaar het nodige aan de hand is. Tot aan de
 - eeuwwisseling, zeg ik gemakshalve, waren dialecten besloten talen die weinig
 35 of geen veranderingen meer ondergingen. Hun bereik was sterk beperkt: een

1 enkel dorp of een paar dorpen per dialect, dat was alles. Maar vanaf 1900 werd
 - dat anders, in het algemeen doordat de contacten tussen sprekers van allerlei
 - soort veelvuldiger en intensiever werden. Nieuwe directe of indirecte commu-
 - nicatiemiddelen droegen daaraan bij of waren daar onmiddellijk de oorzaak
 5 van, zoals de spoor- en vooral ook de tramwegen. En later de radio en de auto.
 - Zo kwamen mensen die voordien nauwelijks of zelden hun dorp verlieten, in
 - aanraking met sprekers van andere dialecten.

- Dat contact leidde ertoe dat dialectsprekers rekening gingen houden met de
 - verstaanbaarheid van hun dialect: in hun omgang met 'anderstaligen' lieten zij
 10 al te specifieke kenmerken ervan achterwege. Zo ontstond een proces van
 - egaliseren en polijsten van de dialecten: het laten vallen van elementen (woor-
 - den, maar ook klanken) waarin het eigen dialect te veel verschilde van andere
 - dialecten, of het overnemen van elementen uit elkaars dialect. Dat egaliserings-
 - proces werd nog versterkt en aangevuld door de invloed van het algemene
 15 Nederlands, het zogenaamde ABN, dat kinderen op school te horen kregen,
 - dat hen via radio en tv bereikte en dat zij op den duur ook gingen spreken. Zo
 - zien we, vooral in de laatste decennia, dat het traditionele beeld van al die
 - stabiele, lokale dialecten verdrongen is door dat van een dynamisch geheel van
 - naar elkaar toe groeiende dialecten die zich ontwikkelen tot grotere gehelen.
 20 Zo ontstaan er bijvoorbeeld regiolecten: een soort mengtalen die in veel grotere
 - gebieden bruikbaar zijn dan de oorspronkelijke dialecten. Voorgesteld op het
 - taalcontinuüm betekenen die dialectveranderingen een verschuiving naar de
 - tegenovergestelde kant, de standaardtaal.

25

Toenemende tolerantie

- Een ander, even ingrijpend proces dat op een bijzondere manier met het vorige
 - samenhangt, is de verandering die het ABN – lees: de standaardtaal – ondergaat.
 30 Het is een ontwikkeling die nog maar weinig de aandacht getrokken heeft.
 - Waarschijnlijk komt dit doordat het andere eind van het continuüm, dat van
 - de dialecten, alle aandacht opeist en ook wel doordat veranderingen die ook in
 - geschreven taal voorkomen nu eenmaal meer opvallen dan veranderingen in
 - de uitspraak. Toch is de (gesproken) standaardtaal niet minder in beweging
 35 dan de dialecten. Eigenlijk moet ik zeggen: het Nederlands dat de plaats van

1 het oude accentloze standaard-Nederlands heeft ingenomen, de algemene
 - omgangstaal, het Nederlands dat je bij allerlei officiële gelegenheden door de
 - gemiddelde Nederlander (en hoger) hoort spreken. Want het accentloze Van
 - Haeringen-Nederlands bestaat niet meer, niet als ideaal en nog nauwelijks als
 5 realiteit, althans niet als alledaagse werkelijkheid. Er is een Nederlands voor in
 - de plaats gekomen dat aanvankelijk nog dicht stond bij dat smetvrije ABN, maar
 - zich daar langzaam maar zeker van heeft verwijderd. Dit laatste is een gevolg
 - van een steeds groter wordende tolerantie ten aanzien van wat correct Neder-
 - lands is.

10 Het loslaten van een duidelijke en uniforme norm betekent het begin van
 - het einde van de standaardtaal, want een taal zonder strenge normen kan niet
 - langer als standaardtaal functioneren, net zoals vage grenzen geen echte grenzen
 - zijn.

15

Keurig Nederlands

- Dat er tegenwoordig door 'beschaafde' Nederlanders inderdaad een ander soort
 - Nederlands gesproken wordt dan bijvoorbeeld dertig jaar geleden door perso-
 20 nen van dezelfde maatschappelijke status, is goed te horen aan oude radio-
 - opnamen. Een officiële spreker van 1960 klinkt heel anders dan een van 1990.
 - En liggen de tijdstippen nog verder uit elkaar, dan zijn de verschillen nog groter.
 - Het mooiste geval dat ik heb gehoord, was dat van een radioreportage uit de
 - jaren zestig, gemaakt door een verslaggever die nog steeds werkt voor radio en
 25 tv. Op die oude opname klonk zijn Nederlands veel vormelijker dan tegen-
 - woordig, op het bekakte af. Maar tegelijk kon ik me niet herinneren dat ik dat
 - dertig jaar geleden ook vond. Met andere woorden: ook ons oordeel over taal
 - evolueert mee. Ik had over zijn Nederlands van toen hetzelfde oordeel als ik
 - heb over zijn Nederlands van nu: 'keurig'.

30 Schijnbaar omgekeerd maar toch juist ermee vergelijkbaar is de ervaring van
 - de ouders van een Belgische collega, die in het verleden trouwe kijkers waren
 - van de Nederlandse televisie. Ze zijn daar de laatste tijd mee opgehouden, tegen
 - hun zin en uitsluitend omdat ze het daar gebruikte Nederlands niet meer
 - kunnen verstaan. Dat is voor Nederlanders natuurlijk moeilijk voor te stellen,
 35 want wij zijn ons van geen verschillen bewust. Het illustreert een belangrijk

1 aspect van taalverandering: blijkbaar moet je ook *actief* deel uitmaken van een
 - taalgemeenschap om zo'n relatief beperkte evolutie te kunnen bijhouden; alleen
 - blijven luisteren is niet voldoende. Het laat ook zien dat de algemene omgangs-
 - taal in België, die natuurlijk ook niet statisch is, op een andere manier of in een
 5 ander tempo verandert dan de omgangstaal in Nederland, en dat beide be-
 - wegingen niet in dezelfde richting gaan.

- Ook emigranten die na jaren weer eens in Nederland terug zijn, constateren
 - geregeld iets dergelijks. Bijna steeds krijgen ze dan te horen dat hun Nederlands
 - zo ouderwets klinkt. Dat kan alleen maar een gevolg zijn van veranderingen in
 10 het Nederlands van het moederland.

Distinctie van klinkers

15 Veranderingen betreffen meestal de uitspraak, onder andere de veranderingen
 - in de uitspraak van medeklinkers. Opvallender is wat er gebeurt met bepaalde
 - klinkers. In het bijzonder de tweeklanken: de uitspraak van de ij gaat langzaam
 - in de richting van ai: *kaiken*, *blaiven*. Iets dergelijks zien we bij de ui van *huis*:
 - *hois*. Lange klinkers als ee en oo krijgen steeds vaker het karakter van een
 20 tweeklank, licht maar onmiskenbaar en sterk afwijkend van wat vroeger
 - getolereerd werd; overdreven voorgesteld: *meinen*, *loupen*, enz.

- Het zijn juist die elementen in de spraak die het eerst leiden tot een negatief
 - oordeel over de spreker; althans, dat was vroeger zo. Zelfs een dikke l (zoals die
 - door radiomensen uit de Randstad zo nadrukkelijk gepraktiseerd wordt, vooral
 25 voor aa: *lllater meer hierover*) hindert de luisteraar minder dan de 'onverzorgde'
 - uitspraak van klinkers. Waarschijnlijk omdat klinkers veel variabelere zijn en
 - dus meer beheersing en beschaving eisen dan medeklinkers. Iets wat moeilijk
 - is, is een geschikter middel tot distinctie dan iets wat iedereen moeiteloos goed
 - afgaat. Dat gold allemaal in het verleden, want het vreemde is dat zulke
 30 klinkerveranderingen tegenwoordig juist onstuitbaar doorgaan.

- In taalkundig opzicht zijn het voor een deel 'natuurlijke' veranderingen zoals
 - die zich in allerlei talen kunnen voordoen en daar ook vaak hebben plaatsge-
 - vonden, maar die in het Nederlands toevallig lange tijd werden tegengehouden
 - door de normen die de samenleving aanlegde. Voor een ander deel zijn de
 35

1 veranderingen in de omgangstaal een gevolg van het opnemen van elementen
 - uit regionale talen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij het algemene Nederlands
 - waaraan je kunt horen dat het gesproken wordt in een bepaalde regio of stad.
 - Dat wijst er overigens op dat de veranderingen die ik signaleer niet een
 5 onderdeel zijn van een overgang van een uniforme standaardtaal 1 naar een
 - uniforme standaardtaal 2. Wat ik constateer, is een overgang van de vroegere
 - standaardtaal naar allerlei typen algemene omgangstaal die naast elkaar bestaan.

10 Emancipatiemiddel

- De belangrijkste vraag is natuurlijk wat de oorzaak van dit opmerkelijke en in
 - bepaalde opzichten onverwachte veranderingsproces is. Daarvoor moeten we
 - bedenken wanneer en waar dat onberispelijke standaard-Nederlands een dui-
 15 delijke rol speelde. Hier komt de huidige situatie in België ons van pas. Ik
 - hoorde van collega's dat er daar één bepaalde bevolkingsgroep is die bij de
 - opvoeding van zijn kinderen de hoogste eisen stelt aan hun (Nederlandse)
 - taalgebruik. Dat zijn de arbeiderskringen. Daar bestaat nog het vroeger door
 - velen aangehangen idee dat verzorgde taal een voorwaarde is voor maatschap-
 20 pelijk succes, om het maar even simpel voor te stellen. Daaraan kan men zien
 - welke rol het beschaafd Nederlands eigenlijk speelde, namelijk die van middel
 - tot *emancipatie*; een manier om in aanzien, in beloning of in maatschappelijke
 - positie te stijgen. De andere kant van de medaille is het *discrimineren* op grond
 - van taalgebruik.

25 Dit laatste lijkt in Nederland zo langzamerhand verleden tijd te zijn gewor-
 - den, maar tegelijk ook de idee dat het vroegere ABN de sleutel tot succes is.
 - Daarmee is de noodzaak om ABN te spreken sterk afgenomen. Overal zijn
 - symptomen waar te nemen die aantonen dat het oude ideaal van een accentvrij
 - ABN door vrijwel niemand meer gehuldigd en zeker niet meer nagestreefd
 30 wordt. De radio (en de tv), vroeger de steunpilaren van dat keurige ABN, laten
 - dag in dag uit horen dat er op dit punt aan de medewerkers geen eisen meer
 - gesteld worden. Wie vroeger ook maar een zweem van een regionaal accent
 - bezat, kwam er niet in. Tegenwoordig lijkt een regionaal of sociaal bepaald
 - accent haast een voorwaarde te zijn om voor een microfoon te mogen plaats-
 35 nemen.

Standaardtaal ten onder

1

-

Er zijn drie oorzaken aan te wijzen voor de ondergang van de uniforme
 standaardtaal, het ABN. En ook nu zijn ze, net als in 1924, geen van alle van
 5 taalkundige aard. Ze hebben te maken met het soort maatschappij waarin we
 leven. De westerse samenleving, de Nederlandse misschien wel voorop, ontwik-
 kelt zich van een maatschappij met klassen en individuele ongelijkheid naar
 een *egalitaire samenleving*, waarin iedereen zich (uiteindelijk) de gelijke voelt
 van de ander, in elk geval niet de mindere. En in tegenstelling tot wat sommigen
 10 denken, betekent dat niet dat we binnen korte tijd allemaal eender zullen gaan
 spreken, maar juist dat niemand nog de behoefte of de noodzaak voelt om
 andermans taal over te nemen. Want laten we niet vergeten dat voor de meeste
 mensen de standaardtaal (het ABN) altijd de taal van een ánder is geweest. Als
 mensen zich als elkaars gelijken zien, zullen ze ook de ene taalvariëteit niet
 15 langer als beter dan een andere beschouwen. Met andere woorden, er is vandaag
 de dag onvoldoende sociaal-economische noodzaak om ABN te (willen) spreken.

En wie zich toch onderscheiden wil, zal dat met alles eerder proberen te doen
 dan met zijn taalgebruik. Een dure auto of merkkleding zijn geschiktere
 middelen, omdat ze met geld te maken hebben. Verzorgd taalgebruik is in onze
 20 samenleving niet (meer) gekoppeld aan een hoge maatschappelijke status, en
 is dankzij ons onderwijs, theoretisch voor iedereen bereikbaar. Daarom is het
 ook niet langer onderscheidend.

-

-

25

A.A. NEDERLANDS

-

Een tweede oorzaak van het verdwijnen van de uniforme standaardtaal is de
informalisering die onze samenleving ondergaat: de uitersten in omgangsvor-
 men en gebruiken bewegen naar elkaar toe door een soort depolariserings-
 30 proces. Een van de gevolgen daarvan is dat het begrip 'norm' sinds de jaren
 zestig steeds minder belangrijk geworden is. Daartegenover staat de toegenomen
 verantwoordelijkheid van het individu voor zijn eigen gedrag. Aan dit
 allesomvattende proces heeft, zoals uit het voorgaande gebleken is, ook de taal
 deel. Wanneer de ene pool (dialecten e.d.) zijn extreme positie verlaat, vermin-
 35 dert in gelijke mate de noodzaak voor de andere pool (standaardtaal/ABN) om

1 het grote contrast in stand te houden. Beide polen bewegen zich dan naar elkaar
 - toe, wat op den duur een soort middengebied doet ontstaan, bestaande uit een
 - groot aantal gesproken en aanvaarde taalvariëteiten.

- Een laatste factor, die speciaal in Nederland een rol speelt, is de al vaker
 5 gesignaleerde afwezigheid van het besef dat onze nationale taal aandacht en
 - 'cultivering' verdient. Ook dit verschijnsel staat natuurlijk niet op zichzelf. Het
 - is een onderdeel van een algemeen gebrek aan kennis en waardering als het gaat
 - om de 'Nederlandse beschaving'.

- Dus: of we willen of niet, een uniforme standaardtaal in Nederland is een
 10 verloren zaak, eenvoudig door gebrek aan belangstelling. We zijn op weg naar
 - een Algemeen Aanvaardbaar Nederlands (het AAN), een verzameling van allerlei
 - soorten Nederlands die voldoen als communicatiemiddel. Deze ontwikkeling
 - is onontkoombaar, en zal zich op den duur ook in andere landen voordoen,
 - want ook daar verandert de maatschappij in dezelfde richting als in Nederland.
 15 Als maatstaf voor de aanvaardbaarheid van spreektaal geldt steeds meer uit-
 - sluitend de 'verstaanbaarheid' en niet langer het voldoen aan een bepaalde
 - (toevallige) gedicteerde norm. De enige manier om het proces te keren is een
 - drastische versterking van een cultuurbesef waarvan de wil om een uniforme
 - omgangstaal te behouden en te eisen een essentieel onderdeel is. Een taak voor
 20 het onderwijs dus, maar de cultuuromslag die een krachtige herwaardering van
 - het ABN met zich mee zou brengen, hoeven we daar voorlopig niet te verwach-
 - ten.

Dat is het wat hun vaak doen

Hun als voorbeeld van taalverandering

J.M. VAN DER HORST

15 Zelfs Loekie de Leeuw van de STER-reclame ging zich ervoor interesseren. Hij
- schreef op een schoolbord: *Hun hebben*. Helemaal fout natuurlijk, maar van
- Loekie kunnen we meer hebben dan van de mensen om ons heen. *Hun hebben*
- is een schoolvoorbeeld van een taalfout. Of nu niet meer...? In ieder geval is
- het iets wat hun vaak doen. Namelijk *hun* zeggen waar in goed Nederlands *zij*
20 of *ze* behoort te klinken. En hun zijn met een heleboel, zodat je je kunt afvragen
- of het ondertussen niet allang goed Nederlands geworden is. Ik weet al wat
- men nu denkt: een fout kan toch niet goed worden alleen doordat zoveel
- mensen dezelfde fout maken? *Hun* is toch fout in bovenstaande zinnen? Over
- deze vraag zal ik geen uitspraak doen, want dat leidt maar tot oninteressante
25 discussies. Zelf heb ik een grote hekel aan dit gebruik van *hun*, maar ik weet
- genoeg van taalveranderingen om me er niet over op te winden. Liever zou ik
- willen uitvinden waar dit gebruik van *hun* vandaan komt. Wie zijn ermee
- begonnen, en waarom? Hoe lang is die hun-zeggerij er al? Is het iets van de
- laatste tien jaar of gebeurt het al sedert 1950?

30
- De laatste vragen zijn nog het minst moeilijk. Maar laten we eerst zeggen wat
- we met hun-zeggerij bedoelen. *Hun* is immers vaak een gewoon en goed
- Nederlands woord. Bijvoorbeeld in zinnen als *Ik heb het hun gisteren verteld*,
- of: *Men mag dat hun niet aanrekenen*. Hier is *hun* meewerkend voorwerp en
35 dan is er niets aan de hand. Ook als bezittelijk voornaamwoord is *hun*

1 onberispelijk: *Dat is hun zaak*, of: *Waar zijn hun koffers?* In spreektaal wordt
 - *hun* ook wel als lijdend voorwerp gebruikt: *Ik heb hun in geen jaren gezien*, ook
 - al schrijven we hier liever *hen*. Tot zover is er niets bijzonders. Het wordt pas
 - opvallend als je *hun* gaat gebruiken als onderwerp van een zin: *Dat is het wat*
 5 *hun vaak doen*. Dan hebben we hun-zeggerij: *Morgen zijn hun aan de beurt* en
 - *Hun komen altijd te laat*.

Toen begonnen hun ermee

10

- De hun-zeggerij is niet iets van de laatste jaren. Toevallig weten we dat het in
 - de oorlogsjaren van '40-'45 ook al voorkwam. Toevallig, omdat het in de meeste
 - boeken uit die tijd niet te vinden is. Het werd, als het al eens voorkwam, wel
 - verbeterd. Bijvoorbeeld in de dagboeken van Anne Frank: *Het Achterhuis*. De
 15 vader van Anne Frank heeft na de oorlog de tekst van Anne voor de druk
 - gereedgemaakt en de taalfouten van zijn dochter verbeterd. Maar sinds 1986
 - beschikken we ook over de precieze tekst van wat Anne Frank opschreef, dankzij
 - de uitgave van *De dagboeken van Anne Frank*. Daarin kunnen we lezen dat zij
 - op 14 augustus 1942 schreef: *ik denk tenminste dat hun het waren*. Op 29 juli
 20 1943 schreef ze: *want dat is het wat hun vaak doen*. Haar vader veranderde dat
 - voor *Het Achterhuis* in: *want dat is het wat ze vaak doen*. Maar Anne zelf, een
 - meisje uit een keurig milieu, schreef in 1942 en 1943 *hun!*

- Anne Frank zal wel geen uitzondering geweest zijn. In het boek *Residentie-*
 - *leven* uit 1928, geschreven door Jeanne Reyneke van Stuwe, de vrouw van de
 25 dichter Willem Kloos, lezen we over een eenvoudig meisje dat bij een deftige
 - familie in Den Haag komt. Die deftige familie lacht het meisje uit omdat ze
 - gezegd heeft 'hun hebben wel wat anders te doen'.

- We kunnen nog verder terug. De eerste keer dat we er iets over horen, voor-
 - zover mij bekend, is 1911. In dat jaar schreef de taalkundige J.A. vor der Hake
 30 een artikel in een vakblad, 'De Nieuwe Taalgids', over onze persoonlijke
 - voornaamwoorden. En daar lezen we, anno 1911: "*Hun doen dat niet* hoorde ik
 - meermalen in Haarlem."

- Is het in Haarlem begonnen? Nee, Vor der Hake woonde in Haarlem. We
 35 kunnen alleen zeggen dat het er in 1911 in spreektaal al was. Dit wordt bevestigd

1 door brieven van Onze-Taallezers. Uit een brief van prof. dr. C.A. Zaalberg
 - mag ik het volgende citeren:

-
 - Ik was op een dure ('bijz. neutr.') lagere school in Den Haag: alle kinderen
 5 spraken keurig, de jongens misschien iets onverschilliger dan de meisjes. Op
 - een keer leerde de zangjuffrouw ons een liedje waarin voorkwam: 'Zij hebben
 - den prijs gewonnen.' Toen ze het voorgelezen of gezongen had en wij het
 - zelf zouden moeten aanheffen, stak Charles B. zijn vinger op en vroeg:
 - Juffrouw, is het zij hebbe de prijs gewonne of hun hebbe de prijs gewonne?'
 10 Charles sproot uit een geziene, Frans-georiënteerde familie. Zijn vraag
 - schokte me omdat hij beter hoorde te weten, ik vond het een fout van het
 - kaliber van 'hij heb': met beide fouten was ik vertrouwd. De reactie van de
 - klas herinner ik me niet precies. In welk jaar sprak Charles zijn twijfel uit?
 - Ik misreken me hoogstens een jaar als ik zeg: in 1919. Ik vond het (als circa
 15 9-jarige) ongelooflijk dat een klasgenoot, een jongen die ik goed kende, niet
 - het verschil wist tussen onze taal en plat. Want *hun* als subject was me uit
 - vulgair spraakgebruik heel goed bekend, toen al.

-
 - Een andere lezer schrijft over de jaren 1920-1925: "In mijn geboorteplaats
 20 Gorinchem riepen wij op het sportveld, wanneer de tegenpartij aan de beurt
 - was, elkaar toe: *hun moete(n)*, of nog liever *zullie* of *hullie moete(n)*." In 1939
 - lezen we er weer iets over. De taalkundige E. Kruisinga schreef toen, eveneens
 - in De Nieuwe Taalgids: "En dan zijn er mensen die zeggen *Hun waren der ook,*
 - *mevrouw*; dat zijn licht geen heren en dames met handschoenen, maar dat ze
 25 Nederlands spreken, zal men toch wel willen toegeven." Met andere woorden:
 - het wordt plat gevonden, maar van Charles B. en Anne Frank weten we dat
 - het desondanks bij het beschaafdsprekende deel van de natie ook al voorkwam.

-
 - In datzelfde jaar 1939 schreef G. Karsten in hetzelfde tijdschrift: "Zoals
 30 bekend komt ook *hun* als onderwerp voor. In de lagere volkstaal van Amster-
 - dam en Rotterdam wordt dit voornaamwoord al sinds jaren als subject gebruikt,
 - ofschoon ik er in het werk van volksschrijvers als Heyermans en Brusse nog
 - geen voorbeeld van heb aangetroffen."

Wie waren hun?

1
-
- Het ziet ernaar uit dat de hun-zeggerij begonnen is in de eerste helft van deze
- eeuw. Haarlem, Den Haag, Gorinchem, Amsterdam, Rotterdam... kortom in
5 de Randstad. Maar waarom vinden we het dan niet bij schrijvers die hun
- personen opzettelijk plat-Rotterdams of plat-Amsterdams laten praten?

-
- Dat zou te verklaren zijn als dr. Jan Stroop gelijk heeft. Stroop heeft mij
- namelijk wel eens zijn theorie verteld over de oorsprong van deze hun-zeggerij.
10 Volgens hem is het begonnen met mensen die uit het oosten en het zuiden van
- ons land naar de steden in het westen verhuisden. Dat er op grote schaal naar
- de Randstad verhuisd is, is bekend genoeg. Deze mensen spraken van huis uit
- een dialect waarin helemaal geen *hun* voorkwam. In de meeste dialecten
- gebruikt men alleen *ze*. Men zegt er *Ze waren er ook* (*ze* is onderwerp) en *Ik heb*
15 *het ze verteld* (*ze* is meewerkend voorwerp). Eenmaal in de Randstad wonend
- hoort men daar zeggen *Ik heb het hun verteld*. Dat wil zeggen: onze verhuizers
- horen *hun* gebruiken waar *ze* zelf voorheen altijd *ze* zeiden. *Ze* gaan zich
- aanpassen, *ze* willen geen dialectspreker blijven en *ze* nemen dit *hun* over. In
- plaats van *ze* gaan *ze* *hun* zeggen. In zinnen als *Ik heb het zelf hun verteld* gaat het
20 goed. Maar de aanpassers, die het Randstadtaaltje toch niet door en door
- kennen, passen te veel aan. *Ze* gaan overal *ze* vervangen door *hun*. In de hoop
- Randstads te praten gaan *ze* dan ook zeggen *Hun waren er ook*. De correctie is
- te ver doorgevoerd. *We* noemen zoiets een hypercorrectie.

- Dit is dus de theorie van dr. Stroop over het ontstaan van de hun-zeggerij:
25 het zou begonnen zijn in de Randstad, niet bij de inheemse bevolking maar bij
- degenen die van buitenaf naar de Randstad verhuisden. Als dit waar is, wordt
- begrijpelijk waarom Karsten *hun* niet aantrof in typisch plat-Rotterdams of
- plat-Amsterdams.

Hun hadden succes

30
-
- Ondertussen zijn we bijna een eeuw verder en nu kunnen we *hun* overal horen.
- Ook bij geboren en getogen Amsterdammers, Leienaren, Haarlemmers en

1 Rotterdammers, ook in Groningen en Nijmegen. Hoe kon die veelgemaakte
 - vergissing van weleer zo succesvol worden?

- Dat komt doordat *hun* als onderwerp eigenlijk heel goed past in de ontwik-
 - keling van onze taal. Om dat te begrijpen moeten we weten dat het Nederlands
 5 heel vroeger naamvallen had. Dat wil zeggen: verschillende vormen van de
 - woorden voor hun verschillend gebruik, als onderwerp, als meewerkend voor-
 - werp of als lijdend voorwerp. In het Duits, een taal die nauw verwant is met
 - het Nederlands, is nog veel bewaard gebleven van die naamvallen. Het Neder-
 - lands heeft net als het Engels zijn naamvallen verloren aan het einde van de
 10 Middeleeuwen. Alleen een klein restje bleef bestaan, bijvoorbeeld in vaste
 - uitdrukkingen als *de tand des tijds*, *te elfder ure* en *ten huize van*. Ook bij de
 - persoonlijke voornaamwoorden bleef iets van dat oude naamvallensysteem
 - bewaard: *ik* voor onderwerp, *mij* voor meewerkend voorwerp en lijdend
 - voorwerp; *wij* voor onderwerp, *ons* voor de beide voorwerpen. Dat we hier twee
 15 verschillende vormen hebben, is dus een overblijfsel uit de naamvallentijd. Het
 - Nederlands van tegenwoordig werkt anders en heeft die naamvallen niet meer
 - nodig. De overblijfsels van het vroegere naamvallensysteem zijn overbodig
 - geworden. Onze taal heeft in feite geen behoefte meer aan het onderscheid
 - *ik/mij* en *wij/ons*. Op sommige punten is zo'n dubbele vorm dan ook reeds
 20 verdwenen en bleef er maar één over, bijvoorbeeld bij *jullie*, dat zowel onder-
 - werp als lijdend voorwerp kan zijn. Net als *het*: *Het is er niet* en *Ik weet het*
 - *niet*.

- Een dubbele vorm hebben we nog wel bij *zij* (of *ze*) en *hen/hun*. Als een van
 25 beide zou verdwijnen, zou daarmee eigenlijk weer iets overbodigs verdwijnen.
 - Het zou een taalverandering zijn die helemaal in de lijn der verwachtingen ligt.
 - Als de naamvallen niet meer nodig zijn, kunnen ook de laatste restjes opgeruimd
 - worden. Het maakt dan weinig uit of we overal *ze* gaan zeggen of overal *hun*.
 - Misschien blijven ze wel beide in gebruik, maar dan *hun* als we met nadruk
 30 spreken en *ze* als we zonder nadruk spreken.

- Ik vind *hun* als onderwerp nog steeds akelig klinken, maar het zou geen
 - verslechtering zijn van onze taal. Waarschijnlijk zullen toekomstige generaties
 - het heel gewoon vinden. Net zoals het in sommige andere talen allang heel
 35 gewoon is. In het Zweeds en het Afrikaans is namelijk vrijwel hetzelfde gebeurd,

1 juist lang genoeg geleden dat de meeste mensen er niet van weten. Niemand
 - daar windt zich erover op.
 -
 -

5 Levensvatbare misvattingen

- Vermoedelijk is hiermee het belangrijkste wel gezegd over de datering, de bron
 - en de oorzaak van deze verandering. We doen hieraan niets af als we nog een
 - tweetal factoren noemen die de veranderingen begunstigd kunnen hebben.

10 In de eerste plaats is er de hardnekkige overtuiging van sommige hun-zeggers
 - dat *hun* sekseneutraal is en daarom te verkiezen boven *zij*, wat exclusief
 - vrouwelijk zou zijn. ‘Waarom zeg je nou *hun* in plaats van *zij*?’: ‘Wel, het zijn
 - toch niet alleen meisjes!’ Een interessante misvatting. Ook al zou men deze
 - voorkeur voor *hun* als sekseneutraal dom kunnen noemen of een vergissing
 15 (maar laten we dat liever niet doen), op dit moment is voor mijn betoog alleen
 - van belang dát sommigen (enkelen?, velen?) zo denken, dwaling of geen
 - dwaling. Sommigen, ik weet niet hoevelen, denken zo, bewust of onbewust.
 - Als het er velen zijn, is dat een factor van gewicht. Op vergelijkbare wijze heeft
 - immers een overeenkomstig gevoelen *haar* (bezittelijk voornaamwoord meer-
 20 voud) versmald. In het Middelnederlands was *haar* een bezittelijk voornaam-
 - woord meervoud voor zowel mannen als vrouwen, synoniem met *hun*. In het
 - enkelvoud lag de situatie anders: *zijn* voor mannelijk, *haar* voor vrouwelijk.
 - Maar doordat in het enkelvoud *haar* exclusief vrouwelijk was, kreeg het op den
 - duur toch ook in het meervoud vrouwelijke associaties; met andere woorden:
 25 in het meervoud werd het bezittelijk voornaamwoord *haar* op den duur alleen
 - nog voor vrouwen (en vrouwelijke woorden) gebruikt. Zo was het althans in
 - de 19de eeuw; in onze tijd maakt *haar* weer nieuwe avonturen mee, maar die
 - laat ik hier buiten beschouwing. Het gaat me erom dat *haar* (bezittelijk
 - voornaamwoord meervoud) ondanks de oorspronkelijk algemene betekenis,
 30 onder invloed van het enkelvoud met zijn exclusief vrouwelijke betekenis, toch
 - in het meervoud ook specifiek vrouwelijk werd. Op overeenkomstige wijze
 - zouden sommigen (enkelen, velen) thans best eens *zij* (meervoud algemeen) in
 - verband kunnen brengen met *zij* (enkelvoud vrouwelijk), waardoor ze bij *zij*
 - (meervoud) primair aan vrouwen denken. En *hun* is dan onverdacht algemeen
 35 voor zowel vrouwen als mannen.

1 Een tweede factor die hier genoemd moet worden als mogelijke begunstiger
 - van *hun* als onderwerp is *hullie*. In tal van dialecten kende of kent men *hullie*
 - (of varianten daarvan) als persoonlijk voornaamwoord meervoud. *Hullie* kan
 - zowel onderwerp als voorwerp zijn. Maar *hullie* is, wanneer men in contact
 5 komt met ABN-sprekers, zo overduidelijk niet-ABN. De hullie-zeggers passen
 - zich aan en vervangen *hullie* door *hun*, wat zoveel 'netter' klinkt. Als ze dit
 - overal doen, dat wil zeggen niet alleen *hullie* in voorwerpsfunctie maar ook
 - *hullie* in onderwerpsfunctie vervangen door *hun*, dan kan ook dit een bron zijn
 - (of geweest zijn) van onderwerps-*hun*. Deze bron is parallel aan die welke dr.
 10 Stroop noemde met betrekking tot *ze*: hypercorrectie.

U of jij/je zeggen tegen moeder of ma?

J.A.M. VERMAAS

15 Wat zeggen kinderen tegen hun vader en moeder? *Papa* en *mama* en *jij*, of toch
- eerder *pa*, *moe* of *ma* en *u*? Een enquête geeft antwoord.

Moeke/moeder/mam

20

- Door middel van een landelijke enquête wilde ik te weten komen welke
- aanspreekvormen voor ouders werden en worden gebruikt. Via scholenge-
- meenschappen hebben 2144 personen aan deze enquête meegewerkt. De
- resultaten ervan staan in tabel 1. De 2144 personen zijn verdeeld over drie
25 generaties: jongeren in de leeftijd van 14 tot en met 18, hun ouders, en hun
- grootouders. Omdat een taalgewoonte die in de jeugd wordt opgedaan daarna
- nauwelijks meer verandert, neem ik aan dat deze gegevens inzicht geven in de
- verandering van aanspreekwijzen van 1930 tot nu.

- Naast vragen over godsdienst, opleiding, beroep van de vader en gezinsgroot-
30 te, stelde ik aan bijvoorbeeld grootouders de vraag: hoe noemde u uw moeder?
- Dat de geënquêteerden zo prettig en zinvol meewerkten, kwam waarschijnlijk
- doordat ze anoniem konden blijven. Ouders bijvoorbeeld schrijven onder aan
- het enquêteformulier:

- 'Mijn moeder noemde zichzelf *moeder*, maar ik zei *ma* omdat ik *moeder* zo
35 ouderwets vind.'

1 En:

- – ‘Ik zei *moeke* maar mijn kinderen vinden dat stom en zeggen *mam*.’
- Jongeren maken opmerkingen als:
- – ‘Ik zou nooit *moe* of *moeder* zeggen.’
- 5 – ‘Ik mag mijn ouders bij de voornaam aanspreken, maar dat wil ik niet.’

- Met de gegevens over godsdienst, opleiding, beroep van vader en gezinsgrootte
 - kon ik nagaan in hoeverre de invloed daarvan een rol speelt in taalverandering.
 - Opvallend is dat bij personen met een hoge opleiding en bij personen van wie
 10 de vader een ‘hoog beroep’ had, de grootste taalverandering gesignaleerd kan
 - worden. Dat wil zeggen dat binnen deze categorieën de jeugd zich het sterkst
 - losmaakt van tradities. Daartegenover staan ‘grote gezinnen’ waarin de kinde-
 - ren katholiek of protestant worden opgevoed. Daar zijn de ouders nog autori-
 - teiten die niet openstaan voor veranderingen in de levensstijl. Je ziet in die
 15 gezinnen een veel kleinere taalverandering, die bovendien langer duurt. Ten
 - aanzien van de moeder betekent dit een hoger percentage jongeren dat een
 - aanspreekvorm met een oe-klank gebruikt in vergelijking met jeugd uit kleine
 - onkerkelijke gezinnen.

20

Papa is Jan

- Ofschoon taalveranderingen beginnen bij jongeren, bleek mijn veronder-
 - stelling dat velen van hen de ouders bij de voornaam noemen, niet juist. De
 25 vader zegt *Noem mij maar Jan*, maar het kind blijft liever *papa* zeggen, omdat
 - het zich dan meer geborgen voelt. De stiefvader wordt wél met de voornaam
 - aangesproken. Maar om dan eveneens moeder met haar voornaam aan te spre-
 - ken, gaat het grootste deel van de jeugd te ver. Kinderen verzetten zich tegen
 - de mode om eigen ouders bij de voornaam te noemen. Het zijn de jongeren
 30 zelf die aan tradities als het zeggen van *mama* en *papa* willen vasthouden.

- Deze jongeren verschillen sterk van de jeugd van de jaren zestig en zeventig,
 - die met tradities wilde breken. Neemt de huidige jeugd ook wat het gebruik
 - van voornaamwoorden betreft de grootouders als voorbeeld? In elk geval is
 35 mijn indruk dat jongeren vandaag de dag meer belangstelling voor bejaarden

1 tonen dan de jeugd uit de jaren zestig en zeventig. Zouden daardoor de
 - aanspreekvormen met de oe-klank ook weer terugkomen?

- De bijna 5% jongeren die de traditie van de oe-klank voortzet, is dan het
 - voorbeeld van de volgende grote verandering in de aanspreking van ouders.
 5 Waarschijnlijk komt de aanspreekvorm *u* daarmee ook terug. Die maakte
 - immers ooit plaats voor *jij*, tegelijk met de verschuiving van *moeder* naar
 - *ma(ma)*.

- De overgang van de ene aanspreekvorm naar de andere is nog niet zo erg lang
 10 geleden ingezet; ik denk dat deze taalverandering nog in volle gang is. De
 - taalgeschiedenis leert dat het een eeuw duurt voordat een taalverandering als
 - deze door de meeste mensen geaccepteerd is en zich volledig voltrokken heeft.

- **Tabel 1. Aanspreekvormen voor ouders in procenten**

15

<i>aanspreekvorm</i>	<i>jeugd</i>		<i>ouders</i>		<i>grootouders</i>	
	<i>man</i>	<i>vrouw</i>	<i>man</i>	<i>vrouw</i>	<i>man</i>	<i>vrouw</i>
20 <i>ma</i>	34,8	21,2	25,7	21,0	10,1	13,2
<i>mam</i>	32,7	44,3	12,0	27,5	3,2	4,8
<i>mama</i>	21,9	26,4	13,3	19,3	6,4	6,3
<i>mamme/mammie</i>	1,5	0,9	0,8	4,7	0,6	1,3
<i>mem</i>	0,9	1,9	2,8	2,5	6,4	7,4
<i>moe</i>	1,5	1,2	14,1	7,0	19,7	18,3
25 <i>moeke</i>	1,2	0,5	4,0	2,2	6,4	6,9
<i>moeder</i>	2,0	0,2	27,3	15,4	47,4	41,9
<i>voornaam</i>	3,5	3,3	0	0,3	0	0
<i>pa</i>	41,9	25,5	41,1	29,8	28,8	28,8
<i>pap</i>	27,4	36,3	10,2	22,6	3,5	4,2
30 <i>papa</i>	21,4	29,7	16,7	21,7	5,5	7,0
<i>pappe/pappie</i>	1,8	1,2	1,6	7,2	1,5	2,3
<i>heit</i>	0,9	1,9	3,3	2,7	6,1	7,0
<i>va</i>	0,3	0	2,4	0,9	7,6	7,8
<i>vader</i>	0,9	0,5	24,8	14,9	47,1	42,9
35 <i>voornaam</i>	5,4	4,9	0	0,3	0	0

U of jij?

Zeggen kinderen *u* of *jij* tegen hun ouders? Die vraag stond centraal in een tweede landelijke enquête, waaraan 1385 personen, 761 van de jongste en 604 van de middengeneratie, hebben meegewerkt. De leeftijd van de jongste generatie varieerde van 14 t/m 17 jaar en die van de middengeneratie van 37 t/m 48 jaar. De enquête bestond uit vragen over de achtergrond van de invullers, zoals hun leeftijd, opleiding, godsdienst, het beroep van vader en gezinsgrootte, en uit vragen als 'Zeg jij tegen jouw vader *je/jij* of *u*?' De antwoorden staan in tabel 2.

Tabel 2. Aanspreking van ouders in procenten

<i>t.o.v. de moeder</i>	<i>jongste generatie</i>		<i>middengeneratie</i>	
	<i>man</i>	<i>vrouw</i>	<i>man</i>	<i>vrouw</i>
<i>je/jij</i>	85,6	89,0	48,1	48,6
<i>u</i>	11,9	9,0	47,2	48,0
dialectvorm	2,5	2,0	4,7	3,4
<i>t.o.v. de vader</i>				
<i>je/jij</i>	85,8	87,4	43,6	47,4
<i>u</i>	12,3	10,3	49,8	48,3
dialectvorm	1,9	2,3	6,6	4,3

De jongste generatie heeft een voorkeur voor *jij*. Toch blijkt gemiddeld 11% van hen de *u*-vorm te gebruiken. Daarbij is het opvallend dat meer jongens dan meisjes voor de *u*-vorm kiezen. Uit toegevoegde opmerkingen blijkt dat *u* hoofdzakelijk als beleefdheidsvorm in speciale situaties gebruikt wordt, bijvoorbeeld in aanwezigheid van kennissen. De geënquêteerden van de middengeneratie vinden het normaal om hun ouders met *u* aan te spreken.

Ik ging ervan uit dat jongeren geen dialectvormen gebruiken. Toch doet nog ruim 2% dat, vooral in Friesland (*mem* en *heit*) en Maastricht (*dich*). Maar in vergelijking met de ouders is het percentage met bijna 3% gedaald, en dat

1 betekent dat jongeren zich meer dan hun ouders aan de aanspreekvormen uit
 - de standaardtaal hebben aangepast.
 -

5 Initiatief van hoge komaf

- Uit het onderscheid dat ik tussen mannen en vrouwen en tussen vaders en
 - moeders heb gemaakt, blijkt dat jongens meer dialectvormen ten opzichte van
 - hun moeder gebruiken. De vaders van die jongens gebruiken juist meer
 10 dialectvormen ten opzichte van hun vader. Een verklaring daarvoor zou kunnen
 - zijn dat mannen van de middengeneratie nog geen *je/jij* maar ook geen *u* willen
 - zeggen, en daarom als oplossing een dialectvorm gebruiken.

- Naast leeftijd en geslacht blijken ook religie, beroep van vader en gezinsgrootte
 15 van invloed. Onkerkelijken gebruiken veel meer *je/jij* ten opzichte van hun
 - ouders dan katholieken en protestanten, die meer aan de traditie van aanspreek-
 - vormen lijken vast te houden.

- Er is ook duidelijk verschil tussen de sociale klassen. Als de vader een
 - ongeschoold beroep heeft, gebruikt 20% van de geënquêteerde jongeren het
 20 pronomina *u*, terwijl in de categorie van de geschoolde beroepen 95% *je/jij* te-
 - gen de ouders zegt. In die beroepscategorie gebruikt 66% van de middengene-
 - ratie de *u*-vorm. Dat verschil geeft aan dat jongeren uit gezinnen van een vader
 - met een hoog beroep andere aanspreekvormen hebben gekozen dan die hun
 - ouders gebruiken. Binnen die gezinnen heeft dus het initiatief tot verandering
 25 van pronomina ten opzichte van ouders plaatsgevonden, iets wat strookt met
 - wat we weten van andere taalveranderingen: de hogere sociale klasse begint met
 - een verandering. Andere groepen nemen die taalverandering over, waardoor
 - deze gemeengoed wordt.

- Wat de gezinsgrootte betreft, wordt in kleine gezinnen door zowel de jonge
 30 als de middengeneratie veel minder *u* gebezigd dan in grote gezinnen. Dat heeft
 - waarschijnlijk te maken met een grotere vertrouwdheid binnen het kleine gezin,
 - en met behoefte aan autoriteit binnen grote gezinnen.

U verdwijnt in het gezin

1

-

- Uit literatuuronderzoek blijkt dat aanspreekvormen grote veranderingen door-
 - maken. Daarbij gaat het niet alleen om verschillen in het *u*- en *jel/jij*-gebruik
 5 tussen generaties, maar ook om verdwijning van oude dialectische vormen als
 - *geer*, *jo* en *ie*. Dit blijkt ook uit een vergelijking met de gegevens in het artikel
 - 'De problematiek van de Nederlandse aanspreekvormen' (*De nieuwe taalgids*
 - 70, 1977, blz. 520-540) van M.C. van den Toorn, waarin de uitslagen staan van
 - een enquête die in de jaren 1973-1976 over het *u*- en *jij*-gebruik ten opzichte
 10 van ouders gehouden is. In procenten uitgedrukt bleek het *jij*-gebruik door
 - jongeren uit de jaren 1973-1976 met 18% gestegen te zijn ten opzichte van het
 - *jij*-gebruik door hun ouders. In 1986/1987 is dat percentage met 40% gestegen,
 - wat betekent dat het *jij*-gebruik tegen ouders in snel tempo is toegenomen.

-

15 Tegenwoordig wordt het pronomen *u* nog hoofdzakelijk als een distantiepro-
 - nomen beschouwd, dat wil zeggen geschikt voor zakelijke verhoudingen. De
 - *jel/jij*-vorm wordt in persoonlijke relaties gebezigd. Maar uit mijn eigen ervaring
 - blijkt dat 'u' ook als beleefdheidsvorm en als uitdrukking van respect voor de
 - ander geaccepteerd wordt.

Gesproken, geschreven, gebaren-Nederlands

Alledaagse gesprekken

De betekenis van taal en de betekenis van spreken

D. SPRINGORUM

15 De audiovisuele dienst van de Katholieke Universiteit van Nijmegen heeft een
- zeer uitgebreide mediatheek, met veel audio- en videobanden. Daaronder
- bevindt zich een groot aantal opnames van gesprekken in uiteenlopende
- omstandigheden: probleemoplossingsgesprekken, slechtnieuwsgesprekken, dis-
- cussies in kleine groepen, arts-patiëntgesprekken, therapeutische gesprekken,
20 politieke interviews, enzovoort. En het bestand wordt voortdurend uitgebreid.
- Ik heb daar ooit gezocht naar een gewoon gesprek: mensen aan tafel, in de trein,
- ergens in een pauze, of wachtend op de bus, of in de wachtkamer bij de dokter.
- Niet alleen moest men mij teleurstellen; mijn vraag werd ook verstaan als een
- wat vreemde vraag: hoezo gewone gesprekken? Wat is er nu interessant aan het
25 gewone?

- Begrijpelijke vraag. Gewone gesprekken hebben immers niets te maken met
- spellingverandering en andere kwesties waarvan de buitenwereld denkt dat ze
- met taalkunde te maken hebben. Gesprekken zijn ook niet direct van belang
- voor de studie van de grammatica, die in de taalkunde op de universiteit centraal
30 staat. Zelfs communicatiewetenschappers, die nagaan hoe informatie wordt
- overgedragen, zijn niet geïnteresseerd in gewone gesprekken, omdat in zulke
- gesprekken de informatieoverdracht helemaal niet zo belangrijk is.

Smalltalk

1

-

Wie geen informatie over te dragen heeft, die heeft dus eigenlijk niets te zeggen, en kan dan ook maar beter zwijgen. Heb je eigenlijk niks mee te delen en praat je toch, dan kan dat ook eigenlijk niet veel meer zijn dan wat enigszins denigrerend 'smalltalk' genoemd wordt: praten over koetjes en kalfjes, geklets, 'palaver', borrelpraat; taal waarvoor je je lichtelijk geneert als je die op de band terug zou horen; praat van mensen die niets zinnigs te doen hebben.

Ik heb inmiddels nogal wat gewone gesprekken verzameld en beluisterd. Hier volgt een deel uit een liftersgesprek. Liftgever (lg) en lifter (lr) zijn twee jongemannen, begin twintig. Lr staat aan de kant van de weg met een bordje 'Helmond'; de auto stopt.

-

lg ik ga naar Eindhoven dus eh je kunt eventueel wel een stuk mee/
15 Helmond

lr nou prima

lg of zo die kanten of/ ik bedoel Nijmegen en dergelijke dat ligt mij
ietsjes uit de richting

lr nee maar dat is- Eindhoven is gewoon dezelfde route hè

20 lg ja moeten we straks maar even kijken of dat we een redelijk plaatsje
voor je kunnen vinden waar je ergens uit/ ja dat is een beetje een
rotgordel dat is een gordel die vrij vlug blokkeert het gaat erom
dat je héél langzaam trekt en dan krijg je hem er eigenlijk wel uit
maar ik blijf erbij dat het een rotgordel is dat waren potverdorie
25 mensen die moesten naar Eindhoven zoiets krijg je toch altijd

lr ja ik moet ook helemaal niet naar Helmond ik moet naar Venray

lg nee?

lg naar Vénray

lr ja nee maar gewoon om een beetje richting aan te geven laatst werd
30 ik een keer in Valkenswaard afgezet ja richting Valkenswaard

lg ja richting Valkenswaard of zo dan zit je toch eigenlijk wel even
goed uit de richting

lr dan zit je een behoorlijk eind uit/ dan heb ik een uur kunnen lopen
voordat ik een beetje in de goeie richting zat want ik lift niet graag
35 op de autosnelweg

- 1 lg nee dat kan ik me voorstellen
 - lr dat vin'k toch eigenlijk een beetje te link nou en toen ben'k een
 - heel end gaan lopen
 - lg het valt natuurlijk uiteraard wel te doen maar eh/ ach ja/ mocht
 5 je dan 's een keertje rijkspolitie tegenkomen die zijn meestal niet
 - flauw da's achter elkaar dokken
 - lr ja maar dat eh/ dan doe je gewoon het geld in plaats van in je
 - portemonnee doe je in je binnenzak en dan ja ik kan het niet
 - betalen maar as/ maar als je dan een verkeerde naam opgeeft of ze
 10 gaan je ta/ tas doorzoeken op identiteitsbewijzen dan ben je wel
 - de zak
 - lg maar ik dacht eigenlijk niet dat ze dat nou eh mochten doen dat
 - ze eh van eh
 - lr die tas doorzoeken of zo?
 15 lg je tas doorzoeken en zo om te kijken of je nou eigenlijk wel de
 - juiste naam en zulk soort zaken opgeeft
 - lr ja da weet ik niet het is in ieder geval wel strafbaar als je een ver-
 - keerde naam opgeeft
 - lg ja dat klopt ja
 20 lr het verkeerde adres mag nog wel
 - lg ja dat klopt ja maar eh naam en dergelijke daar zijn ze wel tamelijk
 - stipt op of zoiets
 - lr ja maar da kande ook wel begrijpen maar ik heb ook wel eens ge-
 - hoord dat was van een eh jongen die stond verkeerd toen hebben
 25 ben ze 'm naar een goeie liftplaats gebracht da's wel jofel
 - lg ja zoiets schijnt ook nog wel voor te komen hè
 - lr vin'k wel een goeie zaak ná die mannen die je meteen eh voor
 - vijftig piek op de bon slingeren da komt door die automobilisten
 - die eh/ ik zou/ jaa als ik als ik zou rije zou ik ook niet op de auto-
 30 baan stoppen op de autosnelweg als de politie dan langskomt dan
 - pakken
 -
 - Wanneer je nu hier als maatstaf neemt dat taalgebruik eigenlijk informatie-
 - overdracht is of behoort te zijn, dan valt dit gesprek wat mager uit. Als je
 35 dergelijke gespreksfragmenten nadrukkelijk tot object van aandacht maakt, dan

1 zijn het ook niet bepaald spirituele conversaties. Ze lijken ook weinig op die
 - 'goede' gesprekken met vrienden en vriendinnen. Vanwaar die gêne voor ons
 - eigen alledaagse gedrag?

5

Spreken als sociale norm

- Wie visitegesprekken of vriendengesprekken nader analyseert, zal tot de bevin-
 - ding komen dat, evenals in het liftersgesprek, het gebruik van taal ook daar een
 10 ondergeschikte rol speelt. Maar die ondergeschikte rol dreigt juist te verdwijnen
 - op het moment dat je deze taal tot object van studie maakt. De taal-in-gebruik
 - schijnt iets ánders te zijn dan de taal die, ooit gebruikt, nu los van die situatie
 - op tafel wordt gelegd voor nader onderzoek. Door die wijze van benaderen
 - dreigt de taal van een betekenis te worden voorzien die zij in het feitelijke
 15 gebruik waarschijnlijk niet had.

- Hoe zit het dan met de rol van taal in die gebruikssituaties? Mensen
 - ontmoeten elkaar als gemeenschappelijke kennis van de gastvrouw, treffen
 - elkaar als congresgenoten aan tafel, als oppervlakkige kennissen, als medereizi-
 - gers bij een bushalte of in de trein, als liftgever en lifter in een auto. Zij komen
 20 bij elkaar, min of meer toevallig, en staan voor de opgave om enige vorm te
 - geven aan dat bijeenzijn. Hoe meer zwijgen als negatief en bedreigend wordt
 - ervaren en vluchten in een krant zal worden uitgelegd als gebrek aan belang-
 - stelling en als beledigend zal worden ervaren, des te sneller zullen we gaan
 - spreken. Spreken moet. En omdat de sprekers dit weten, en ook van elkaar
 25 weten dat zij dit weten, zijn de conversaties die dan gevoerd worden conversaties
 - die ópgevoerd worden, als sociaal spel, op basis van een aantal spelregels.

- De voornaamste spelregel schijnt dan te zijn dat de taal er niet zo toe doet:
 - het gaat niet om het achterste van je tong, het gaat niet om uiteindelijke
 - meningen en principiële overtuigingen; het gaat er allereerst om dat je jezelf
 30 presenteert als aangenaam gezelschap; vindingrijk in het aandragen van ge-
 - schikte gespreksonderwerpen, en bereidwillig om op aangedragen onderwer-
 - pen in te gaan; erop gericht om in je spreken allereerst een zekere vorm van
 - gelijkgezindheid, gemeenschappelijkheid, of solidariteit tot uitdrukking te
 - brengen. Het interessante van de studie van alledaagse gesprekken ligt voor mij
 35 in het feit dat déze functie van het spreken serieus genomen wordt, terwijl de

1 keuze van gespreksonderwerpen en de wijze waarop gesprekspartners op elkaars
 - gespreksbijdragen reageren, met die functie in overeenstemming kunnen wor-
 - den gebracht.

5

Openingen

- Wat maakt een onderwerp tot een geschikt gespreksonderwerp? Een geschikt
 - onderwerp dient in ieder geval een onderwerp te zijn waarover de gesprekspart-
 10 - ner kan en wil meepraten. Wie op een ander gespreksonderwerp overschakelt,
 - moet op twee dingen letten. Ten eerste moet hij *precies verwijzen*, met andere
 - woorden: het moet de gespreksdeelnemers duidelijk zijn welk ‘iets’ uit de
 - werkelijkheid als nieuw gespreksonderwerp aangewezen wordt. Dat kan iets
 15 - zijn als een sportevenement, een recente politieke beslissing of een andere
 - gebeurtenis. Ten tweede moet hij een nadere definitie of interpretatie van het
 - nieuwe onderwerp geven, dan wel duidelijk maken hoe hij ertegenover staat.

- Beide aspecten zijn aan te wijzen in gespreksopeningen als
 - (in een liftersgesprek:)

- – ’t is weer ouderwets druk op de weg
 20 (bij de bushalte:)

- – gô dat duurt wel weer lang zeg vanmorgen

- (bij gemeenschappelijke kennissen:)

- – wat hebben ze het hier ontzettend leuk ingericht!

- Dergelijke openingszinnen zijn uitnodigingen in dubbele zin: uitnodigingen
 25 - om te praten en verder te praten; en meer specifiek: uitnodigingen om met de
 - definitie of evaluatie uit de openingszin in te stemmen. Een demonstratie van
 - welwillendheid en positieve gezindheid zal resulteren in ‘ingaan op’ het aange-
 - dragen onderwerp, eveneens in dubbele zin: instemmen met de aangeboden
 - definitie of evaluatie, én blijven bij het onderwerp dat aangedragen is. De
 30 - toegesprokene neemt beide uitnodigingen eigenlijk altijd aan. Hij moet wel.
 - Er staat immers een zware straf op negeren, namelijk dat hij als zonderling bui-
 - ten de kring van gespreksdeelnemers gestoten wordt. Vaak begint de toegespro-
 - kene met het betuigen van instemming, gevolgd door een toevoeging, zoals
 - (bij de drukte op de weg:)

35 - ja, vrijdagmiddag, dan heb je dat

- 1 (bij de verlate bus:)
- – mmm hij had er toch al moeten zijn
 - (naar aanleiding van het interieur:)
 - – héél léuk ja, en alles past zo bij elkaar

5

-

-

Ritueel verloop

-

Als je nog eens goed naar het liftersgesprek kijkt, zal het opvallen dat veel
 10 bijdragen/beurten uit *nuanceringen* bestaan: een opinie van A wordt door B
 - beaamd, die vervolgens daaraan een nuancering toevoegt; deze nuancering
 - wordt weer door A beaamd, die daaraan ook weer zijn nuancering toevoegt, en
 - zo verder, waarbij de spreker voortdurend de positie, de opinies en de omstan-
 - digheden van de hoorder in het oog houdt. De gesprekspartners zijn niet uit
 15 op discussie, integendeel: zodra verschil van mening dreigt, pogen ze wederzijds
 - dat verschil te minimaliseren. Het resultaat is een ritueel gesprek, dat bepaalde
 - gelijkenissen vertoont met een rituele dans: een ritueel gesprek rond de
 - conversationele nullijn. In dergelijke gesprekken is geen ruimte voor betwis-
 - ting, of voor principiële discussies. De taal staat niet in dienst van de waarheid
 20 of van de persoonlijke oprechtheid: de taal staat in dienst van de algemene
 - omgangsvormen. Waarheid en oprechtheid zijn buiten haakjes gezet. Wie dat
 - onaanvaardbaar vindt, heeft geen oog voor rituele aspecten van de eigen
 - cultuur, en miskent het verschil dat niet alleen in vreemde culturen maar ook
 - in onze eigen samenleving bestaat tussen de betekenis van het spreken en de
 25 betekenis van de dan gebruikte taal.

-

- Met dank aan Hans Kik, die als liftgever een aantal gesprekken op de band
 - heeft opgenomen.

Geschreven spreektaal

Naar een compromis in moderne communicatie?

F. JANSEN

15 (1) 'Misschien is het zo'n leuke Fiat Panda... of wie weet is het wellicht wel *de*
- *Superbonusprijs van 100.000 gulden contant*. E-E-N-H-O-N-D-E-R-D-
- D-U-I-Z-E-N-D G-U-L-D-E-N!

- Dat is een groot bedrag, daar zou u heel wat mee kunnen doen. En denk
- nu niet, dat win ik toch nooit, mevrouw Gerritsen! Alle winnaars van de
20 *f100.000,-* dachten dit... en reeds 5 gelukkigen gingen u voor. Ieder van
- hen had het nooit voor mogelijk gehouden, dat juist zij die ton zouden
- winnen. Ze wilden ons in eerste instantie niet geloven... pas met het geld
- in handen werd het ze echt duidelijk. U hebt gewonnen, dat staat vast...
- maar welke prijs... dat weet niemand. Spannend nietwaar?'

25
- Dit is een fragment uit een direct-mailbrief van het type dat iedereen wel eens
- heeft gelezen. De stijl van zulke brieven varieert. Het volgende is ook moge-
- lijk:

30 (2) 'Geachte mevrouw Gerritsen,
- Heeft u het al gezien? Op de officiële Kado-codelijst staat achter uw naam
- de *kado-code S 372*. Dat betekent dat uw bestelling wordt beloond met een
- GRATIS KADO! Wat dat kado is, kunt u op de achterkant van deze brief
- ontdekken. Kijkt u maar snel even, mevrouw Gerritsen!

35 En, heeft u het sierlijke hangertje ontdekt? Of het prachtige boek? Of

1 behoort u mevrouw Gerritsen, tot diegenen die de schitterende X bij hun
 - bestelling ontvangen?! Wat het ook is, het is in ieder geval een goede reden
 - om uw Y-katalogus nog eens door te nemen. Want daarin vindt u gega-
 - randeerd iets van uw gading, mevrouw Gerritsen!

5 Maar laat ik u niet langer van uw bestelling afhouden. Per slot van
 - rekening geeft alleen een bestelling *binnen drie weken* recht op een kado.
 - Profiteer dus snel, mevrouw Gerritsen!

- Deze teksten komen binnen in een envelop en gaan vergezeld van aanhef en
 10 ondertekening. Maar wat er geschreven wordt, is geen schrijftaal. De woord-
 - keus is soms opmerkelijk, met pleonasmen als *wie weet is het wellicht* en *gratis*
 - *kado* en rareiteiten als *wellicht wel*. De zinsbouw springt nog meer in het oog,
 - vooral doordat de schrijver bijzinnen vermijdt. Zo verwacht je in een geschre-
 - ven tekst 'Dat is een groot bedrag waarmee u veel zou kunnen doen' in plaats
 15 van 'Dat is een groot bedrag, daar zou u veel mee kunnen doen.'

- Interessanter nog zijn enkele andere stijlmiddelen. De onbekende briefschrij-
 - ver dringt zich op aan zijn lezers. In (1) en (2) stelt hij de lezer om de haverklap
 - vragen en geeft hij bevelen, waarbij hij de lezer bij de naam noemt. Daarvoor
 - kan de schrijver maar één excuus aanvoeren: hij is opgewonden en blij omdat
 20 de geadresseerde (bijna) een prijs heeft gewonnen. Hij biedt in die bevelzinnen
 - eigenlijk de lezer zijn hulp aan voor het verkrijgen van de prijs. De opwinding
 - blijkt ook uit de uitbundige typografie: uitroeptekens, !?-combinaties, wilde
 - hoofdletters, onderstrepingen en spatiëringen en ... stippeltjes. Een fraaie
 - stijltruc vinden we in de middelste alinea van (2), waar de schrijver net doet of
 25 hij inspeelt op het gedrag van de lezer, het gedrag dat hij wenst natuurlijk.
 - Daardoor wordt de samenwerking nog dwingender aan de lezer opgelegd.

Typische schrijftaal

30 Hoezeer de stijl van dit soort brieven afwijkt van andere soorten schrijftaal,
 - blijkt pas als we er de eerste twee zinnen van een wetenschappelijke publicatie
 - tegenover zetten:

1 (3) 'In augustus 1985 ontvingen we een brief van de Algemeen Secretaris van
 - X waarin om onze medewerking werd verzocht bij de beantwoording van
 - een aantal vragen over de interpretatie en implicatie van verdragsartikelen
 - inzake Y. Dit rapport, afgesloten op 15 augustus 1986, werd in onderling
 5 overleg opgesteld en behandelt de 10 vragen ons door de Algemeen
 - Secretaris voorgelegd.'

- We zien in (3) de volgende kenmerken van typische schrijftaal terug:

- – voorzetselgroepen, *in augustus 1985*, het liefst voorkomend in groepjes als *bij*
 10 *de beantwoording van een aantal vragen over de interpretatie en implicatie van*
 - *verdragsartikelen inzake Y*;
- – bijzinnen, vooral beknopte bijzinnen: *afgesloten (...) 1986, ons (...) voorgelegd*;
- – woorden op *-atie* en *-ing* die naar een handeling verwijzen. Zulke zelfstandige
 - naamwoorden lijken een beetje op beknopte bijzinnen, omdat ze ook als
 15 afkortingen van volledige zinnen beschouwd kunnen worden. Bij *interpreta-*
 - *tie, implicatie, medewerking* en *beantwoording* moet de lezer zelf even nagaan
 - wie er wat interpreteert, impliceert e.d.;
- – weglating van zinsdelen die al eerder genoemd zijn. Zo is het onderwerp bij
 - *behandelt: dit rapport*, waarvoor de lezer twee regels terug moet.

20

- Deze kenmerken zorgen ervoor dat de tekst 'ingedikt' wordt. Daardoor kan de
 - geoefende lezer uit (3) snel veel informatie halen. Mindergeoefenden kunnen
 - door de vele voorzetselgroepen snel het overzicht verliezen. Het fragment wordt
 - pas echt lastig door de drie andere eigenschappen. Beknopte bijzinnen, hande-
 25 lingswoorden en weglatingen hebben met elkaar gemeen dat de lezer voor een
 - volledig begrip van hun betekenis enkele grammaticaregels moet toepassen.

- Ten slotte maakt fragment (3) duidelijk hoe afstandelijk deze schrijfstijl is.
 - We kunnen uit (3) bijvoorbeeld niet afleiden of de schrijvers blij waren met de
 - opdracht en wat ze er vooral belangrijk in achtten.

30

Echte spreektaal?

- Er is nauwelijks een grotere tegenstelling mogelijk dan die tussen de fragmen-
 35 ten (1) en (3). Is de nieuwe briefstijl dan spreektaal? Ook dat is niet het geval.

1 Dat blijkt uit (4), een enigszins bijgeschaafde opmerking tijdens een vergade-
 - ring:

- (4) ‘Nou eh, mag ik al wat zeggen? Ik vind mmmh we moeten een officiële
 5 protestbrief schrijven vind ik als uitgebreid dagelijks bestuur of zo met al
 - onze gr.. klachten dat vind ik echt.’

- We treffen in (4) enkele eigenschappen aan die overeenkomen met de brief-
 - fragmenten waarmee we begonnen: het gebruik van modieuze woorden en
 10 onvolledige zinnen, de afkeer van bijzinnen, en vooral de grote nadruk op de
 - eigen houding ten opzichte van het besprokene. Maar de verschillen springen
 - nog meer in het oog:

- Een spreker moet meestal nog op gang komen (*nou eh*), en eenmaal begonnen
 - aarzelt hij nogal eens. Die aarzelingen worden bij voorkeur opgevuld met
 15 geluid (*mmmh*).

- De spreker schiet ook niet altijd meteen raak. Is hij bij nader inzien ontevren-
 - den over zijn woordkeus, dan laat hij zijn oude plan zonder pardon vallen:
 - vergelijk de vervanging van *gr(ieven)* door *klachten*. Vindt hij dat hij zich wat
 - al te zeer vastlegt, bijvoorbeeld door *het uitgebreide dagelijks bestuur* met een
 20 karweitje op te zadelen, dan voegt hij de modieuze vervager *of zo* toe.

- Een spreker plakt alles wat hem verder te binnen schiet aan het voorafgaande
 - vast. Zo krijgt *met al onze klachten* een wat vreemd plaatsje in de staart van
 - de zin.

- Het is alsof een spreker zich het voorafgaande niet meer herinnert: zinsneden
 25 als *vind ik* worden vaak herhaald.

- Spreektaal bestaat uit flarden. Dat valt pas op als je een fragment opschrijft.
 - Wie spreektaal hoort, krijgt genoeg steun van de intonatie om de flarden als
 - een geheel te verwerken.

30

Schrijftaal op de helling

- We kunnen (1) en (2) het best beschouwen als voorbeelden van een bastaardstijl,
 35 die trouwens ook in sommige weekbladen te vinden is: *sprijftaal*, met kenmer-

1 ken van de spreektaal en kenmerken van de schrijftaal. Anders gezegd, de kloof
 - die aan het begin van deze eeuw nog tussen spreektaal en schrijftaal gaapte,
 - wordt kleiner en minder diep.

5 Ik denk dat deze ontwikkeling zich onder invloed van de techniek versneld zal
 - voortzetten. In de eerste helft van deze eeuw bereikte de Nederlandse samen-
 - leving het toppunt van verschriftelijking: burgers konden en mochten van
 - elkaar verwachten dat ze de schrijftaal beheersten. In veel omstandigheden kon
 - men immers niet anders dan schrijven. Om snel veel mensen te bereiken
 10 bestond er niets anders dan de krant. Voor de overbrugging van grote afstanden
 - in de privé-sfeer was er alleen de brief. Schrijven en schrijftaal werden zo
 - vanzelfsprekend dat die in de beeldspraak van het spreken doordrongen: de
 - uitdrukkingen *tussen twee haakjes* en *dit wil ik onderstrepen* zijn conversationele
 - pasmunt geworden, en wie kent niet de vergadelaars die ‘ergens vraagtekens
 15 bij plaatsen’ (of zelfs kans zien ‘vraagtekens te stellen’)?

-
 - In de loop van deze eeuw keerde het tij ten gunste van de spreektaal doordat
 - de oude beperkingen daarvan – spreker en hoorder moeten tegelijkertijd in
 - dezelfde ruimte verblijven – geleidelijk opgeheven werden. Het eerst gebeurde
 20 dat voor de massacommunicatiemiddelen: radio en televisie namen taken van
 - de krant en de klassieke redevoering over. Als gevolg daarvan moesten de politici
 - een heel ander type voordracht leren. Retorische foefjes die het goed doen om
 - een betoog kracht bij te zetten tot ver achter de laatste rijen van een zaaltje,
 - vielen opeens plat. De gesprekstechnieken van een huiselijk praatje kwamen
 25 daarvoor in de plaats. Het grote voorbeeld daarvan was de Amerikaanse
 - president Reagan, met zijn soepele, bedaarde, aangename spreekstijl. Deze
 - officiële spreektaal werd het richtsnoer voor andere formele genres, ook in
 - geschreven taal.

30
 -
 -
Gedegradeerde telefoon

-
 - Hoe belangrijk deze communicatiemiddelen voor de uitbreiding van de spreek-
 - taal ook zijn geweest, ze vallen in het niet bij de impulsen die de telefoon heeft
 35 gegeven. Een kort historisch overzicht maakt dat duidelijk. De telefoon was

1 eerst zo deftig dat de bazen briefjes opstelden voor hun huisknecht als die aan
 - de kruidenier een bestelling moest doorgeven. Wat later had iedereen wel een
 - telefoon, maar die werd voornamelijk voor noodgevallen gebruikt: de huisarts
 - nam altijd op. Tegenwoordig is het meer een medium voor onbelangrijke
 5 gesprekken. Wie echt met spoed de dokter nodig heeft, rijdt eerder naar het
 - ziekenhuis dan dat hij zich door de telefonische netwerken en verwijzinstanties
 - gaat worstelen. Een mooie illustratie van deze degeneratie van de telefoon is de
 - 'babbelbox', een speciale telefoonlijn om met enkele wildvreemden tegelijk te
 - kwebbelen. De degradatie van de telefoon valt ook af te leiden uit de bijge-
 10 voegde advertentie. Een brief wordt als doeltreffender beschouwd.

11 "BEN JE DAAR NOG? OKEE...DAN NEEM JE
 - TWEE EETLEPELS TARWEBLOEM...HEB JE
 - DAT? ...NEE, ÉÉRST DE ABRIKOZEN, DAN
 15 DE BLOEM...TWEE...NEE, GEEN
 - THÉÉLEPELS, ÉÉTLEPELS...HEB JE DAT?...DE
 - SUIKER...DE ABRIKOZEN...BLOEM...
 - OKEE...DAN NEEM JE NU EEN
 20 MIDDELGROOT SCHAALTJE...WAT ZEG JE?
 - O, DE VOORDEUR... JA, IK WACHT WEL
 - EVEN..."

OM EEN LANG VERHAAL KORT TE MAKEN.

1 Toch lijkt de zegetocht van de telefoon nog niet ten einde. We zien het apparaat
 - voor onze ogen taken overnemen die vroeger aan schriftelijke stukken voorbe-
 - houden waren. Bijvoorbeeld studievoorlichting. De faculteit Sociale Weten-
 - schappen van een universiteit adverteerde met de studietelefoon. Het meest
 5 krasse voorbeeld is de 'Sinterklaastelefoon': kinderen hoeven geen verlanglijstje
 - meer te schrijven en schoensgewijs naar de goedheilig man te verzenden; nee,
 - de bisschop wacht (in de centrale van een groot warenhuis) op hun telefoontjes.

10

STUDIETELEFOON

15

20

Met een boekje kun je niet praten. Het kan niks voor je
 uitzoeken. Geeft geen antwoord op die ene aanvullende
 vraag die nou net voor jou zo belangrijk is. Daarom
 deze studietelefoon. Vier weken lang zitten zes
 studenten voor je klaar. Mensen uit de praktijk van de
 studie. Misschien toekomstige collega's. Vragen,
 twijfels, moeite met de keuze? Wil je meer weten over
 Utrecht, de zwaarte van de studie, de mogelijkheden,
 de kosten?

25

30

De telefoon wordt natuurlijk zeer geholpen door de bandrecorder. Het ant-
 woordapparaat hief de beperking van gelijktijdigheid op. Een zegen voor de
 opgebelde, die daarvóór de slaaf van de opbeller was. Nu zijn de rechten nog
 wat verder verschoven ten gunste van de opgebelde. Antwoordapparaten
 hebben een knop waarmee je de beller door het huis kunt laten schallen. De
 opgebelde kan eventueel direct reageren, dat is makkelijk. Hij kan zich ook
 vermaken met de geluiden van de insprekende opbeller, die denkt dat hij niet
 gehoord wordt of het tegen een apparaat heeft.

Nieuwe eisen

1

-
- In de jaren tachtig zien we een andere beperking van de telefoon verdwijnen:
- dat maar één persoon kan luisteren; denk maar aan de '06-seks'-nummers en
5 de scheldtelefoon, die geen toelichting behoeven, en aan de relatietelefoon: een
- organisatie biedt een telefoonnummer met een antwoordapparaat aan waarop
- trouwlustigen een wervende tekst kunnen inspreken, en een nummer waarop
- je al die berichten achter elkaar kunt aanhoren. In Amerika bestaat 'voice mail',
- een telefonische voorziening waarmee een bandje voor vele opgebelden tegelijk
10 kan worden afgespeeld. Voice mail vervangt memo's en bedrijfsbladen.

-
- Het gevolg van deze ontwikkelingen is dat aan het spreken en de spreektaal
- nieuwe eisen worden gesteld. Formele spreektaal moet precies de juiste lengte
- hebben, want je hebt bijvoorbeeld voor je relatieadvertentie maar 54 seconden.
15 De inhoud moet voor iedereen duidelijk zijn, want je hebt geen tweede kans
- om het nog even uit te leggen. Bovendien weet je niet wie die iedereen is. Dat
- betekent dat de tekst eerst geschreven zal worden. Maar niet in de oude
- schrijftaal. De tekst moet immers een beetje 'bekken', en ook op het eerste
- gehoor begrepen kunnen worden.

20 Hoe meer er gebruik wordt gemaakt van deze nieuwe ontwikkelingen, des
- te algemener en noodzakelijker wordt de sprijftaal, bastaard van (of liever
- compromis tussen?) de spreektaal en de schrijftaal. De spreektaal heeft de een-
- voud, moderniteit en vooral de indruk van wederzijdse betrokkenheid inge-
- bracht; de schrijftaal de flardenloosheid, precisie en nadruk op volledigheid.

1

CONTACT- EN RELATIELIJN

-

-

-

5

Daarna kunt u uw eigen persoonlijke boodschap inspreken. U heeft ± 30 seconden lang de tijd om een korte beschrijving van uzelf te geven. Wat u het meest bezighoudt, uw life-style of uw hobby's.

-

-

-

-

-

10

DISCREET

Uw boodschap wordt de volgende dag op de nieuwe Contact- en Relatielijn gezet. Een nummer waar vele geïnteresseerden 24 uur per dag naar kunnen luisteren. Schriftelijke reacties op uw persoonlijke boodschap kunnen alleen via de nieuwe Contact- en Relatielijn bij u worden thuisbezorgd. U ziet het, discretie verzekerd.

-

-

-

-

15

-

-

-

-

-

20

Aan de stem herkent men de mens. Vandaar dat alle annonces zijn ingesproken door de mensen zelf.

-

-

-

-

25

-

De balans van spreektaal en schrijftaal in de reclame

F. JANSEN

15 *Sprijftaal*, zo noemde ik de stijl die we zowel in gesproken advertenties als in
- direct-mailbrieven aantreffen. Een stijl die het best te omschrijven is als een
- compromis tussen het natuurlijke spreken en de oude opvatting over de
- schrijftaal. Van alle soorten schrijftaal is de advertentie het verst opgeschoven
- in de richting van het gesprek. Sommige advertenties komen dicht in de buurt
20 van het toonbankpraatje. Zie en hoor hoe 's lands grootste kruidenier op 9
- maart 1989 zijn klanten toesprak:

-
- Hebben we eindelijk
- 'n lekker laat naveltje
25 ontdekt en raad
- 'ns wat er gebeurt...

-
- Komt-ie een maand te vroeg.

30 En zo verder. Heel opvallend zijn de schrompelvormen 'ns en 'n, die in de krant
- ogenblikkelijk tot *eens* en *een* aangevuld zouden worden, en de Nesciaanse
- *ie-vorm*. Verderop in de advertentie lezen we nog 'm, 't en zelfs *omdat-ie*. Dan
- zijn we al een baaierd van tussenwerpsels tegengekomen, woordjes die het goed
- doen in een gesprek, als *trouwens*, *nou ja* en:

- 1 Ja, ja, we zijn bij Albert Heijn
 - zo langzamerhand echte wereld-
 - reizigers geworden.
-
- 5 Hetzelfde geldt voor zinsneden waarmee sprekers normaliter verbanden leggen
 - met hoorders, zoals *u weet wel* en:
-
- De klant is koning, niet-
 - waar? Maar toch.
- 10
- De schrijver verbetert zichzelf net zo geregeld als een informele spreker doet:
-
- En de eerste flinke oogst is daar
 - nu geplukt. Pardon, geknipt.
- 15
- Dat knippen – en nu komen we
 - terug op het begin van ons verhaal
 - – moest dit jaar helaas een maand
 - eerder gebeuren. Nou ja, helaas.
- 20
- In het laatste voorbeeld onderbreekt de sprijver bovendien zichzelf om een
 - opmerking over zijn eigen tekst te maken. Een ander voorbeeld is:
-
- Oh ja, nou vergeten we u bijna
 25 te vertellen hoe 't komt dat
 - ons late naveltje zo vroeg is.
-
- Deze fenomenen zorgen ervoor dat de tekst voor schrijftaal een tamelijk
 - onsamenhangende indruk maakt. Die indruk wordt paradoxaal genoeg nog
 30 versterkt door het te uitbundige gebruik van aanwijzende woordjes:
-
- Dat verhaal over dat late
 - naveltje dat te vroeg is, willen we
 - even kwijt

1 Nog overbodiger is *bij uzelf* in

-

- Als ze d'r maar liggen,
- denkt u bij uzelf.

5

- De tekstschrijver heeft echter ook spreektaalzinnen gebruikt die juist een
- 'snelle' indruk maken. Zinsdelen die toch niets aan de beschrijving zouden
- bijdragen, verdwijnen. Het resultaat doet denken aan Jip en Janneke:

-

10 En lekker dat ze zijn. Nog zoeter
- dan hun familieleden. Sappiger ook.
- Minder vlezig.

-

- Dat zit 'm in 't weer. Eerst
15 meer regen dan normaal, toen
- meer zon dan normaal

-

- Een enkele keer ontstaat zo de typische moppentappersstijl (zie het eerste
- voorbeeld).

20 Het is alsof er pure spreektaal aan het papier is toevertrouwd, maar dat is schijn.
- Er staan ook typische schrijftaalzinnen in de advertentie, bijvoorbeeld:

-

- Een jaar of wat geleden
- vond Adrian Gil, een citrusstruiken-
25 kweker uit Alcanar (een dorpje
- bij Vinaroz in de Spaanse provincie
- Valencia) aan één van zijn jonge
- navelstruiken een tak met bijzondere
- sinaasappels die later rijpten dan de
30 rest van de navelfamilie.

-

- Deze zin is lang, heeft een bijstelling in een bijstelling, zeven voorzetsels, en
- een bijvoeglijke bijzin in zijn staart. Daarom kunnen we ook bij dit soort
- advertenties van sprijftaal spreken: er bestaat een zeker evenwicht tussen
35 spreektaalvormen en schrijftaalvormen.

1 Nu is het de vraag of deze wel heel spijftalige advertentie een trendvolger is of
 - dat die nog altijd een beetje apart staat. De stijl van de AH-advertentie kan
 - immers best uitgelokt zijn door de intieme relatie die onze grootgrutter – al
 - lettend op de kleintjes – met zijn klanten heeft opgebouwd. Een echt antwoord
 5 op die vraag zou een uitgebreid onderzoek vergen van allerhande advertenties
 - in diverse soorten bladen. Hier beperk ik me tot de voorjaarscampagnes voor
 - enkele automerken, vooral omdat die grotere tekstgehelen bevatten dan de
 - bekende soep- en zeepadvertenties. Welke balans bestaat er bij de autoreclames
 - tussen de snelheid suggererende spreektaal en de schrijftaal die degelijkheid en
 10 volledigheid oproept?

- Enkele spreektaalconstructies komen ook in autoadvertenties voor, vooral de
 - weglatingen:

15 *We kunnen ons voorstellen dat u nu
 - wel oren heeft naar een taxatie van uw hui-
 - dige auto. Dat kan. Geheel vrijblijvend zelfs.
 - Vandaar dat vrijwel alle grote automerken
 - op hun topmodellen als optie ABS leveren.*

20 In het laatste voorbeeld bestaat de hoofdzin alleen uit *vandaar*, waaraan een
 - bijzin gehangen wordt. Dit zinstype komt heel regelmatig voor. Een variant is:

- *Een systeem dat u nagenoeg bij geen ander merk zult
 25 aantreffen en waardoor uw auto zelfs bij krakende vorst
 - razendsnel rijklaar is.*

- Dit voorbeeld maakt overigens goed duidelijk dat dit type niet als echte
 - spreektaal gewaardeerd moet worden: de dubbele bijzin maakt het geheel juist
 30 ingewikkeld en schrijftalig.

- De makers van autoadvertenties schrikken nog terug voor de meeste andere
 - spreektaaligheden. Tussenwerpsels zijn bepaald populair en zelfverbeteringen
 - komen helemaal niet voor.

- Opvallend vind ik dat er zoveel echte schrijftaalconstructies in de advertenties

1 voorkomen. En dan bedoel ik niet de gewone neutrale schrijftaal, maar de
- vormen waartegen taalbeheersers nadrukkelijk waarschuwen, zoals:

- • (dubbele) bijvoeglijke bijzinnen en nevenschikkingen:

5 *Het sterke nummer waarbij u kunt
- kiezen uit diverse benzine- en dieselversies,
- en maar liefst 34 modellen waaronder de
- 130 pk GTI en de exclusieve Cabriolets.*

- 10 • bijstellingen bij bijstellingen:

- *Of misschien denkt u wel aan het
- ongekende talent, de Auto van het jaar 1988,
- de Peugeot 405.*

- 15 • een lang zinsbegin in de vorm van een dubbele voorwaardelijke bijzin:

- *Dus zelfs als u geen Peugeot koopt,
- geen taxatie laat maken en ook geen proef-
20 rit onderneemt maar gewoon bij ons binnen
- loopt ter oriëntatie, krijgt u toch iets van ons.*

- • veel werkwoorden in de vorm van een naamwoord:

25 *Bij het kiezen van een auto kijken sommige
- mensen vooral niet naar gunstige financieringsregelingen
- die al of niet worden aangeboden.*

- De conclusie moet zijn dat de autoadverteerders in dagbladen naar een ander,
30 conservatiever evenwicht tussen spreektaal en schrijftaal zoeken dan de krui-
- denier. Waarschijnlijk doen babbelzinnen afbreuk aan de betrouwbaarheid van
- de informatie en is de klassieke volzin nog steeds het meest geschikt om
- technische details over het product in te huisvesten.

Onze Taal mei 1989, blz. 82-83

Praten tegen een muur

MICHAEL ELIAS

15 Laatst kwam er iemand bij me op kantoor die eerder op de dag had trachten
- te bellen en zo moedig was geweest om zijn stem achter te laten op mijn
- antwoordapparaat. ‘Hé, ik heb je zojuist afgeluisterd’, zei ik verrast, ‘wil je jezelf
- nog even horen?’ ‘Nee! Wis het maar snel. Ik begon zo mooi, maar het zakte
- snel weg.’

20

- Gêne om het gesprokene is er niet alleen bij de inspreker: ook het afluisteren
- is schaamtevol, doordat je de mogelijkheid tot begrijpende tussenwerpsels
- onthouden wordt. ‘Dag Michael met Harry, ik ga je straks uh thuis proberen
- te bellen maarre – ik geef maar vast door dat ik uh morgen helaas niet kan
25 komen – ja uh we zullen uh even een andere afspraak moeten maken met zijn
- tweeën – in ieder geval veel plezier – enne doe ze de groeten en ik heb met heel
- veel genoeg jouw onmiskenbaar jouw notulen gelezen hè – dus uh het waren
- van uh wat ik tot nog toe onder ogen heb gehad was het heel aardig – maar
- goed uh ik – ik bel je nog wel thuis – tot ziens, dag.’

30

- *Mm’s*, *ja’s*, en *uh’s* zijn van groot belang om een gesprek gaande te houden.
- Dat menige ferm begonnen boodschap na een paar zinnen krampachtig wordt,
- komt onder andere door dat gebrek aan reactie. In een mini-enquête die ik
- gehouden heb, bekenden sommige antwoordapparaatbezitters dat ze het niet
35 konden laten de afgeluisterde band hardop van repliek te dienen: ‘Ja, dat is

1 goed, joh', 'Prima', 'Zeurpiet', 'Nee, dat doe ik zeker niet' – reacties die te
 - vergelijken zijn met het welterusten zeggen tegen de omroepster aan het eind
 - van een televisieavond.

5

Enige brandende kwesties

- **Een:** het begin. Spreekt men na de pieptoon het antwoordapparaat in de tweede
 - of derde persoon toe? Kun je zeggen 'U spreekt met'? Kaatsen *hallo, dag en hoi*
 10 niet af op een muur? Voornaam of achternaam? 'Hier is Leopold. Ik wil de heer
 - Michael vragen of hij al toegekomen is aan commentaar op mijn artikel.
 - Goedemiddag. Dank u.'

- **Twee:** een zin loopt fout. Doen of er niets aan de hand is? Erover piekeren
 15 tijdens het inspreken maakt erop volgende zinnen nog erger. Doorstuntelen
 - wekt medelijden op. Een korte pauze wellicht? Ook afluisteraars krijgen daar
 - kromme tenen van: gedeelde smart dus. In bepaalde omstandigheden is een
 - opmerking over het gesprek zelf aan te bevelen: 'Help Wim, ik kom er niet uit
 - met mijn boodschap; kun je nog een keer piepen?'

20

- **Drie:** zijn leukheid en creativiteit gewenst? Bij kantoren en instellingen is het
 - vaak energieverspilling. Maar een leuk antwoordapparaat, een leuke vriend of
 - een leuke vriendin vereisen leuke ingesproken boodschappen. 'Dag Felix, met
 - mij. [pauze] Ja, je denkt er maar even over na hoor! [pauze] Nou ja, je weet
 25 natuurlijk wel wie ik ben, hihi [pauze] of niet soms? Ra, ra, waarom bel ik?
 - Doei!'

- **Vier:** hoe beëindigt men de inspraak? 'Einde mededeling' staat ver af van een
 - normaal telefoongesprek, maar als u inspreekt dat het poortje van uw sierhek
 30 vijf centimeter hoger moet zijn dan op de offerte stond aangegeven, is er niks
 - mis mee. 'Bel me zo gauw mogelijk terug' schept voor sommigen een kans op
 - gezichtsverlies. Een beetje zeurderige afsluiting uit protest tegen de gedwongen
 - monoloog (hoog inzettend *da-* en laag eindigend *-ag*) wint privé steeds meer
 - terrein. 'Meer heb ik niet te zeggen' kan ook.

1 **Vijf:** je bent uitgesproken, legt opgelucht de hoorn neer en realiseert je wat
 - vergeten te hebben. Had je je eigenlijk wel met je naam gemeld? ‘U spreekt
 - nog even met Koppen, ik meld u dat de vorige boodschap door mij, Koppen
 - dus, uit Amersfoort, is ingesproken. Ik meen dat ik vergeten had mijn naam
 5 erbij te zeggen. Als ik die wel heb vermeld, dan kunt u deze boodschap als niet
 - ingesproken beschouwen. Einde bericht.’ Durf je een derde keer? ‘Met Koppen
 - uit Amersfoort nog even, op mijn eerste boodschap van vanmiddag wilde ik
 - nog een kleine aanvulling geven. Het gaat over de datum van het tekenen van
 - ons contract.’

10

Nieuwe remedie

- Wordt er de laatste tijd als remedie tegen dit alles aan *schrijfspreken* gedaan? Bij
 15 het afluisteren meldt het geheugen van het antwoordapparaat dat er om 15.13
 - uur gebeld is. Geen ingesproken bericht. Even later weer, om 15.19, met een
 - fraai afgewogen mededeling, in zinnen als uit een toneelstuk, haast door een
 - acteur ingesproken, aantoonbaar even inge oefend – misschien wel met papier
 - of op het beeldscherm. Beter hard geblazen dan de mond gebrand.

20

- De PTT ziet al brood in de aangesneden problematiek. Sinds enige tijd brengt
 - het bedrijf toestellen op de markt met een standaardantwoord door een
 - elektronische damesstem. Het voordeel daarvan is dat de uitgaande boodschap
 - niet meer origineel, interessant of juist buitengewoon kort en afgemeten (‘Ik
 25 zal nog kijken of ik u terugbel’) hoeft te zijn. Een toestel met milieuvriendelijke
 - antwoordmodule zal dus wel niet lang meer op zich laten wachten.

- “Spreek uw naam in < >

- Wat is uw telefoonnummer? < >

30 - Waarvoor belde u? < >

- Wenst u teruggebeld te worden? < >

- Hebt u nog opmerkingen?” < >

- 1 Mijn naam is *Niemand*, ik ben geen nummer, praat niet tegen een muur, en u
- hoeft mij niet terug te bellen.

Gebarentaal in Nederland

TRUDE SCHERMER

15 Kijken is voor een doof kind de belangrijkste bron van informatie. Uit de
- behoefte om op natuurlijke, gemakkelijke wijze met elkaar te communiceren,
- is onder dove mensen een taal ontstaan die we gebarentaal noemen. Gebaren-
- talen bestaan al zolang als er dove mensen zijn, en zijn op dezelfde manier
- gegroeid als gesproken talen. Hoe is een gebarentaal opgebouwd en hoe maak
20 je een gebarenwoordenboek?

Opbouw van gebarentaal

25 Wanneer is een taal een 'echte taal'? Daar is een aantal voorwaarden voor
- geformuleerd, en één daarvan is dat een taal uit een eindig aantal elementen
- bestaat waarmee een oneindig aantal zinnen gemaakt kan worden. Daarnaast
- moet een natuurlijke taal toereikend zijn voor de communicatieve behoeften
- van de desbetreffende taalgemeenschap. Gebarentaal wordt vaak beschouwd
30 als een afgeleide vorm van gesproken taal of een visuele weergave daarvan. Ten
- onrechte. Een gebarentaal staat in principe geheel los van de gesproken taal, en
- is daar niet van afgeleid. Wel komt het voor dat een gesproken taal gecombi-
- neerd wordt met gebaren uit een gebarentaal. Dit wordt vaak in het onderwijs
- gedaan, om de gesproken taal zo goed mogelijk visueel weer te geven en aan te
35 leren. Deze combinatie van woord en gebaar noemen we echter geen gebaren-

1 *taal*, maar een gebarensysteem. Het belangrijkste verschil tussen gebarentalen
 - en gebarensystemen is dat gebarentalen zelfstandige, natuurlijke talen zijn van
 - dove mensen, terwijl gebarensystemen geen zelfstandige talen zijn maar hulp-
 - middelen om gesproken talen visueel uit te drukken en duidelijk te maken.
 5 Gebarensystemen worden in het contact tussen doven en horenden gebruikt
 - en worden over het algemeen niet door dove mensen onderling gebruikt.

-
 - Gesproken talen beschikken over een eindig aantal elementen waarmee woor-
 - den worden opgebouwd, die weer tot zinnen kunnen leiden. Deze elementen
 10 worden ook wel *fonemen* genoemd. Als we kijken naar gebarentalen, dan valt
 - vooral het gebruik van de handen en het lichaam op. Tot 1960 heeft men het
 - gebaar als een ondeelbare eenheid beschouwd; dat was voor veel mensen
 - aanleiding om te zeggen dat gebarenmaken een soort 'plaatjes tekenen in de
 - lucht' was.

15 In 1960 publiceerde de Amerikaan Stokoe een boek getiteld *Sign Language*
 - *structure: an outline of the communicative systems of the American deaf*. Hierin
 - beschrijft hij hoe het communicatiesysteem van dove mensen werkt en op welke
 - manier het is opgebouwd. Stokoe toont aan dat het gebaar geen ondeelbare
 - eenheid is; het bestaat uit een eindig aantal elementen, die te vergelijken zijn
 20 met de fonemen uit een gesproken taal. Deze elementen zijn:

-
- 1 de handvorm
- 2 de plaats voor of op het lichaam waar het gebaar gemaakt wordt
- 3 de beweging

25 Later bleek dat ook de handpalm en vingers bij de analyse betrokken moesten
 - worden. Nog later werd duidelijk dat niet alleen de handen belangrijke
 - informatie geven, maar ook het gezicht en de lichaamshouding. Het gebaar
 - voor ONTMOETEN bestaat bijvoorbeeld uit:

- 30 1 handvorm: twee 1-handen (wijsvingers)
- 2 plaats: op schouderhoogte voor het lichaam
- 3 handpalmoriëntatie: naar elkaar toe
- vingeroriëntatie: naar boven
- 4 een beweging naar het midden van het lichaam
- 35 5 mimiek: neutraal

1 De basiselementen vormen samen een gebaar. Een gebaar is te vergelijken met
 - een woord, en een zin bestaat dan ook uit een reeks gebaren.

- De analyse van gebaren door Stokoe had tot gevolg dat taalkundigen
 - geïnteresseerd raakten in het verschijnsel gebarentaal. Het onderzoek naar
 5 gebarentaal is begonnen in Amerika, maar breidde zich langzamerhand uit naar
 - Europa. Bij vergelijking van de ‘ontdekte’ talen bleek dat er geen universele
 - gebarentaal bestaat. Net als gesproken talen zijn gebarentalen van land tot land
 - verschillend, hoewel er wel verwantschappen zijn. Er is ooit een poging gedaan
 - om een Esperanto van gebaren in te voeren, maar dit ‘Gestuno’ is nergens
 10 populair geworden.

Grammaticale principes

15 Hoewel er dus niet één universele gebarentaal bestaat, gelden er wel een paar
 - algemene principes. Een belangrijke eigenschap is dat er heel veel tegelijk kan
 - gebeuren. Een gebarentaal is meer simultaan dan sequentieel, d.w.z. elkaar
 - opvolgend, terwijl gesproken taal meer sequentieel dan simultaan is. Hoewel
 - het maken van een gebaar meer tijd kost dan het uitspreken van een woord,
 20 zijn gebarentalen en gesproken talen toch even snel als het om informatieover-
 - dracht gaat. In gebarentaal wordt bijvoorbeeld de zin ‘Dat is mijn jas niet’
 - uitgedrukt door tegelijkertijd:

- te gebaren MIJN JAS
- te wijzen naar de jas, en
- 25 - nee te schudden.

- Een tweede basisprincipe van gebarentaal is dat de ‘spreker’ gebruikmaakt van
 - de ruimte voor zijn lichaam. Door een gebaar in de ruimte ‘neer te zetten’ kan
 - hij ernaar terugverwijzen, zonder dat het gebaar opnieuw gemaakt hoeft te
 30 worden. Bijvoorbeeld: ‘De beren maken een wandeling in het bos. Vanuit het
 - bos lopen ze naar huis.’ In gebarentaal wordt dit BEREN WANDELEN BOS,
 - waarbij BOS bijvoorbeeld schuin rechts voor het lichaam gemaakt wordt. Bij
 - de tweede zin hoeft het gebaar voor LOPEN dan alleen nog maar vanuit de
 - positie van het BOS gemaakt te worden, waarna het gebaar HUIS volgt, dat dan
 35 links voor het lichaam gemaakt wordt:

1 I BEREN WANDELEN BOS

- |—neutraal—| r

- 2 (BOS: LOPEN) HUIS

- r—————> l

5

- Een tweede voorbeeld van het gebruik van de ruimte is het aangeven van tijd.
 - Om tijd aan te geven in bijvoorbeeld de Nederlandse en Amerikaanse gebarentaal wordt gebruikgemaakt van een zogenoemde *tijdslijn*. Toekomst wordt
 - aangeduid door het gebaar ver voor het lichaam te maken, het heden bij het
 10 lichaam, en het verleden op schouderhoogte of iets achter het lichaam.

- Ook de relatie tussen zinsdelen kan met behulp van deze ruimte aangegeven
 - worden. Het werkwoord GEVEN wordt bijvoorbeeld gemaakt van het lichaam
 - af naar voren. Als het gebaar bij de borst begint (deze eventueel even aanraakt)
 15 en dan naar voren beweegt, dan betekent het IK-GEEF-AAN-JOU.

- Beweegt het gebaar naar het lichaam toe, dan betekent het JIJ-GEEFT-AAN-MIJ.
 - Is de beweging niet recht van of naar het lichaam maar iets schuin, dan betekent
 - het gebaar HIJ/ZIJ-GEEFT-AAN-MIJ of IK-GEEF-AAN-HEM/HAAR.

20

Communicatie zonder handen

- Een derde basisprincipe van gebarentalen is de grammaticale functie van het
 25 non-manuele deel van het gebaar. Het woord *non-manueel* betekent 'niet door
 - de handen'. Het non-manuele deel van een gebaar kan bestaan uit mimiek,
 - lichaamshouding en hoofdbeweging, een *orale* component en een *gesproken*
 - component.

30 Onder de *orale* component verstaan we lip-mondbewegingen die geen enkele
 - relatie vertonen met het gesproken Nederlands, zoals het tuiten van de lippen
 - en het uitblazen van lucht. Vaak gaan deze lip-mondbewegingen samen met
 - bewegingen van het hoofd of het gezicht. Gebaren waarbij de orale component
 - een verplicht onderdeel is, zouden zonder deze bewegingen niets of iets anders

1 schillen in context. Bij het werkwoord ‘vissen’ zijn twee gebaren mogelijk, een
 2 voor ‘mensen die vissen’ en een voor ‘dieren die vissen’. Het woord ‘op’ kent
 3 verschillende gebaren, afhankelijk van de betekenis: ‘op de tafel’ is anders dan
 4 ‘het eten is op’. Omgekeerd komt het ook voor dat een gebaar verschillende
 5 betekenissen in het Nederlands heeft. Bijvoorbeeld het gebaar BROER betekent
 6 in Amsterdam ook ZUS, VRIEND en COLLEGA. Er is met andere woorden geen
 7 een-op-een-relatie tussen Nederlandse gebaren en het gesproken Nederlands.

10 Aparte dialecten?

11
 12 Uit vergelijking van een groep van 600 trefwoorden werd duidelijk dat we niet
 13 alleen met variatie *tussen* de regio’s te maken hebben, maar ook met variatie
 14 *binnen* de regio’s. Dat laatste is een gevolg van het verschil in gebaren tussen
 15 oudere en jongere doven. Voor 600 trefwoorden in verschillende contexten
 16 zullen we ongeveer 1200 verschillende gebaren moeten opnemen in het woor-
 17 denboek. Daarnaast kunnen we ook zeggen dat de vijf regio’s niet elk een eigen
 18 dialect hebben. Er is zeker overlap tussen de regio’s. Van de 600 trefwoorden
 19 zijn er bijvoorbeeld 166 waar alle regio’s eenzelfde gebaar voor hebben en 202
 20 waarvoor twee gebaren nodig zijn. Alle regio’s hebben dezelfde gebaren voor:
 21 ANTWOORDEN, MAKEN, ETEN, DURVEN, FIETSEN, VAAK, GENOEG en SNEL.
 22 Grote variatie zien we daarentegen bij de gebaren voor kleuren, familierelaties,
 23 dagen van de week en maanden van het jaar.

24 Bij het vergelijken van de gebaren spelen de volgende overwegingen een rol:
 25 – twee gebaren zijn hetzelfde als ze in niet meer dan één element van elkaar
 26 verschillen;
 27 – de vorm van het gebaar moet niet alleen overeenkomen, ook de betekenis en
 28 het gebruik ervan moeten overal hetzelfde zijn.

29 Dit laatste is belangrijk omdat het nogal eens voorkomt dat een gebaar in de
 30 regio iets heel anders betekent dan hetzelfde gebaar in een andere regio.
 31 Bijvoorbeeld het gebaar GEBRUIKEN in Amsterdam, betekent in Groningen,
 32 Rotterdam en Voorburg ‘nodig hebben’. DAG in Voorburg betekent ook
 33 ‘maand’. In Groningen wordt hetzelfde gebaar voor ‘dag’ gebruikt, maar voor
 34 ‘maand’ is de plaats net iets anders.

Standaardisatie

1

-

- Vaak stelt men mij de vraag: 'Waarom doen jullie zo veel moeite om al die
- gebaren op te nemen, je kunt toch ook wel één variant opnemen en die
5 standaardiseren?' In andere landen, Zweden en België bijvoorbeeld, heeft men
- dat geprobeerd. Die woordenboeken zijn echter nooit geaccepteerd door
- dovensgemeenschappen waarvan de gebaren niet waren opgenomen. Men is
- daar dan ook alsnog begonnen met het verzamelen van gebaren in alle regio's.

- Een ander bezwaar is dat het in Nederland vrijwel onmogelijk zou zijn om
10 een regio uit te kiezen waar alle dove mensen het mee eens zouden zijn. Ook
- bij gesproken talen is gebleken dat een standaardisatie die van bovenaf wordt
- opgelegd, niet werkt. Wij hebben dan ook gekozen voor een natuurlijke
- 'standaardisatie'. Dat wil zeggen, we nemen in eerste instantie gebaren op die
- alle regio's gemeenschappelijk hebben, en in tweede instantie variaties van
15 gebaren die niet overal voorkomen. Op die manier zal het mogelijk zijn meer
- eenheid in het gebruiken van gebaren te creëren, zonder dat de eigenheid van
- bepaalde regio's wordt aangetast.

-

- Nieuwe gebaren zullen zo veel mogelijk nationaal door dove mensen worden
20 vastgesteld, zoals bijvoorbeeld nu al gebeurt voor woorden als 'computer' en
- 'automatisering'. Het is dan ook mogelijk dat men voor woorden waar men
- zelf geen gebaren voor heeft, de gebaren kan overnemen uit de regio waar ze
- die wel kennen. Zo zijn de gebaren voor kleuren bijvoorbeeld het meest
- gespecificeerd in de regio Groningen en kunnen de andere regio's hun gebaren
25 daarmee aanvullen. Op deze wijze kan de gebarenschat uitgebreid worden en
- naar meer eenheid groeien.

-

- Dit artikel is geschreven door een medewerkster aan het *Gebarenwoordenboek-*
- *project*, dat van 1982 tot 1991 is uitgevoerd door de Nederlandse Stichting voor
30 het Dove en Slechthorende Kind te Amsterdam in samenwerking met de
- vakgroep Algemene Taalwetenschap van de Universiteit van Amsterdam.

Onze Taal februari/maart 1987, blz. 18-20

De macht en onmacht van de doventaal

MARTIE KOOLHOF-VAN DEN HOVEN

Mijn naam is Martie Koolhof. Ik ben vanaf mijn geboorte geheel doof. Ik hoor helemaal niets, maar ik kan wel trillingen voelen. Mijn ogen hebben de functie van mijn oren. Ik kijk in plaats van dat ik hoor. Ik heb op een dovenschool gezeten en later heb ik daar als kleuterassistente een tijdje gewerkt. Ik ben getrouwd met een dove man en wij hebben drie horende kinderen. Ik ben nu werkzaam als docente voor communicatiecursussen die gegeven worden aan ouders van dove kinderen en andere horende belangstellenden.

Mijn natuurlijke taal is de gebarentaal, mijn tweede taal is de Nederlandse taal, de taal van de horenden. De gebarentaal is een volwaardige taal, dat is wetenschappelijk bewezen. De vele vooroordelen tegen gebarentaal moeten dan ook bestreden worden.

Oordelen van leken

Ten eerste is het geen primitieve apentaal, maar een rijke taal vol uitdrukkingskracht en met een eigen grammatica. Deze grammatica komt niet overeen met de grammatica van gesproken taal. De volgorde van gebaren is anders dan de volgorde van woorden. Mimiek speelt een heel belangrijke rol om bijvoorbeeld het verschil tussen vraagzinnen en mededelende zinnen aan te geven. De mimiek speelt ook een belangrijke rol om de intentie weer te geven en heeft dan dezelfde functie als de intonatie van gesproken taal.

Ten tweede is het niet waar dat je alleen maar concrete begrippen kunt uitdrukken. In gebarentaal kun je abstracte begrippen als 'gevoel' en 'idee' uitdrukken. Het is wel mogelijk dat er in een taal geen woord of gebaar bestaat voor een bepaald begrip, maar dat geldt zowel voor gesproken talen als gebarentalen. Als een taal onderdrukt wordt, zoals dat jarenlang in Nederland

1 met de gebarentaal het geval was, dan is het logisch dat de gebarenschat niet
 - zo uitgebreid is. Dat ligt dan niet aan de taal maar aan de omstandigheden.

- Men denkt ook vaak dat de gebarentaal een wereldtaal is. Dat is niet waar:
 - ieder land heeft een eigen gebarentaal. Er zijn zelfs varianten, zoals de dialecten
 5 in de gesproken taal. Doven over de hele wereld kunnen wel makkelijk met
 - elkaar communiceren door veel gebruik van pantomime.
 -
 -

Lering en ontwikkeling

10

- Een horend kind hoort vanaf de geboorte voortdurend taal om zich heen. Op
 - een natuurlijke manier leert het horende kind die taal zelf te gebruiken, en op
 - tweejarige leeftijd heeft het dan al een aardige woordenschat.

- Het dove kind vergaat het anders. Het hoort de gesproken taal niet en ziet
 15 alleen maar lippen bewegen. Het kind is dan nog lang niet in staat om de
 - woorden van de mond af te lezen. De communicatie met de omgeving komt
 - heel moeilijk tot stand. Wanneer het dove kind twee tot drie jaar oud is, gaat
 - het naar een dovenschool, waar het leert praten. Maar dan is het kind al twee
 - jaar oud en heeft het een behoorlijke achterstand opgelopen.

20 Het horende kind gaat verder, blijft voortdurend taal om zich heen horen en
 - leert steeds weer nieuwe woorden, uitdrukkingen en grammaticaregels. Zo
 - wordt de taal een deel van het kind zelf. Het dove kind hoort die taal niet. Het
 - moet veel moeite doen om én te leren praten én te leren 'spraakaflezen' én te
 - leren die taal ook nog goed te gebruiken. Dit is een bijna onmogelijke opgave.
 25 Het dove kind heeft altijd een achterstand en zal taal (op een enkele uitzonde-
 - ring na) nooit beheersen zoals horende mensen.
 -

- Ik ben er een voorstander van om jonge dove kinderen en hun omgeving al
 - heel vroeg gebaren te leren. Dan kan de communicatie op gang komen.
 30 Jarenlang werd dit door de dovenscholen ten sterkste ontraden, omdat men
 - dacht dat gebaren de spreektaal negatief zouden beïnvloeden. Dit idee is echter
 - nooit wetenschappelijk bewezen. In 1880 werd in Milaan op een congres voor
 - dovenonderwijs gekozen voor de zuiver orale methode. De spreektaal van de
 - horende meerderheid kreeg de macht over het leven van de dove mensen. De
 35 gebarentaal, de natuurlijke taal van de doven, werd niet geaccepteerd. Toch

1 zijn er maar enkele doven die de spreektaal echt goed beheersen. Zij vormen
 - een uitzondering, want het grootste deel van de doven spreekt slecht. Ze zijn
 - slecht verstaanbaar en slecht in taalvaardigheid.

- We zijn nu honderd jaar verder en de spreektaal blijft een zeer belangrijk
 5 onderdeel in het onderwijs aan doven. Maar op vier van de vijf dovenscholen
 - die Nederland telt, zijn gebaren gelukkig geen taboe meer.

Gevoel van eigenwaarde

10

- U moet mij goed begrijpen, ik ben niet tegen de spreektaal. Ik kan ook spreken,
 - maar die taal is voor mij niet zaligmakend. Die taal van de horenden frustreert
 - mij steeds weer, want ik kan die taal niet horen! Het is zo moeilijk om die taal
 - van de lippen af te lezen. De woordspelingen, uitdrukkingen en spreekwoorden
 15 begrijp ik vaak niet. En veel horende mensen kunnen mij niet verstaan als ik
 - spreek.

- Daarom wens ik mijn eigen taal te spreken, die ik goed beheers, die een deel
 - van mijzelf is en waarin ik alles kan zeggen wat ik wil. Maar tegelijk is mijn
 - gebarentaal een minderheidstaal. Dove mensen die gebaren, daar wordt nog
 20 altijd vreemd tegenaan gekeken. Ze zijn waarschijnlijk niet goed bij hun hoofd.
 - Gebaren maken hoort ook niet thuis in onze cultuur. Wij Hollanders zijn wat
 - stijf. Mensen in zuidelijke, warme landen maken van nature veel gebaren. Hier
 - denkt men al snel dat je geestelijk niet volwaardig bent als je gebaart.

25 Taal is een levensbehoefte van de mens, want met taal is men in staat om te
 - communiceren. Welke taal dat is, is niet zo belangrijk. Als men elkaar maar
 - kan begrijpen. Wanneer ik wil functioneren in de horende samenleving wordt
 - er van mij verwacht dat ik dat doe in gesproken taal. Dat is prima zolang dat
 - niet ten koste gaat van mijzelf. Ik voel me nu een beetje machtig met mijn
 30 gebarentaal omdat er tolken zijn. Ik kan mijn eigen taal gebruiken en ik voel
 - me gelukkig. Het is jammer dat de overheid het recht op een doventolk als
 - tussenschakel heeft afgewezen. Wij doven vinden deze vorm van dienstverle-
 - ning erg belangrijk: wij willen niet altijd in die ondergeschikte positie blijven.
 - Daarom blijven wij doorgaan om de tolkenvoorziening opgenomen te krijgen
 35 in het voorzieningenpakket.

1 Ik hoop dat ik met mijn verhaal u wat meer inzicht heb gegeven in de
- gebarentaal van dove mensen. De gebarentaal is mooi, goed en functioneel. Ik
- ben er trots op!

-

5

- Dit artikel is een weergave van een in gebarentaal gepresenteerde lezing,
- gehouden op het Onze-Taalcongres van 1985 over 'Taal en macht'. De lezing
- werd simultaan voor het horende publiek 'vertaald' door de dochter van
- mevrouw Koolhof, Corline Koolhof.

Onze Taal februari/maart 1986, blz. 37-38

Rust nu maar uit: 77 variaties

NICO SCHEEPMAKER

15 De meest geciteerde dichter in Nederland is natuurlijk niet Joost van den
- Vondel, of Gerrit Achterberg, of J.C. Bloem, of M. Nijhoff, of Gerrit Komrij,
- of M. Vasalis of Rutger Kopland, kortom een van die Tien Beste Nederlandse
- Dichters Aller Tijden, maar de nog levende dichteres *Nel Benschop*, gepensio-
- neerd lerares Nederlands, wonend te Arnhem en publicerend bij uitgeversmaat-
20 schappij J.H. Kok, Kampen.

-
- Aha, een christelijke dichteres, dat verklaart haar onbekendheid in literaire
- kringen. Besproken worden haar bundels immers hooguit in *Trouw*, en zo af
- en toe wil een andere landelijke krant wel eens een artikel aan haar wijden,
25 maar dan minder als dichteres en eerder als fenomeen. Want een fenomeen is
- ze in hoge mate. Ik heb vijf dichtbundels van haar in mijn bezit. *Gouddraad*
- *uit vlas* in de 55ste druk (180ste-190ste duizendtal), *Een vlinder van God* (39ste
- druk, 161ste-165ste duizendtal), *Een boom in de wind* (36ste druk, 115de-119de
- duizendtal), *Een open hand naar de hemel* (10de druk, 110.000-120.000 exem-
30 plaren) en *De vogel van het woord* (1ste druk, 50.000 exemplaren).

Poëzie als een deur

1
-
- Inmiddels zullen van al die bundels wel weer nieuwe drukken zijn verschenen,
- de cijfers willen alleen maar een indicatie zijn van de onwaarschijnlijke aantallen
5 waarin Nel Benschops dichtbundels verkocht worden. *Een boom in de wind* –
- 37 drukken in tien jaar. *Gouddraad uit vlas* – 55 drukken in 14 jaar. En een eerste
- druk begint tegenwoordig ook niet met een zuinige 1500 exemplaren, zoals te
- doen gebruikelijk bij onze grote, echte, belangrijke, gelauwerde, in de literaire
- kringen als dichter erkende dichters, maar meteen met 25.000 exemplaren (*Een*
10 *open hand naar de hemel*), of met 50.000 exemplaren (*De vogel van het woord*).

-
- Die bundels kunnen niet vergeleken worden met de bundels van die andere
- bestsellerdichter Toon Hermans, die met dikke bundels vol versjes (zoals hij
- ze zelf noemt) de markt heeft veroverd. De bundels van Nel Benschop hebben
15 een normale omvang, bevatten de ene keer 39 gedichten, de andere keer 44,
- weer een andere keer 46 gedichten. De toon is ernstig en christelijk (in *De vogel*
- *van het woord* komt het woord *God* 63 maal voor). De gedichten rijmen, zijn
- *vormelijk*. Vormvast ook, waarbij het opvalt – en dat is Nel Benschops grootste
- verdienste – dat ieder rijmwoord toevalligerwijs ook het meest voor de hand
20 liggende woord lijkt te zijn om de gedachte die zij wilde uitdrukken te
- verwoorden. De rijm dwang lijkt haar nooit tot de originaliteit te dwingen die
- Vestdijk in *De Glanzende Kiemcel* tot het grootste voordeel van die rijm dwang
- heeft bestempeld. Een gedicht van Nel Benschop is een deur in een huis. Die
- deur past precies, hij klemt niet, hij piept niet, hij zwaait moeiteloos open en
25 dicht, en je hoeft hem ook geen duw na te geven om hem in het slot te laten
- vallen. Dat is wat de honderdduizenden Nel Benschop-lezers er blijkbaar in
- aantrekt.

In memoriam

30
-
- Maar ik ben hier niet van plan om poëziekritiek te leveren, maar om te wijzen
- op een fenomeen *binnen* het fenomeen Nel Benschop. Het feit dat ze de meest
- geciteerde dichter van Nederland is, dankt ze aan één gedicht. Niet dat andere
35 gedichten nooit geciteerd worden, maar dat ene gedicht springt er op bijzondere

1 wijze uit. Ze kan er echter niet haar grote populariteit aan te danken hebben,
 - want dit gedicht staat in haar derde bundel, *Een vlinder van God*, die in 1973
 - verscheen, toen *Gouddraad uit vlas* al minstens 13 drukken had beleefd, en *Een*
 - *boom in de wind* al minstens zes drukken. Ik zal dit gedicht nu citeren:

5

- In memoriam voor een vriend

-
 - Rust nu maar uit – je hebt je strijd gestreden.
 - Je hebt het als een moedig man gedaan.
 10 Wie kan begrijpen, wat je hebt geleden?
 - En wie kan voelen, wat je hebt doorstaan?
 - Rust nu maar uit – je taak is afgekomen;
 - vandaag heeft God de kroon op 't werk gezet
 - dat je eenmaal in Zijn kracht hebt ondernomen.
 15 De zin was af. God heeft een punt gezet.
 - Maar 't valt ons moeilijk om de zin te vatten
 - van 't zwijgen van je laatste hartenklop.
 - Misschien alleen maar dit: de afgematten
 - en moeden varen als met arendsvleuglen op...

20

- Onder aan de bladzij staat (*Jesaja 40:31*). In de bijbel lezen we ter plekke:
 - 'Jongelingen worden moede en mat, zelfs jonge mannen struikelen, maar wie
 - den Here verwachten, putten nieuwe kracht; zij varen op met vleugelen als
 - arenden; zij lopen, maar worden niet moede; zij wandelen, maar worden niet
 25 mat.'

Citatie-index

30 Ik durf rustig te stellen dat dit gedicht, 'In memoriam voor een vriend', in de
 - tien jaar van zijn bestaan vaker is geciteerd dan enig ander gedicht in de
 - Nederlandse taal, van nu of vroeger. Alleen gebeurde dat niet in bloemlezingen
 - of literaire besprekingen, maar in *rouwadvertenties*. Op een gegeven moment,
 - nog niet eens zo veel jaar geleden, begon het me op te vallen en ben ik ze gaan
 35 verzamelen. Eerst knipte ik een rouwadvertentie uit zodra dit gedicht (of een

1 deel ervan) erin geciteerd werd, later beperkte ik mij ertoe alleen nog maar die
 - rouwadvertenties uit te knippen waarin weer een nieuwe variatie van Nel
 - Benschops gedicht was opgenomen. Het zijn die steeds weer nieuwe variaties
 - die het gedicht tot *volkspoëzie* maken, tot een gedicht dat ‘van iedereen’ dus
 5 ‘van niemand’ is. Daarom gebeurt het ook hoogstzelden dat Nel Benschops
 - naam bij het citaat vermeld wordt. Bij andere dichters die in rouwadvertenties
 - geciteerd worden (A. Roland Holst, Rutger Kopland, M. Vasalis, Goethe,
 - Geerten Gossaert, J.W.F. Werumeus Buning, M. Nijhoff, Sergei Yesenin,
 - Tagore, Kahili Gibran, Hendrik de Vries, Shakespeare, H. Marsman, Guido
 10 Gezelle, Joost van den Vondel, Alice Nahon, Seneca, J.H. Leopold – ik put nu
 - even uit mijn verzameling Nederlandse rouwadvertenties), wordt de naam in
 - de meeste gevallen wél vermeld, met één uitzondering, namelijk wanneer men
 - een van die twee versjes van Toon Hermans citeert die, na Nel Benschops ‘In
 - memoriam’, op de tweede en derde plaats komen in de rouwadvertenties
 15 (‘Sterven doe je niet ineens, maar af en toe een beetje’, enz. en ‘Je hebt iemand
 - nodig, stil en oprecht’, enz.).
 -
 -
 -

Zonder bron

20
 - Waaruit bestaan die variaties op Nel Benschops gedicht nu? In de eerste plaats
 - wordt het gedicht zelden in zijn geheel (alle 12 regels) geciteerd. Ik ben het
 - gedicht maar vier keer in zijn geheel tegengekomen. In geen van deze gevallen
 - werd Nel Benschop vermeld, wel stond er één keer als ‘ondertekening’ *Jesaja*
 25 *40 vers 31* onder.

- Een veelgebruikte en ook begrijpelijke variatie is die waarin ‘man’ in de
 - tweede regel vervangen wordt door ‘een moedig mens’, ‘een moedige vrouw’,
 - ‘een moedig kind’ en ‘n flinke vrouw’. Heel vaak worden man, vrouw en mens
 - vermeden door een formulering als: ‘je hebt het met veel moed gedaan’, ‘je hebt
 30 het met veel geduld gedaan’, ‘je hebt het dapper gedaan’.

- Soms wordt er ook een persoonlijke toets ingebracht door er de naam van de
 - overledene in te verwerken: ‘Lieve Jan, rust nu maar uit’, ‘Lieve Ria, je strijd is
 - gestreden, wij weten wat je hebt geleden’, ‘Rust nu maar uit lieveling’, ‘Rust
 35 nu maar uit lieve vrouw’, ‘Rust nu maar uit, Moe, je hebt je strijd gestreden’.

1 Verreweg de meeste nabestaanden beperken zich tot de *eerste vier regels* van
 - het gedicht, maar die komen er vaak in de vreemdste volgorden uit. Enkele
 - voorbeelden:

5 'Rust nu maar uit in vrede
 - Jij hebt je strijd gestreden
 - Geen mens begrijpt wat jij hebt doorstaan
 - Vol moed heb jij het begaan'

10 'Rust nu maar uit, Moe,
 - je hebt je strijd gestreden
 - met veel moed in een groot geloof.
 - Wie kan begrijpen wat je hebt geleden,
 - wie kan voelen wat je hebt doorstaan.'

15 'Moegestreden, wat heeft hij geleden,
 - Hoe erg de pijn was, heeft hij alleen geweten.
 - Wij zullen zijn strijd en moed nooit vergeten.
 - Rust nu maar uit, je hebt je strijd gestreden.'

20 'Rust nu maar uit, je hebt je strijd gestreden,
 - Je hebt het als een moedig mens gedaan.
 - Wij weten dat je het zo genoeg vond,
 - Wie kan begrijpen wat je hebt doorstaan.'

25 'Moeder rust nu maar uit
 - je hebt je strijd gestreden.
 - Je hebt het als 'n flinke vrouw gedragen.
 - Wie kan voelen wat jij hebt geleden
 30 die kan weten wat je hebt doorstaan.'

- 'Rust nu maar uit,
 - je hebt je strijd gestreden.
 - Wie kan voelen wat je hebt doorstaan,
 35 wie kan begrijpen wat je hebt geleden.

1 Je hebt het als een moedig man doorstaan.
 - Rust nu maar uit.'

-
 - 'Niemand weet hoe je hebt geleden
 5 Niemand weet wat je hebt doorstaan
 - Rust nu maar uit, je hebt je strijd gestreden,
 - Je hebt het als een moedig mens gedaan.'

-
 - 'Rust nu maar uit, je hebt je strijd gestreden.
 10 Wie kan weten wat je hebt geleden.
 - Wie kan weten wat je hebt doorstaan.
 - Rust nu maar uit, het is gedaan.'

-
 - 'Rust nu maar uit.
 15 Je hebt je strijd gestreden.
 - Je hebt het met veel moed gedaan.
 - Zover we konden zijn we met je gegaan.
 - Wie kan begrijpen wat je hebt geleden?
 - En wie kan voelen wat je hebt doorstaan?'

20
 - 'Hij heeft zijn strijd gestreden
 - Hij heeft het zelf gedaan.
 - Wie weet hoe hij heeft geleden.
 - Rust nu maar uit, je hebt het goed gedaan.'

25

Variëren op één regel

-
 -
 - Deze voorbeelden zijn nog met vele uit te breiden. Men zet de oorspronkelijke
 30 regels van Nel Benschop met grote onbekommerdheid naar de eigen hand. Je
 - zou, bij de oplagen die *Een vlinder van God* heeft bereikt, verwachten dat men
 - het gedicht in de meeste gevallen letterlijk kon overnemen uit de bundel, maar
 - de resultaten lijken erop te wijzen dat men dikwijls uit het hoofd citeert.
 - Merkwaardig is het overigens dat ik het gedicht van Nel Benschop, voorzover
 35 ik het mij kan herinneren, nog nooit in een rouwadvertentie in *Trouw* heb

1 aangetroffen. Als men als Trouw-lezer al een citaat aan de tekst toevoegt, is dat
 - een bijbeltekst, of een verwijzing in code naar een bijbeltekst, blijkbaar omdat
 - men niet graag de indruk wil wekken een ‘profane’ tekst te prefereren boven
 - een bijbelse. Maar neem nu zo’n derde regel in Nel Benschops gedicht:

5
 - ‘Wie kan begrijpen, wat je hebt geleden?’
 -

- Ik heb daar de volgende variaties op aangetroffen:
 -

10 ‘Wie kan beseffen wat je hebt geleden’,
 - ‘Wie kon begrijpen wat je hebt geleden’,
 - ‘Wie kan weten hoe je hebt geleden’,
 - ‘Niemand weet wat je hebt geleden’,
 - ‘Wie weet hoe hij heeft geleden’,
 15 ‘Wie kan begrijpen hoe je hebt geleden’,
 - ‘Wie zal beseffen wat je hebt geleden’,
 - ‘Geen mens weet wat je hebt geleden’,
 - ‘Wie kan zeggen wat je hebt geleden’,
 - ‘Wie kan begrijpen lieve moeder wat je hebt doorstaan’,
 20 ‘Wie kan voelen wat je hebt geleden?’,
 - ‘Wie kan begrijpen wat U hebt geleden?’,
 - ‘Wie kan begrijpen wat wij hebben geleden’,
 - ‘Wie kan begrijpen hoe ze heeft geleden’,
 - ‘Wie kan voelen wat je hebt geleden’,
 25 ‘Wie zal beseffen wat je hebt geleden’,
 - ‘Wie kan weten wat je hebt geleden’,
 - ‘Niemand weet hoe je hebt geleden’,
 - ‘Niemand kan begrijpen hoe je hebt geleden’,
 - ‘Niemand zal kunnen begrijpen wat jij hebt doorstaan’.

30
 - Alleen al 22 variaties op die ene regel! Hetzelfde geldt trouwens voor de vierde
 - regel: *En wie kan voelen, wat je hebt doorstaan?* In plaats van *voelen* kom je
 - *begrijpen* tegen, en *weten*, en variaties als *niemand weet*. In totaal heb ik
 - zévenenzéventig variaties gevonden op het oorspronkelijke gedicht van Nel
 35 Benschop. Begrijp me goed: 77 van elkaar verschillende variaties! Want afgezien

1 van het feit dat ik de juiste Nel Benschop-citaten niet meer uitknip, laat ik ook
- de gelijklopende variaties tegenwoordig schieten. Bij die 77 variaties is er niet
- één waarbij vermeld wordt dat Nel Benschop de oorspronkelijke dichteres is!
- Dat is in zoverre merkwaardig, dat twee andere gedichten die wel eens van haar
5 in rouwannonces worden geciteerd ('Je bent niet dood – de Heer heeft je
- geroepen', en: 'Je hebt je strijd ten einde toe gestreden') in een drietal gevallen
- wel van haar naam zijn voorzien. 'Rust nu maar uit' is, zoals ik al zei, volkspoëzie
- geworden, van onbekende herkomst, net zoals 'Een mens lijdt dikwijls 't meest
- door 't lijden dat hij vreest'. Alleen kent dát gedicht veel minder variaties.

Vragen en opdrachten

Groepsportret van het Nederlands: de standaardtaal

(pagina 15-22)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *exotica* (15,25), *variëteit* (15,27), *Jiddisch* (15,29), *Bargoens* (15,30), *prominent* (16,9), *domineren* (16,12), *autochtoon* (17,4), *retorisch* (17,20), *gecultiveerd* (17,24), *aristocratie* (17,26), *bombasterij* (18,4), *primaat* (18,8), *autonom* (18,23), *articulatie* (19,11), *accent* (19,13), *bourgeoisie* (20,14), *geprofileerd* (20,16), *marginiaal* (20,23), *formaliteit* (20,30), *egalitair* (21,6), *agogisch* (21,11), *gedistingeerd* (21,18), *geaffecteerd* (21,19), *epitheton* (22,16).
- B 2 Hagen beschrijft drie variatieaspecten van de gesproken standaardtaal:
- de gespannen historische verhouding tussen de gesproken en geschreven standaardtaal;
 - regionale variatie in de gesproken standaardtaal;
 - sociale variatie tussen substandaard- en standaardrealiseringen van de eenheidstaal.
- Vat zijn bespreking van elk aspect in enkele zinnen samen.
- 3 Wat was er eerder: geschreven standaard-Nederlands of gesproken standaard-Nederlands? Licht je antwoord toe.
- 4 Hagen noemt het Frans de *geprefereerde taal* (17,27). Waarom schrijft hij niet gewoon: *voorkeurstaal*?
- 5 Welke opvatting had Jespersen over de uitspraak van de standaardtaal, en welke Kloeke? Welke opvatting vindt Hagen het meest reëel?

- C 6 Hagen bewijst zijn opvatting over de uitspraak van de standaardtaal met een soort test. Probeer zelf die test toe te passen op bekende Nederlanders van nu: Ron Brandsteder, Ivo de Wijs, Karin Bloemen, Wim Kok, Paul de Leeuw en koningin Beatrix.

Groepsportret van het Nederlands: de -lecten

(pagina 23-29)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *ambivalent* (25,15), *pomo* (28,24), *manipuleren* (28,27), *dereguleren* (28,28), *ironiseren* (28,28), *separeren* (28,31), *retardo* (28,31), *territorium* (29,10), *pantarrhei* (29,15).
- B 2 Waarin verschilt een *dialect* van een *regiolect* en een *sociolect*?
- 3 Waarin verschilt een *sociolect* van een *trendolect*?
- 4 Ook een dialect dat sterk naar het Nederlands toe veranderd is, kan de sociale functies van het dialect uitoefenen (p. 24-25). Leg uit wat Hagen daarmee bedoelt.
- 5 Waarom noemt Hagen de dialecten ‘de voorouders’ in het groepsportret (p. 23)?
- 6 Waarom zou Hagen de *technolecten* met neven en nichten en niet met grootouders van de standaardtaal vergelijken (p. 27)?
- C 7 Heeft de taal van de school ook kenmerken van een *technolect*? Zo ja, welke?
- 8 Heeft de schooltaal ook kenmerken van een *trendolect*? Zo ja, welke?
- 9 Hagen vergelijkt de trendolecten met de kinderen van het ouderpaar ‘standaardtaal’. Nu nemen kinderen, groot geworden, de plaats in van hun ouders. Hoe groot acht je de kans dat een trendolect over

enige jaren de rol van de standaardtaal overneemt? Of kan dat principieel niet?

Spreekstijlen van vrouwen en mannen

(pagina 31-36)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis van de volgende woorden op: *miscommunicatie* (32,3), *seksespecifiek* (32,5), *interrumperen* (32,16), *loyaliteit* (35,24), *harmonieus* (35,35).
- B 2 Noem drie verschijnselen waaruit blijkt dat mannen andere normen voor gesprekken hanteren dan vrouwen.
- 3 Van Alphen zoekt de verklaring voor de seksespecifieke gespreksverschillen achtereenvolgens in
(a) het verschil in ontwikkeling van het taalvermogen;
(b) de benadering van de ouders.
Waarom leveren a en b geen afdoende verklaring op?
- 4 Welke mogelijke verklaring geeft Van Alphen als laatste, en waarom vindt zij die het meest waarschijnlijk?
- C 5 Let eens op bij een gesprek tussen een man en een vrouw bij je thuis. Besteed vooral aandacht aan de persoon die níét aan het woord is. Ga voor beide seksen na:
– hoe vaak de luisteraar *hmm* zegt, en wat dat waarschijnlijk betekent;
– of de luisteraar ook andere minimale antwoordjes produceert en zo ja, wat die zouden kunnen betekenen;
– wat er gebeurt als de luisteraar spreker wil worden: hoe bemachtigt een man de beurt en hoe doet een vrouw dat?
Klopt het wat Van Alphen beweert?
- 6 Kijk naar *Goede Tijden, Slechte Tijden* of een andere Nederlandse

soap, en let op bij discussies tussen mannen en vrouwen. Doe hetzelfde als bij 5. Merk je een verschil? Hoe zou je dat verklaren?

Jongerentaal

(pagina 37-41)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *woordveld* (39,24), *persoonstypering* (39,27), *graadaanduiding* (39,30), *uitdrukking* (40,23), *woordvorming* (40,33).
- B 2 Hoe is jongerentaal mogelijk geworden?
- 3 Wat is het verschil tussen 'de gemiddelde score op kennis en gebruik' (38,20) en de 'gebruikswaarde' (40,7)?
- 4 Hoe weet Hoppenbrouwers zeker dat de woorden uit het lijstje werkelijk voorbeelden van *jongerentaal* zijn?
- C 5 Welke woorden uit de lijst ken jij? Welke heb je wel eens gebruikt?
- 6 De havo/vwo-jongeren hebben een hogere kennisscore, maar een lagere gebruikswaardescore dan de lbo-jongeren. Bedenk een mogelijke verklaring voor dit paradoxale (zoek op) resultaat.
- 7 De lijst van categorieën in het ontstaan van jongerenwoorden is lang niet volledig. Probeer eens uit te zoeken waar *kits*, *gup*, *toko*, *vozen* en *gers* vandaan komen.
- 8 Zoek in de bibliotheek de boeken *Turbo-taal* en *Neo-turbo* van J. Kuitenbrouwer.
Welke jongerentaalwoorden heeft Kuitenbrouwer gevonden? Welke ken je? Welke gebruik je?

De dokter als magiër

(pagina 43-47)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *psychosomatische* (44,5), *vegetatief* (44,5), *pseudo-* (44,6), *migraineus* (44,6), *degeneratief* (44,6), *diagnose* (45,4), *magie* (45,15), *stigma* (45,35).
- B 2 Waarom zakt de koorts meestal uiterlijk twee dagen na het uitspreken van *abracadabra*?
- 3 Wanneer is het uitspreken van de diagnose 'hyperventilatie' een vorm van *witte* magie, en wanneer is het een vorm van *zwarte* magie?
- 4 Zoek in een woordenboek de woorden *hyperventilatie* en *overspannen* op. Ben je het in het licht van deze betekenissen eens met Wolffers' bewering dat 'overspannen een begrip is dat ons enige kennis verschaft van onze toestand'?
- 5 Abracadabra, simsalabim, hocus pocus pilatus pas: zoek ten minste twee andere bezweringsformules. Waar komen ze vandaan? Wat betekenen ze?
Ben je het met Wolffers eens dat er echt geen verschil is tussen een bezweringsformule en woorden als *hyperventilatie* of *de overgang*?

Taalgebruik van voetbalverslaggevers

(pagina 49-54)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *staccato* (51,8), *observatie* (51,19), *aanwijzend voornaamwoord* (52,1), *constructie* (52,18), *fonetisch* (52,26), *volume* (52,30), *archaïsch* (53,19).
- 2 Vertaal de titels van de artikelen van Ferguson en Ishiguro op pagina 47.
- B 3 Welke vier grammaticale kenmerken heeft het voetbalregister?
- 4 Welke twee verklaringen voor het veelvuldig voorkomen van weglatingen vindt Appel onjuist en waarom? Welke verklaring dunkt hem wel goed?
- 5 Appel concludeert dat er een voetbalverslaggeversregister bestaat, maar waarom is hij zo voorzichtig?
- 6 Vul tien voorbeelden van weglatingen aan tot volledige zinnen. Welk zinsdeel is er in 'Van Aerle kan' weggelaten?
- 7 Appel beschouwt 'Herget, gebruikt goed zijn lichaam' als een variant van 'Laudrup, die naar de linkerkant is gegaan'. Kan de eerste zin niet net zo goed gezien worden als een weglating?
- C 8 Kijk naar Studio Sport of een ander sportprogramma. Hoor je dezelfde zinsvormen als Appel? Zijn er vormen verdwenen, of juist bijgekomen? Geef voorbeelden.

VRAGEN EN OPDRACHTEN

- 9 Kijk naar een verslag van een biljart- of snookerwedstrijd. Gebruikt de verslaggever dezelfde zinsvormen als de voetbalverslaggever?

Over regels en normen in taalgebruik

(pagina 57-66)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek in een woordenboek de betekenis op van de volgende woorden: *normen* (57,15), *autoriteit* (63,18), *statistisch* (63,20), *esthetisch* (63,23), *germanisme* (64,19), *barbarisme* (64,23), *relativeren* (66,5).
- B 2 Kun je een of meer redenen bedenken waarom de taalkundige niet zo erg geïnteresseerd is in de regeltjes waar de leek juist belangstelling voor heeft?
- 3 Waarom gelooft de leek zo graag dat taalregels onveranderlijk zijn? En waarom is de taalkundige blij dat dat niet het geval is?
- 4 Renkema stelt dat communicatie alleen mogelijk is als wij bepaalde regels in acht nemen. Noem drie andere gebieden dan taal waarvoor hetzelfde geldt.
- 5 Renkema onderscheidt bij taaladvisering drie soorten regels: wetten, afspraken en gewoonten. Leg in eigen woorden de verschillen tussen deze drie soorten regels uit. Verzin ter illustratie bij elke soort een voorbeeld uit het Nederlands.
- 6 Waarom is een discussie over de vraag waarom we *stiekem* met een e spellen niet zinvol?
- 7 Aan het slot van zijn artikel noemt Renkema een zilveren norm: de taaladviseur moet inzicht geven in taal, zodat de onzekere taalgebruiker leert *relativeren*. Wat bedoelt hij daarmee?

- C 8 Leg uit waarom je over de juistheid/correctheid van de volgende zin zou kunnen twijfelen: *Het meisje is zijn/haar tas vergeten.*

Onze houding tegenover vreemde woorden

(pagina 67-72)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek in een woordenboek de betekenis op van: *germanisme* (67,16), *gefundeerd* (67,22), *etymologisch* (67,29), *bastaardwoord* (68,5), *marginaal* (69,6), *appelleren* (71,6), *exclusief* (71,17).
- 2 ‘Men kan daar tegenoverstellen dat idealen niet op hun praktische haalbaarheid beoordeeld hoeven te worden.’ (68,13)
Wat bedoelt de schrijver hiermee?
- B 3 In zijn artikel bestrijdt Posthumus vier veelgehoorde standpunten met betrekking tot vreemde woorden. Vat voor elk standpunt in eigen woorden Posthumus’ belangrijkste tegenargument samen.
- 4 De eerste stelling, ‘vreemde elementen horen in principe niet in onze taal thuis’, doet Posthumus te veel denken aan ‘het houden van een pleidooi voor het verwijderen van vreemde elementen uit de samenleving’. Vind je die vergelijking terecht? Motiveer je antwoord.
- 5 Volgens de schrijver valt het met de toevloed van Engelse woorden nog wel mee: in aantal zijn het *marginale verschijnselen*.
Deel jij die mening? Motiveer je antwoord.
- C 6 Dat een Engels woord lang niet altijd te vervangen is door een Nederlands synoniem, bewijst de schrijver met de voorbeelden *supporter* en *aanhanger*.
Bedenk bij vijf andere woordparen een voorbeeldzin waarin het Engelse woord niet door zijn Nederlandse tegenhanger vervangen

kan worden. (Voor voorbeelden kun je in de bibliotheek het boek *Peptalk* van Liesbeth Koenen en Rik Smits raadplegen.)

- 7 Noteer Engelse woorden in commercials en advertenties. Vervullen ze een duidelijke functie (bijvoorbeeld: jargon, aandacht trekken, jongerentaal e.d.)? Zo ja, welke functies zijn dat?
- 8 Zoek in de bibliotheek een etymologisch woordenboek. Sla het boek op een willekeurige bladzijde open en tel hoeveel woorden 'echt' Nederlands zijn.
Blader het boek nog eens door en maak een lijstje van woorden waarbij je je over de herkomst verbaast (je dácht dat ze Nederlands waren, maar ze komen uit het Engels, Latijn, enz.).
- 9 Stel je eens voor dat de voertaal in Europa in 3090 het Engels is; alle andere Europese talen zijn, net als het Latijn, dode talen geworden. Formuleer drie voordelen en drie nadelen van die situatie.

Discrimineren woordenboeken?

(pagina 73-83)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *despoten* (74,10), *lacune* (74,15), *precedent* (74,18), *sanctioneert* (74,31), *Bargoens* (75,20), *oneigenlijk* (75,20), *metaforisch* (75,21), *taalkritiek* (75,30), *regionale verzameling* (77,19), *pejoratief* (77,20), *mytheoverdracht* (78,24), *inherent* (78,24), *specificiteit* (79,4), *legitimatatie* (79,8), *moraliteit* (79,21), *denigrerend* (81,26).
- B 2 Geef de standpunten van Van der Spek, Stein en Cohen in een schema weer.
- 3 Welke argumenten geeft Van der Spek voor zijn standpunt? Waarom is hij toch niet zo negatief over anti-antisemistische taalkritiek?
- 4 Wat bedoelt Stein met de *educatieve*, *normatieve* en *museale functie* van een woordenboek?
- 5 Cohen maakt een grapje als hij uitroept 'Een echte geuzenstreek!' (81,17) Wees eens flauw en leg het grapje uit.
- 6 Van der Spek en Cohen denken verschillend over de labels in woordenboeken. Zet hun meningen tegenover elkaar en geef aan wie volgens jou gelijk heeft.
- 7 Waar is Stein vooral bang voor? Vind jij die angst gegrond?
- C 8 Hoe zou je kunnen onderzoeken of Steins angst gegrond is?

Tekstkwaliteit: van spelling naar tekststructuur

(pagina 85-90)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *informatieverwerkend systeem* (86,23), *markering* (87,7), *expliciet* (87,8), *coherentie* (89,3), *cruciale* (89,30), *impliciet* (89,31), *optimaal* (90,26).
- B 2 Welke drie oorzaken maken *zinnen* moeilijker begrijpelijk?
- 3 Welke twee oorzaken maken *teksten* moeilijker begrijpelijk?
- 4 Proefpersonen die een tekst met structuurmarkeringen kregen, bleken die tekst sneller te lezen dan proefpersonen die het zonder die markeringen moesten doen. Toch betekent dat volgens de onderzoekers *niet* dat een tekst met zo veel mogelijk markeringen per se gemakkelijker leesbaar is. Welke argumenten dragen zij daarvoor aan?
- 5 Leg in eigen woorden uit wat de schrijvers bedoelen met hun advies 'markeer niet maximaal maar optimaal'.
- C 6 Kun je zelf een voorbeeld vinden of bedenken van het beruchte *maar* in schoolopstellen (88,23)? Zo ja, wat zou de schrijver ermee hebben willen uitdrukken?
- 7 Kijk eens naar de structuurmarkeringen in de volgende advertentie:
- Na beschermende kreukelzones, versterkte deursponningen, dwarsverstevigingen hadden we één ding bijna over het hoofd gezien: het glas.

Omdat dichtgeknepen ogen tegen de felle zon uw veiligheid niet bepaald bevorderen.

Dus hebben we de Palo Alto voorzien van groen getint glas. Dat kijkt niet alleen een stuk fijner, het ziet er ook leuker uit.

Maar dat kan natuurlijk ook komen door de zilvergrijze wioldoppen.

- a Welke relaties hebben de opeenvolgende zinnen tot elkaar?
 - b Spoor de structuurmarkeringen op.
 - c Een van deze markeringen maakt een onlogische indruk. Welke? Hoe zou je die moeten interpreteren?
- 8 Pakt de opsteller van de volgende advertentie het goed of verkeerd aan (wat de structuurmarkeringen betreft)?

We zaten allebei zondag in de trein richting Amsterdam. Je stapte bij Schiphol uit en we hadden oogcontact. Je had een lange donkerblauwe jas aan, blond haar en blauwe ogen. Ik had een kobalt-blauwe jas aan, kort zwart haar en zwarte ogen. Brieven onder nummer ...
(de Volkskrant, 22-4-1993)

Over goede en slechte beeldspraak

(pagina 91-95)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek op: Wat is de *apocalyps* (titel)? Welke rol spelen de apocalyptische ruiters in het bijbelverhaal?
- B 2 Welke twee oorzaken zijn er aan te wijzen voor de saaiheid van metaforen?
- 3a Welke twee eigenschappen bepalen de waardering voor een metafoor volgens de Amerikaanse onderzoekers?
- 3b Welke eigenschap voegt Van der Spek daaraan toe?
- 4 Bepaal de begrijpelijkheid en de mate van overeenkomst tussen de vergeleken onderdelen van 'Beelden zijn even sterk aan bederf onderhevig als vis'. Voorspel hoe deze vergelijking in een onderzoek als dat van Tourangeau gewaardeerd zou worden.
- C 5 Je kent prins Claus, Paul de Leeuw en Donald Duck, en je weet dat ze een speciale rol vervullen in achtereenvolgens de koninklijke familie, bij de omroep en in Walt Disney-verhalen. Hoe zou je die rol door middel van een metafoor duidelijk kunnen maken aan iemand die je op een buitenlandse reis ontmoet?
- 6 Bepaal de domeinen en de overeenkomst in eigenschappen in:
- (a) De columnist is de hofnar van de moderne samenleving.
 - (b) Worden er mensen ontslagen met de kaasschaaf- of met de bottebijlmethode?
 - (c) Nederlandse taal is de patat-mét van het vakkenpakket.

1931 en 1981

(pagina 99-106)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *frequentie* (100,17), *operationeel* (100,19), *prioriteit* (100,19), *barbarisme* (101,1), *hectisch* (101,6), *heikel* (101,6), *purist* (101,16), *anglist* (102,22), *tendentie* (104,30), *facultatief* (105,11).
- B 2 ‘(...) de inspecteur zag het goed. De ontwikkeling waar hij op doelt, is al 250 jaar aan de gang.’ (104,11) Op welke ontwikkeling wordt hier bedoeld?
- 3 Hoe staat de auteur persoonlijk tegenover de veranderingen in onze taal, denk je? Motiveer je antwoord met citaten.
- 4 Zaalberg somt in dit artikel een groot aantal veranderingen op die het Nederlands in 50 jaar heeft ondergaan. Terloops brengt hij deze taalveranderingen in verband met maatschappelijke/politieke veranderingen.
– Met welke veranderingen?
– Kun je er zelf nog een paar aan toevoegen die mogelijk van invloed zijn geweest?
- C 5 Achterhaal in de bibliotheek met behulp van oude en recente woordenboeken de betekenisverschuiving van de volgende woorden: *milieu*, *confronteren*, *alibi*, *drankje*, *filosofe*, *probleem* en *sap*.
- 6 Voor de man uit 1931 zijn de meervouden *onderzoeken*, *regio's*, *twijfels*, *staatsmannen* en *vrouwenuverleggen* blijkbaar verrassend. Ga in een oud woordenboek na hoe men in 1931 het meervoud van deze woorden zou hebben gevormd.

De nieuwe koers van het Nederlands

(pagina 107-114)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *gekwaliceerd* (107,19), *dialect* (108,14), *sociolect* (108,15), *(taal)continuüm* (108,17), *egaliseren* (109,11), *stabiel* (109,18), *dynamisch* (109,18), *tolerantie* (110,8), *uniforme* (110,10), *evolutie* (111,2), *distinctie* (111,13), *symptomen* (112,28), *egalitaire samenleving* (113,8), *depolariseringsproces* (113,29), *cultivering* (114,6).
- B 2 Waar staat de afkorting *ABN* voor? Waarom spreekt men tegenwoordig liever van *AN*, denk je?
- 3 Waarom verwijzen de begrippen *ABN* en *standaard-Nederlands* eerder naar de spreektaal dan naar de schrijftaal?
- 4 In regel 17 van pagina 108 spreekt Stroop van een 'taalcontinuüm' met aan de ene kant de standaardtaal en aan de andere kant de dialecten en sociolecten. Welke twee verschuivingen vinden hier plaats?
- 5 'Het traditionele beeld van al die stabiele, lokale dialecten is verdrongen door dat van een dynamisch geheel van naar elkaar toe groeiende dialecten die zich ontwikkelen tot grotere gehelen.'
Noem de belangrijkste oorzaak voor deze ontwikkeling.
- 6 Hoe komt het dat taalkundig onderzoek zich altijd meer heeft gericht op veranderingen in dialecten dan op die in de standaardtaal?

- 7 Ook de standaardtaal verschuift op het taalcontinuüm, in de richting van de dialecten. Zoek in regel 109,26 tot en met 112,7 de argumenten op die de schrijver daarvoor geeft.
- 8 ‘Een taal zonder strenge normen kan niet langer als standaardtaal functioneren.’ Waarom niet?
- 9 ‘De belangrijkste vraag is natuurlijk wat de oorzaak van dit *opmerkelijke* en in bepaalde opzichten *onverwachte* veranderingsproces is.’ Met de woorden *opmerkelijke* en *onverwachte* geeft Stroop aan dat andere taalkundigen, o.a. Van Haeringen, een andere ontwikkeling hadden verwacht. Welke?
- 10 Stroop noemt drie oorzaken voor de ondergang van de standaardtaal. Probeer elke oorzaak in enkele woorden samen te vatten.
- 11 Leg in eigen woorden uit wat Stroop verstaat onder *AAN*.
- 12 Geef in een zin van maximaal 25 woorden weer wat Stroop in dit artikel wil bewijzen.
- C 13 Welk standpunt heb je zelf ten aanzien van de volgende uitspraken:
 – Tegenwoordig wordt niemand meer gediscrimineerd op grond van zijn uitspraak van het Nederlands.
 – Stroop vindt het helemaal niet erg dat de standaardtaal verdwijnt.
 – Taalverandering is taalverloedering.
- 14 Luister kritisch naar een aantal praatprogramma’s op radio of tv. Welke presentator of presentatrice spreekt volgens jou keurig standaard-Nederlands?
 Schrijf op op grond waarvan jij dat vindt.

Hun als voorbeeld van taalverandering

(pagina 115-121)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek in een woordenboek de betekenis op van *hypercorrectie* (118,23).
- B 2 Noem de datering en bron van het eerste gebruik van *hun* als onderwerp.
Is dat ook werkelijk het eerste gebruik?
- 3 Beschrijf in eigen woorden welke twee factoren volgens Van der Horst het doorzetten van deze taalverandering gunstig beïnvloeden.
- 4 Ziet Van der Horst de ‘hun-zeggerij’ als een voorbeeld van taalverloeding? Motiveer je antwoord.
- C 5 Ben jij zelf een ‘hun-zegger’? Zo ja: krijg je daar wel eens commentaar op? En zo nee: hoe oordeel je over andere ‘hun-zeggers’?
- 6 Vraag je ouders en/of grootouders hoe zij over de ‘hun-zeggerij’ oordelen. Doe hetzelfde bij enkele leeftijdgenoten. Zijn er verschillen? Hoe verklaar je die?
- 7 In zijn artikel *De Taaladviesdienst* somt Renkema zeven normen op die een rol kunnen spelen bij discussies over goed of fout taalgebruik. Op grond van welke norm zou je *Hun hebben het gedaan* misschien niet meer fout mogen rekenen?

U of jij/je zeggen tegen moeder of ma?

(pagina 123-128)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *pronomen* (127,20), *initiatief* (127,24), *distantie* (128,15).
- B 2 Waarom zouden onkerkelijken meer *je/jij* zeggen dan katholieken of protestanten?
- 3 Vergelijk de *u/jij*-verandering met de veranderingen in het gebruik van aanspreekvormen als *palma*, *moeder/vader*, enz. Waarin komen ze overeen?
- 4 In regel 25 van pagina 127 zegt de schrijfster dat taalveranderingen meestal in de hogere sociale klasse beginnen en dat andere groepen zo'n verandering overnemen. Kun je daarvoor een verklaring bedenken?
- 5 Kun je een verklaring bedenken voor het feit dat meer jongens dan meisjes volgens het onderzoek *u* zeggen?
- C 6 *U* blijkt vooral als beleefdheidsvorm in bepaalde situaties gebruikt te worden. Wissel jij zelf ook wel eens het gebruik van *u* en *jij* af? In welke situaties?
- 7 Veel ouderen ergeren zich als zij bijvoorbeeld in een winkel door een wildvreemd kind met *jij* worden aangesproken. Vind je die reactie terecht of overdreven? Waarom?
- 8 Hoe wil je later zelf door je kinderen aangesproken worden? Welke regels leer je ze dan ten aanzien van *u/jij*-gebruik?

Alledaagse gesprekken

(pagina 131-136)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *therapeutisch* (131,19), *spiritueel* (134,3), *nuanceren* (136,12), *minimaliseren* (136,18), *nullijn* (136,20).
- B 2 Springorum noemt het liftersgesprek een voorbeeld van een ‘ritueel gesprek rond de conversationele nullijn’. Beschrijf minstens drie situaties waarin jijzelf onlangs een dergelijk gesprek voerde.
- 3 De lifter begint haast al zijn gespreksbeurten met *maar*. Ga van alle *maar's* na wat die zouden kunnen betekenen.
- 4 Op pagina 132 reageert de automobilist in regel 28 met ‘Naar Venray’ op de opmerking in regel 26 ‘Ik moet naar Venray’. Wat drukt hij daarmee uit?
- C 5 Heb je wel eens gelift? Zo ja, beantwoord dan de volgende vragen, zo nee, stel ze aan iemand die dat wel eens deed:
- a Wie mag er met spreken beginnen?
 - b Welke vragen worden dan gesteld?
 - c Wie bepaalt de onderwerpen waarover gesproken wordt?
 - d Wat kun je beter niet zeggen als lifter?

Geschreven spreektaal

(pagina 137-145)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *aanhef* (138,9), *pleonasme* (138,11), *typografie* (138,22), *beknopte bijzin* (139,12), *intonatie* (140,28), *verschriftelijking* (141,7), *retorisch* (141,22).
- B 2 Maak een schema met drie kolommen. Zet in de linkerkolom de kenmerken van typische schrijftaal. Zet in de rechterkolom de kenmerken van typische spreektaal. Vul nu de middelste kolom in met de kenmerken van geschreven spreektaal. Ga na, in welke opzichten die meer bij schrijftaal dan wel bij spreektaal horen.
- 3 Hoe is de verhouding tussen mondelinge en schriftelijke communicatie in de afgelopen eeuw veranderd?
- 4 Hoe is de houding ten opzichte van de telefoon veranderd?
- 5 Waarom meent Jansen dat mensen die slim gebruik willen maken van de moderne communicatiemiddelen juist een goede beheersing van de schrijftaal moeten hebben?
- C 6 Zoek een direct-mailbrief of een advertentie. Zoek daarin drie kenmerken van spreektaal en drie van schrijftaal en omschrijf ze zo precies mogelijk.
- 7 Over welke nieuwe, technische ontwikkelingen op communicatiegebied schrijft Jansen? (Denk ook aan bijvoorbeeld de fax.) Wat hebben die voor gevolgen voor de spreek- en schrijftaal?

De balans van spreektaal en schrijftaal in de reclame

(pagina 147-151)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *baaierd* (147,33), *paradoxaal* (148,29), *bijstelling* (149,32), *voorwaardelijke bijzin* (151,16).
- B 2 Waarom is het een paradox dat het overdadig gebruik van aanwijzende woordjes de tekst onsamenhangender maakt?
- 3 Welke verklaring geeft Jansen voor het feit dat autoadvertenties minder sprijftaal bevatten dan de advertenties van Albert Heijn?
- C 4 *Nesciaans* verwijst naar de schrijver Nescio (Lat.: Ik weet [het] niet; pseudoniem van J.H.F. Grönloh). Ga in zijn verhaal *De uitvreter* na in hoeverre hij een voorloper van de sprijftaaltraditie genoemd mag worden.
- 5 Welke kenmerken van sprijftaal tref je aan in *Jip en Janneke* van Annie M.G. Schmidt? Waarom gebruikt zij deze taalvorm?
- 6 Zoek in een huis-aan-huisblad advertenties op van een kwart pagina of meer, die meer dan 15 woorden tekst bevatten. Vind je voorbeelden van sprijftaal? Zo ja, in wat voor soort advertenties? En welke kenmerken tref je aan?
Zo nee, wat is, denk je, de meest waarschijnlijke oorzaak?
- 7 Zoek in dag- en weekbladen voorbeelden van advertenties in sprijftaal. Om wat voor advertenties gaat het? Hoe zou je dat kunnen verklaren?

Praten tegen een muur

(pagina 153-156)

Vragen en opdrachten

- A** 1 Zoek de betekenis op van *remedie* (155,14).
- B** 2 Elias meent dat het inspreken zo moeilijk is doordat de ander geen antwoord kan geven. Kun je nog andere redenen bedenken?
- 3 Hoe staat de schrijver zelf tegenover het inspreken van een antwoordapparaat? Geef aan uit welke woorden in de tekst je dat opmaakt.
- C** 4 Wat vind jij het moeilijkst bij het inspreken van een antwoordapparaat? Welke oplossing heb je daarvoor gevonden?
- 5 Welke zin gebruik jij voor het begin en het einde van een inspraakje in de beantwoorder van een tamelijk onbekend persoon?
- 6 Heb je wel eens een misverstand meegemaakt doordat je een inspreker niet of verkeerd begreep, of doordat jouw inspraakje verkeerd werd begrepen? Hoe kwam dat?

Gebarentaal in Nederland

(pagina 157-167)

Vragen en opdrachten

Bij het artikel van Trude Schermer

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *foneem* (158,10), *mimiek* (158,35), *universeel* (159,6), *component* (158,28).
- B 2 Wat is de overeenkomst tussen het schaakspel en een natuurlijke taal?
- 3 'Een gebarentaal is meer simultaan dan sequentieel, terwijl een gesproken taal meer sequentieel is dan simultaan.' Leg in eigen woorden uit wat hiermee wordt bedoeld.
- 4 Waarom zou het Gestuno nooit populair zijn geworden?
- 5 Is de *gesproken component* een noodzakelijk onderdeel van een gebarentaal? Licht je antwoord toe.
- 6 Op welke wijze hopen de medewerkers aan het *Gebarenwoordenboekproject* uiteindelijk toch een bijdrage te leveren aan de standaardisatie van de Nederlandse gebarentaal?

Bij het verhaal van Martie Koolhof

- A 1 Zoek de betekenis op van *intentie* (164,28).
- B 2 Mevrouw Koolhof bestrijdt drie vooroordelen ten aanzien van gebarentaal. Welke?
- 3 De gebarenschat is minder uitgebreid dan de woordenschat. Waar-
aan moet dat volgens mevrouw Koolhof vooral geweten worden?

- 4 Waarom vindt mevrouw Koolhof het beter om aan dove jonge kinderen heel vroeg de gebarentaal (als moedertaal) in plaats van de spreektaal te leren?
- C 5 Ook horende mensen maken in hun communicatie veelvuldig gebruik van gebaren, al zijn wij Nederlanders daar wat spaarzamer mee dan bijvoorbeeld Italianen. We noemen dit lichaamstaal.
- Welke gebaren ken/gebruik je zelf?
 - Verzamel klassikaal zo veel mogelijk gebaren.
 - In hoeverre zijn ook daarin de *basiselementen* (zie regel 22 op pagina 158) van gebaren te herkennen?
- 6 De gebarentaal van doven is een minderheidstaal. Koolhof is een overtuigd voorstander van onderwijs in de gebarentaal aan het jonge dove kind, terwijl anderen juist van mening zijn dat het dove kind zo snel mogelijk de taal der horenden moet leren, omdat het anders te veel geïsoleerd komt te staan.

Schrijf op welk van beide standpunten jou het meest aanspreekt en waarom.

Rust nu maar uit: 77 variaties

(pagina 169-176)

Vragen en opdrachten

- A 1 Zoek de betekenis op van de volgende woorden: *fenomeen* (169,25), *indicatie* (170,4), *rijm dwang* (170,21), *profaan* (175,3).
- B 2 Wat is het verschil tussen *vormelijk* en *vormvast*?
- 3 'Ieder rijmwoord lijkt toevalligerwijs ook het meest voor de hand liggende woord om de gedachte te verwoorden.' Dat is voor Scheepmaker de grootste verdienste van de dichteres Benschop. Vervolgens bepreekt hij 77 varianten van een gedicht. Zijn deze gegevens in tegenspraak? Motiveer je antwoord.
- C 4 Heeft Scheepmaker alle mogelijkheden gevonden, denk je? Of zijn er nog meer variaties te bedenken? Probeer er eens een te maken.
- 5 Welke variant van de eerste vier regels (pagina 173-174) vind je het best? Welke vind je het slechtst? Waarom?

Deze bundel bevat 24 artikelen over taal, en vooral over het gebruik van het Nederlands. De opzet is erop gericht een goed beeld te geven van de rijke schakeringen van de Nederlandse taal. Dit boek is belangwekkend voor iedereen die – om wat voor reden dan ook – geïnteresseerd is in onze taal. De artikelen zijn eerder gepubliceerd in het veelgelezen maandblad *Onze Taal*.

Onderwerpen die onder meer aan de orde komen zijn groeps-talen (zoals de taal van mannen en vrouwen, jongerentaal, standaardtaal, dialecten, enzovoort), normen (de opkomst van regiolecten, en discriminatie in woordenboeken), taalveranderingen (*u* of *jij* zeggen; *hun* hebben het gedaan?) en gesproken, geschreven en gebaren-Nederlands.

Met vragen en opdrachten voor taallessen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs.

ISBN 90 75566 87 5

Sdu ———
Standaard